

Türkiye’de Tarım Politikaları “Sürdürülebilir” mi?

Aygül Akkuş

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARI “SÜRDÜRÜLEBİLİR” Mİ?

AYGÜL AKKUŞ

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ
2023

Kapadokya Üniversitesi Yayınları: 73

Siyaset Kitapları Serisi: 19

ISBN: 978-605-4448-64-7

DOI: <https://doi.org/10.35250/kun/9786054448647>

URL: <https://hdl.handle.net/20.500.12695/2192>

© Ağustos 2023

TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARI “SÜRDÜRÜLEBİLİR” Mİ?

Aygül Akkuş

© Copyright, 2023, KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ

Sertifika No: 43348

Seri Editörü: Halil Burak Sakal

Redaktör: Duran Can Gazioğlu

Kapak Tasarım: Nazile Arda Çakır

Sayfa Tasarımı: ademsenel.com

Bu eser [Creative Commons “BY-NC-SA” \(Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) [Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) ile lisanslanmıştır.

Akkuş, A. (2023). *Türkiye’de Tarım Politikaları “Sürdürülebilir” mi?*. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.

132 s, 135x210 mm.

ISBN: 978-605-4448-64-7

DOI: <https://doi.org/10.35250/kun/9786054448647>

Anahtar sözcükler: 1. Kamu yönetimi, 2. Siyaset bilimi, 3. Sürdürülebilirlik, 4. Tarım.

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ

50420 Mustafapaşa, Ürgüp, Nevşehir

yayinevi@kapadokya.edu.tr

kapadokyayayinlari.kapadokya.edu.tr

0(384) 353 5009

www.kapadokya.edu.tr

TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARI “SÜRDÜRÜLEBİLİR” Mİ?

AYGÜL AKKUŞ

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ
2023

ÖN SÖZ

Elinizde, “Türkiye’de Tarım Politikaları Sürdürülebilir mi?” başlığını taşıyan önemli bir bilimsel çalışma var. Aygöl AKKUŞ tarafından kaleme alınan ve başlıca dört bölümden oluşan bu kitapta ana sorunsal; neo-liberal politikaların genel olarak tarıma, özel olarak Türkiye tarımına, doğaya ve ekolojiye yapması söz konusu olan olumsuz etkilerin gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesidir. Neo-liberalizmin tanımından yola çıkan değerli uğraş arkadaşımız, ayrıntılı bir yazın taramasının ardından doğal varlıkların, ekolojik değerlerin ve tarımın korunup geliştirilmesi açısından “neo-liberalizme” bel bağlanamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Varmış olduğu bilimsel sonuçların inandırıcılığı; yalnızca Türkiye’den vermiş olduğu örneklerle değil, aynı zamanda dünyanın çeşitli ülkelerindeki uygulamalardan alıp sergilediği örneklerle de kanıtlanmış bulunmaktadır.

İnanıyorum ki ülkemizde tarımsal politikaların belirlenip uygulanmasından sorumlu olanlar, bu değerli kaynaktan gerekli dersleri almakta gecikmeyeceklerdir. Üniversitemizin Kapadokya Üniversitesi Yayınları arasında böylesine önemli bir kitaba yer ayırmış olması, hem öğrencilerimiz hem de ilgili dallardaki öğretim üyelerimiz yönünden büyük yararlar sağlayacaktır. Böylesine bir yayının Dünya Çevre Günü’nde Yayınevine verilmiş olmasını da ayrıca anlamlı bulduğumu belirtmeliyim.

Değerli uğraş arkadaşımız Aygöl AKKUŞ’u bu önemli çalışması nedeniyle kutluyor, bundan sonraki çalışmalarında da kendisine üstün başarılar diliyorum.

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ
5 Haziran 2023, Ürgüp

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	5
KISALTMALAR.....	9
TABLolar.....	11
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE TARIMA YANSIMALARI	18
Neoliberal Politikaların Doğaya Etkileri	23
Neoliberal Politikaların Tarıma Etkileri.....	25
Neoliberal Politikalarda Kurlsızlaştırma ve Piyasa Üstünlüğünün Bir Boyutu Olarak Gıda: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Tohum Patenti	31
Neoliberal Politikaların Tarıma Etkilerinde Uluslararası Aktörlerin Rolü	35
Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması-Dünya Ticaret Örgütü ve Tarıma Etkileri	35
Hizmet Ticaret Genel Anlaşması.....	40
Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması	42
Uluslararası Para Fonu ve Tarıma Etkileri.....	44
Dünya Bankası ve Tarıma Etkileri.....	48
Çok Uluslu Şirketler ve Tarım	51

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERAL POLİTİKALARIN TÜRKİYE TARIMINA YANSIMALARI	55
Neoliberal Politikalar Öncesi Türkiye Tarımı	55
Neoliberal Politikalar ve Türkiye Tarımı	59
Türkiye Tarım Politikalarında IMF-DB Etkisi.....	73
Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye Tarımı.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL TARIM POLİTİKALARININ

EKOLOJİK SONUÇLARI..... 86

Neoliberal Tarım Politikalarının Toprak

Ekosistemine Etkileri..... 87

Neoliberal Tarım Politikalarının Su Kaynaklarına Etkileri... 94

Neoliberal Tarım Politikalarının Biyolojik Çeşitlilik

Üzerindeki Etkisi 100

Neoliberal Tarım Politikalarının İklim

Değişikliğine Etkisi 107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL TARIM POLİTİKALARI

“SÜRDÜRÜLEBİLİR” Mİ? 112

KAYNAKÇA 123

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARIP	: Agricultural Reform Implementation Project (Tarımsal Reform Uygulama Projesi)
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirme
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DB	: Dünya Bankası
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DNA	: Deoksiribo Nükleik Asit
DSİ	: Devlet Su İşleri
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATS	: The General Agreement on Trade in Services (Hizmet Ticaret Genel Anlaşması)
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
GSMH	: Gayrı Safi Millî Hasıla
GSYH	: Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla
HCb	: Hexachlorobenzene (Hekzaklorobenzen)
HCH	: Hexachlorohexane (Hekzakloro hekzan)
HES	: Hidroelektrik Santral
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)
ISF	: International Seed Federation (Uluslararası Tohum Federasyonu)
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KM	: Kilometre
KOK	: Kalıcı Organik Kirleticiler
NBŞ	: Nişasta Bazlı Şeker
OTP	: Ortak Tarım Politikası
ÖYK	: Özelleştirme Yüksek Kurulu

SECAL	: Sectoral Adjustment Loan (Sektörel Uyum Kredisi)
SPS	: Sanitary and Phytosanitary Measures Agreement (Hijyen ve Bitki Hayvan Sağlığı Anlaşması)
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBT	: Technical Barriers to Trade Agreement (Ticaretin Önündeki Teknik Engeller Anlaşması)
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TRIPS	: The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması)
TSKB	: Türkiye Satış Kooperatifi Birliği
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TZDAŞ	: Türkiye Zirai Donatım Kurumu
WWF	: World Wide Fund for Nature (Dünya Doğayı Koruma Vakfı)

TABLÖLAR

Tablo 1. Gelirlerine Göre En Büyük Tohum ve Tarım İlacı Şirketleri.....	52
Tablo 2. Dünyada GDO'lu Ürün Üretilen Alan Miktarı	53
Tablo 3. Türkiye'deki Tarım Alanları.....	62
Tablo 4. İşletme Büyüklüğüne Göre Arazi Kullanımı	64
Tablo 5. Uluslararası Para Fonu'nun Türkiye ile İmzaladığı <i>Stand-By</i> Anlaşmaları	77
Tablo 6. Bir Kalori Gıdanın Üretimi ve Dağıtımını İçin Harcanan Enerji.....	108

GİRİŞ

1980'li yıllarda neoliberal politikaların yarattığı küresel çaplı etki, birçok alanda olduğu gibi tarım alanında da hissedildi. Kapitalist üretim biçiminin toprak mülkiyetinde yarattığı dönüşümle tarım, geleneksel üretim tarzından uzaklaştı ve doğal varlıklar birer meta olarak görülme eğilimine girdi. Bu eğilim ise toprağı, tarımsal girdi ve çıktıları meta hâline getiren bir anlayışa sürüklüyor. Toprağın özel mülkiyet alanı içinde olması ve tarım ürünlerinin değişim değeri olarak görülmesi, “insan ve onun inorganik bedeni olan doğa” arasındaki ilişkiyi de değiştirdi (Marx, 1986: 64). Endüstrileşen toplumda tarımsal üretimde maki-neleşmenin ön plana çıkması, kendi ham maddesi ve emeğiyle üretimini gerçekleştiren toplumların doğaya yabancılaşmalarına neden oldu. Ayrıca insan-doğa ilişkisinin zayıflaması, aynı zamanda toplum-doğa metabolizmasında da bir yarılma meydana getirdi. Bu yarılma, doğadan alınan ile doğaya bırakılanın hakkaniyetli olmadığı anlamına gelirken, doğal döngünün bozulmasıyla beraber çok yönlü ekolojik tahribata yol açıyor.

Tarımda makine kullanımının yarattığı seri üretim, yabancılaşma ve metabolik yarılmanın yanı sıra üreticileri ekonomik açıdan zayıflatıyor ve ekolojik açıdan da doğanın tahribi hız kazanıyor. Daha fazla üretim yapabilmek ve bu üretimden kâr elde edebilmek için metalaştırılan doğal varlıklar, yatırımcılar için doğanın normal seyrine bırakılamayacak kadar önemlidir. Sermaye sahipleri için üretim, ekolojik tahribat pahasına da olsa gerçekleşmeye devam

etmelidir. Üretimi doğal gidişatına bırakmak, mali kayıp ve rekabete dayalı bir ortamda "güç kaybı" yaratır.

Günümüzde tarımın şirketleşmesi ile toplumlardaki tarımsal yapıların nasıl dönüştüğünün incelenmesi gerekir. Bu dönüşüm, kapsamlı olarak tarım sorununun ortaya konmasını ve bu sorunun yarattığı ekolojik etkilerin neler olduğunun belirlenmesini kapsar.

McMichael'e göre tarım sorunu, tarımsal üretim üzerinde çok uluslu şirketlerin, küresel gıda zincirlerinin ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası kuruluşların hâkimiyetinin artması ile tohum, bitki ve hayvan türlerinin patentlenerek köylülüğün deneyiminden -ve denetiminden- koparılmasının küçük üreticiler üzerindeki etkilerini konu edinir (2006: 407).

Bu kitap kapsamında, neoliberal tarım politikalarının tarım topraklarında ve tarım uygulamalarında yarattığı dönüşüm ve bu dönüşümün ekolojik eksenli etkileri araştırılmıştır. Bu bağlamda; kitapta aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Küreselleşme adı altında neoliberal politikaların uygulanması için baskı aracı olan dünya çapındaki kimi kuruluşların (DTÖ, Dünya Bankası, IMF gibi) ve kimi sözleşmelerin (GATT, TRIPS gibi) Türkiye ve dünya tarımı üzerindeki etkileri nelerdir?
- Türkiye'de, neoliberal politikaların etkisindeki tarım politikalarının, uygulamada ne gibi etkileri olmuştur? Bu uygulamalar tarımı nasıl etkiliyor?
- Neoliberal tarım politikalarının toprak kalitesinin durumu, su kirliliği, iklim değişikliği, erozyon, tarım topraklarının amaç dışı kullanımı, biyolojik çeşitlilik,

ormansızlaştırma gibi konularda/ekolojik sorunlarda etkisi nedir?

Kitabın Birinci Bölümü'nde; neoliberalizm kavramından yola çıkılıp, az gelişmiş ülkelerden örnek alanlar seçilerek neoliberalizmin bu alanlarda yarattığı etkiler ile tarımda gerçekleştirdiği dönüşüme yer verildi. Tarım toprakları ve gıdaların temel ihtiyaç olmaktan çıkarılarak bir değişim değeri olarak görülmeye başlanması konuları, teorik bir çerçevede incelendi. Aynı zamanda dünyadaki kimi ülkeler, kendi üretimini gerçekleştirirken neoliberal politikaların baskısı karşısında, bu politikalara ayak uydurmaya zorlanıyor. Bir diğer deyişle, küreselleşmenin gıda üretimi ve tarım uygulamalarının rekabetçi pazarına bir biçimde eklemlenmek durumunda kalan az gelişmiş ve ekonomilerinin büyük kısmının tarıma dayalı olduğu ülkelerin, bu politikalar nedeniyle tarımsal üretimden kaynaklı yaşadığı sorunlara yönelik örneklerle yer verildi. Bu politikaların hayata geçirilmesinde DTÖ, IMF ve DB gibi kuruluşların payı da yadsınamaz.

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde; Türkiye'de 24 Ocak Kararları ile başlayan neoliberal politikaların yarattığı etki ile küresel çaplı örgütler aracılığıyla uygulanmaya çalışılan tarım politikalarındaki "reform"ların, Türkiye'de yol açtığı dönüşüm ele alındı. Bu dönüşümün, Türkiye tarım politikalarında kanunlar ve uygulanan politikalar aracılığıyla neden olduğu sorunlar değerlendirildi.

Büyük süpermarket zincirleri, bankalar, dev tarım şirketleri artık tarımda piyasa koşullarını belirleyen en temel aktörler arasındadır. Aktörlerin değişimiyle birlikte öncelikler ve beklentiler de aynı yönde değişim gösterirken, üreticiler arasındaki parçalanma ve eşitsizlikler her geçen

gün artıyor. Kırdaki pazar koşullarına uyum sağlama ve tutunma durumu, salt piyasaya sunulan ürünlerle sınırlı değildir. Mevcut neoliberal politika düzeninde, toprak ve emek gibi bugüne kadar piyasa ilişkilerinin görece dışında kalmayı başaramamış ve bu hâliyle de tarımda bağımsız üretimin garantisi olmuş varlıklar da piyasa aktörleri ile müzakerelere edilmek zorunda kalıyor (Keyder, Yenil, 2015: 82-83). Toprak artık salt tarımda kullanılan bir alan olarak görülmemelidir. Tarım ve gıda sektörünün uluslararasılaşması ve turizmin büyümesi, Türkiye'nin kırsal bölgelerinde toprağın yeni kullanım biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Tanrıvermiş, 2003).

Üçüncü Bölüm'de ise söz konusu neoliberal tarım politikalarının ekolojik etkileri değerlendirilmiştir. Gıda üretim yöntemleri ve tarım politikalarının yarattığı toprak kalitesinin durumu, su kirliliği, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, ormansızlaştırma gibi konularla/sorunlarla, toprağın amaç dışı kullanımının ekolojik dengede neden olduğu bozulma incelenerek, suyun metalaştırılması, bu alanda özel sektörün hâkim olması ve bunun bir sonucu olarak HES yapımı gibi enerji üretim politikalarıyla tarım topraklarında ve tarımsal üretimde meydana gelen değişim ekolojik bağlamda değerlendirilmiştir. Neoliberal politikaların ve bunun bir yansıması olarak endüstriyel tarımın yarattığı ekolojik sorunların üstesinden gelmede, kendine yeterlilik, küçük çiftçilerin desteklenmesi ve geleneksel üretim yöntemlerine dönülerek yerinde üretimin gerçekleştirilmesi gibi uygulamaların etkili olup olamayacağı bu kitapta değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tüm veriler ışığında, son bölümde, tarım uygulamalarının ekolojik sorunlar bağlamında etkileri araştırılmış ve bu etkilerin en aza indirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Gelişmiş ülkelerin yeni sömürü aracı hâline gelen gıda üretimi ile tarımda küreselleşme ve neoliberalleşme politikalarına Türkiye'nin eklemlendirilme çabalarının yarattığı sosyoekolojik etkinin azaltılabilmesi için yerelleşme, yöreye özgü üretim, kendine yeterlilik, gıda bağımsızlığı yöntemlerinin benimsenmesinin gerekliliği ve tarımda endüstriyel üretim yöntemlerinden uzaklaşılmasının kaçınılmazlığı vurgulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE TARIMA YANSIMALARI

Neoliberalizm; insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde mümkün olabileceği, bireysel girişim, beceri ve hürriyetlerin serbest bırakıldığı bir politik ve ekonomik uygulamalar teorisidir (Harvey, 2015: 10). Neoliberalizm; salt bir doktrin değil, aynı zamanda toplumun yeniden inşasına yönelmiş siyasal bir eylem planıdır; toplumsal siyasalar alanını devletin terk etmesi yönünden pazar ekonomisi teorilerinin toplumsal yaşamda kurumsallaştırılması çabasıdır (Çoban, 2002: 125).

1970'lerden sonra bir politika ve ekonomik yapı tercihi olarak neoliberalizme yöneliş olduğu gözlemlenmiştir. Bu yöneliş, küresel çaplı politika ve uygulamalardan ulusal ve yerel düzeydeki uygulamalara kadar değişim ve dönüşüme neden olur. 1970'lerden günümüze kadar olan sürece bakıldığında, neoliberalizmin tüm dünyaya yayılması ve yaşanan dönüşüm ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği için neoliberal politikaların tek bir işleyişi, tek bir uygulaması ve/veya tek bir kuralı bulunmuyor. Uygulama biçimleri oldukça esnek fakat ulaşılmak istenen hedef tektir. Bu hedefi, dünya nüfusu için büyük öneme sahip gereksinimleri az sayıda tekelin elinde tutma ve buna bağlı olarak kâr elde etme isteği olarak belirlemek mümkündür. Gelişmiş kapitalist ülkelerde iktidarın ekonomi seçkinlerine ya da üst sınıfa iadesi, büyük ölçüde, uluslararası akışlar ve yapısal uyum pratikleri

vasıtasıyla dünyanın geri kalanından koparılan kârlara dayanır. Neoliberal “hürriyetler” adı altında geçen süre, dar bir şekilde tanımlanmış olan kapitalist sınıfa iktidarı iade etmekle kalmamış; aynı zamanda enerji, medya, ilaç, ulaşım ve hatta perakendecilikte muazzam bir gücün az sayıya şirketin elinde toplanmasına da neden olmuştur (Harvey, 2015: 37, 46).

Neoliberal politikaların uygulamasında devletin rolü, piyasa mekanizmalarının işlevsel hâle getirilmesinden daha öteye geçememiştir. Devlet, piyasa dinamiklerini hayata geçirebilmek için gerekli yasal düzenlemeleri yapar. Yasal çerçeve hazırlandıktan sonra devlet, tüm birimlerini bu doğrultuda yönlendirir ve piyasa mekanizmalarını işleyişe hazır hâle getirir.

Bourdieu’nün (1998: 100-102), neoliberalizmin devlete yönelik tehditleri olarak sıraladıkları arasında kârları çoğalttırma peşinde koşan sermaye sahiplerini dizginleyecek yönetsel ve siyasal engellerin kaldırılması, ulus devletin ekonomik serbestlik taleplerine boyun eğmesi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve refah devleti harcamalarının azaltılması bulunur (Akt. Çoban, 2002: 126). Neoliberalizmin varlığını sürdürebilmesi için dayandığı temel unsurlar kısaca şöyledir:

Piyasa Üstünlüğü: Neoliberalizmin ana unsurlarından biri piyasanın üstünlüğüdür. Bu bağlamda, meta değeri kapsamına alınmayan birçok alana nüfuz edilerek bu alanlar ekonomik kâr elde etme aracı olarak kullanılır. Burada önemli olan, piyasaların tüketicilere, şirketlere, devletlere gönderdiği bilginin herhangi bir engelle karşılaşmadan iletebilmesidir. Piyasanın ekonomik değer kapsamına aldığı bütün alanlarda mal ve hizmet dolaşımı serbest olarak

sağlanmalıdır. Piyasanın bu rolünü yerine getirmedeki en büyük engel olarak devlet/hükümet müdahaleleri görülür (Kurmuş, 2010: 17). Fiyat kontrolü ve devlet/hükümet müdahalesinin olmadığı yasal ve yönetsel bir uygulamayla, ekonomik büyümenin artırılacağı fikri benimsenmiştir.

Kamuya Ait İşlerin Serbest Girişimcilere Devredilmesi: Neoliberal politika uygulamalarının benimsenmesinden önce kamuya ait olan eğitim, sağlık, yol ve köprü yapımı, elektrik, su temini gibi hizmetler özel sektöre devredilir.

Kuralsızlaştırma: Piyasa koşullarının serbest bir şekilde sağlanabilmesi için piyasa aktörlerinin kâr oranlarını düşürecek her türlü yasal ve yönetsel uygulamalardan kaçınılması, hükümet düzenlemelerinin bu doğrultuda yapılması, neoliberal politikanın temel unsurlarındandır. Örneğin, ticareti serbestleştirme işlevi güden Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), taraf bir devletin çevrenin korunması için koyduğu kuralların uluslararası ticareti engelleyen bir unsura dönüşmemesi konusunda özellikle titizlenir, bu gibi çevresel kuralların kaldırılmasını isteyebilir (Çoban, Özlüer, Erensü, 2015: 408).

Yeniden Kurallaştırma: Yeniden kurallaştırma, piyasa ilişkilerinin yaygınlaşması ile özelleştirme ve ticarileştirmeyi sağlayacak şekilde yeni düzenlemelerin yapılması ve siyasarların yeniden oluşturulmasıdır (Çoban, Özlüer, Erensü, Akdemir, Üstün, 2015: 8). Yeniden kurallaştırmada devlet, neoliberal politikaların gereklilikleri doğrultusunda, kendi işlevini azaltmaya ve piyasa mekanizmasının önünü açmaya yönelik yeni yasalar oluşturur.

Özelleştirme: Özelleştirme, genel olarak devletin ekonomik hayattaki faaliyetlerinin sonlandırılması suretiyle serbest piyasa ekonomisinin tesisidir (Tandırcıoğlu, 2002: 198).

Kamu kurum ve kuruluşlarının ekonomik işleyiş bakımından yeterli olmadığı ve kaynağın etkin şekilde dağıtımının sağlanamadığı gerekçeleriyle kamu kurumlarının mal veya hizmetlerinin özel girişimciler tarafından işlevsel hâle getirilmesi gerekliliği savunulur. Buna ek olarak serbest piyasa koşullarında sınırsız bir rekabet ortamı yaratılacağından, ekonominin de böylesi bir ortamda hızla gelişeceği ve verimli hâle geleceği düşünülür.

Kamusal Hizmetlerde Bireycilik: Sosyal devlet anlayışına içkin olan temel hak ve gereksinimlerin kamusal hizmetler kapsamında karşılanması azaltılarak, bunun yerine neoliberal sistemin gerektirdiği bireysel çabalarla ve ekonomik gelire göre sağlık, eğitim, sosyal güvenlik sistemlerinden yararlanılabilmesi durumudur. Daha özgür bir tüketim ile mal ve hizmetlere daha etkili ve sınırsız ulaşım gerekçeleriyle yola çıkan neoliberal politika uygulamaları, aksine, bu hizmetleri gelir düzeyi yüksek insanlar için sağlarken, yoksul kesimi daha yoksun bırakmış, bireyler ve hatta ülkeler arası uçurumları artırmıştır.

Neoliberalizmin kendine özgü temel özelliklerini kısaca açıkladıktan sonra, bu özelliklerin gündelik yaşamımızda ve kitapta esas konu olarak öne çıkan tarımda ne gibi etkilerinin olduğuna değinmekte fayda olacaktır. Bu bağlamda, neoliberalizmin temel hak ve gereksinimlerin karşılanmasında hangi yollarla yaşamımıza nüfuz ettiği kısaca özetlenirken, çalışmanın asıl konusu olan doğanın neoliberalleşmesinin tarım uygulamalarındaki değişim ve dönüşümü incelenmeye çalışılmıştır.

Neoliberal politikaların eğitim sektörüne etkilerine kısaca değinmek gerekirse, devletin yürüttüğü eğitim hizmetlerinin kalitesizliği, okulların bakımsız oluşu, öğretmenlerin

kaliteli ve yeterli düzeyde eğitim verememesi gibi gerekçelerle neoliberal politika yansımaları, eğitim üzerinde görül-meye başlanmış ve bu sektör devletten uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda özel okullar, özel üniversiteler bu sorunu çözmede ikame rol üstlenmiştir. Kazanç elde etme üzerine kurulu bir eğitim-öğretim sistemi, öğrencileri “müş-teri”; öğretmenleri ise neoliberal sistemden bağımsız olarak görevlerini yerine getiremeyen birer “sözleşmeli işçi” ko-numuna sokmuştur. Buna bağlı olarak da mevcut okullar-dan mezun olan öğrencilerden, neoliberal sistemin devam-lılığı için yetiştirilmiş birer iş gücü, bu sistemden bağımsız bir anlayışı kabul edemez birer birey hâlini almaları istenir.

Eğitim gibi medya da topluma yön verebilmek açısından oldukça önemli bir araç niteliğindedir. Aynı zamanda medya, bireysel alışkanlıkların şekillendirilmesi ve birey-lerin sosyal hayatlarından kalan vakitte birçok alanda bilgi ve deneyim sağlayabilmeleri bakımından önemli bir güç ve etki alanıdır. 1980’den sonra uygulanan neoliberal politikalar sonucunda medya sektöründe sahiplik yapısı, büyük ölçüde değişmiştir. 1990’larda radyo ve televizyon yayıncılığında devlet tekelinin sona ermesinin ardından büyük holdingler, dikey ve yatay birleşmeler aracılığıyla sektörün tüm alan-larına hâkim olmaya başlamışlardır (Şen, Avşar, 2012: 43). Medya sektörünün mevcut durumunda, devlet güdümünden uzaklaşılmasıyla ve kâr odaklı şirket anlayışından farksız olarak çalışanların, iş verenlerinden bağımsız hareket ede-mediği işçi-patron ilişkisi söz konusudur.

Neoliberalizmin uygulama aracı olarak her alanı meta-laştırması ve piyasa mekanizması hâline getirmesi, sağlık hizmetlerinde de etkisini göstermiştir. Sağlıkta yeniden ya-pılanma, sağlıkta dönüşüm gibi kavramlarla ifade edilen bu süreçte, devlet sağlık hizmetleri alanında etkisini azaltarak

yerini serbest girişimcilere bırakmıştır. Bunun sonucu olarak özel sağlık kuruluşlarının verdiği hizmetler hız kazanmış, ücret karşılığı sağlık hizmeti alma gündeme gelmiştir. Kâr elde etme mantığıyla hizmet veren sağlık kuruluşlarının çalışanları, hastalara verimli sağlık hizmeti vermenin ötesinde, kâr maksimizasyonu sağlamak üzere çalışan ve hastaları “müşteri” olarak görmenin yolunu açan bir sistem döngüsü içine girmişlerdir.

Neoliberal Politikaların Doğaya Etkileri

Devletin piyasaya daha fazla müdahale ettiği ve refah devleti uygulamalarının yer aldığı dönemde doğa, asla tükenmeyecek olan maliyetsiz bir “kaynak” olarak görülmektedir. Ancak bu dönemde doğal varlıklar, yalnızca üretim girdisi olarak kullanıldı. Refah devleti politikalarının doğal varlıkları özelleştirme ve metalaştırma eğilimleri söz konusu olmamış, bu eğilim neoliberal politikalarla ortaya çıkmıştır.

Çevre sorunlarının baş göstermesi ve bunu takiben 1972 yılında Stokholm’de yapılan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı ile doğal varlıkların sonsuz olmadığına, tükenmekte ve ağır tahribat altında olduğuna dikkat çekilmiştir. Dahası, büyüme ve verimlilik artışı ile çevresel tahribatın olabildiğince en aza indirilmesinin uyum içinde var olabileceğini savunan bakış açısı geliştirilmiştir. Buna bağlı olarak dünya çapında, ülkelerin farklılıkları da gözetenilerek, birçok sözleşme yapılmış, “doğa korumacı” bir yöntem izlenerek ekonomik etkinlikleri bu bakış açısıyla yürütmenin mümkün olabileceğine işaret eden “sürdürülebilir kalkınma” kavramı, 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu’nda tanımlanmıştır (Dünya Çevre ve

Kalkınma Komisyonu, 1989). Ancak bu sözleşmeler ve alınan kararların, neoliberal politikaların etkisini azaltmadığı gibi bu politikalara yeni bir form kazandırarak neoliberalizmin devamlılığını sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir.

Neoliberal politikaların benimsenmesiyle, doğa koruma anlayışı serbest piyasa yöntemleriyle gerçekleştirilir. Başka bir deyişle, daha evvel yatırım aracı olarak görülmeyen doğal varlıklar, neoliberal politikaların benimsenmesiyle değişim değeri yaratan metalar hâline gelmişlerdir. Neoliberal kalkınmacı politika dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu süreçte, “ilerleme” fikrinin yerini “kalkınma” kavramı almaya başlamıştır (Çımrın, 2014: 177). “Kalkınma” adı altında yürütülen politikalarla doğal varlıklar tahrip edilirken, ekonomik kazanç elde etme uğruna meydana gelen ekolojik yıkımlar da göz ardı edilmektedir.

Neoliberal politikaların boyutlarından biri olarak devlet müdahalesinin etkisini kaybetmesiyle yatırımcılar, etki alanlarını genişletmiş ve doğal varlıkları daha sınırsız bir şekilde kullanma eğilimi göstermiştir. Neoliberal politikaları benimseyen devletlerin yatırımcılara bahsettiği sınırsız özgürlük, aynı zamanda yatırımcılar açısından sınırsız kâr elde etme isteğini meydana getirir. Kârın ve tüketimin hiçbir zaman yeterli görülmediği ve sürekli büyüme isteğinin olduğu bir düzende çevre; insanların diğer canlı türleriyle birlikte yaşamasını gerektiren, doğal sınırlara sahip bir mekân olarak değil, büyüyen bir ekonomik genişleme süreci içerisinde sömürülecek bir âlem olarak var olur (Foster, Magdoff, 2014: 52). Devletin ekonomiye müdahalesinin gevşemesinden yararlanan şirketler; doğanın korunmasıyla ilgili gereklilikleri, ekonomik etkinliğin çevresel sonuçlarını, halk sağlığı bakımından yarattığı tehditleri dikkate alma gereği duymadan, kısa dönemli kârların gerçekleşmesi amacıyla doğanın

yağmalanması doğrultusunda harekete geçmiştir (Castree, 2008: 148'den akt. Çoban, Özlüer, Erensü, 2015: 402).

Doğanın neoliberalleşmesi, insanın doğayla arasındaki ilişkiye araçsal bir değer atfeder. Başka bir deyişle, doğanın neoliberalleşmesi süreci; toplumun doğayla olan ilişkisinin ticarileşmesine neden olarak doğal varlıkların özelleştirilmesini ve özel mülkiyet ilişkisinin kurulmasını gerektirdiğinden, insanın doğayla kurduğu ilişkide bir kopuş meydana getirir. İnsanın doğayla yaşadığı kopuşun bir sonucu olarak ise toplumların yüzyıllardır doğayla kurduğu kültürel ilişkinin zedelenmesi; insanların doğaya yabancılaşması ve doğadan ayrı bir türmüş gibi yaşamını devam ettirmesi söz konusu olur.

Neoliberal Politikaların Tarıma Etkileri

Büyüme ve kalkınmanın sağlanmasındaki yaygın görüş, tarımsal ve endüstriyel faaliyetlerin bir arada ve birbirleriyle uyumlu şekilde yürütülmesidir. Tarımsal üretimin sanayi açısından girdi olarak nitelendirilmesi, endüstriyel ve tarımsal faaliyetlerin birbiriyle uyumlu olmasındaki temel dayanak olmuştur. Kırsal kalkınma politikalarının gelişmesinde devletler, özellikle 1950 ile 1980 yılına kadar olan süreçte en önemli rolü oynamıştır. Ancak Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), IMF gibi uluslararası kuruluşların tarımsal faaliyetleri daha verimli yürütebilmeleri için özellikle az gelişmiş ülkelere kredi sağlaması, tarımda devlet desteğinin azalmasına ve kredi sağlayan kuruluşların politika geliştirme süreçlerinde bu ülkelerde söz sahibi olmalarına neden olmuştur. Neoliberal anlayışın temelinde yatan meta ilişkisi, meta kapsamına girmeyen birçok varlık

ya da yapıyı dönüştürme yolunda ilerlerken, aynı zamanda bu sürece eklemlenme çabası güder.

1970'lerin sonuna doğru etkisini iyiden iyiye hissettirmeye başlayan DB, DTÖ, IMF gibi uluslararası kuruluşların az gelişmiş ülkeler üzerindeki baskısı, tarımda bağımsız üretimi ve devletin politika düzenleme işlevini en aza indirmiştir. Neoliberal politikaların boyutlarından kuralsızlaştırma, özelleştirme ve kamuya ait işlerin serbest girişimcilere devredilmesinin bu uygulamalarla hayata geçirildiğini söylemek mümkündür. Ülkeler, bu kuruluşlardan kredi alabilmek ve tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için temel yapısal değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte kredi kuruluşları; borç geri ödeme takviminin yeniden belirlenmesini yalnızca borçlu ülkelerin borçlanma anlaşmalarına eklenen "uygulanacak politikalara ilişkin koşullar" bölümündeki maddelere katlanmaları durumunda kabul edeceklerini belirtmişlerdir (Aysu, 2008: 123). Bu doğrultuda, tarımsal faaliyetlerin uluslararası sistemle uyumunu sağlamak için gelişmekte olan ülkeler, yeniden yapılanma yoluna gitmişlerdir. Örneğin, yoksul bir ülke olan Uganda'da IMF ile 1987 yılında bir anlaşma imzalanmış, ardından 1989-1992 ve 1992-1997 yıllarındaki anlaşmalar takip etmiştir. İmzalanan anlaşmalarla birlikte IMF, özelleştirme ve ticarete liberalizasyona gidilmesini şart koşmuştur (Memiş, Kara, Tayfur, 2010: 339). Benzer şekilde Türkiye'de tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi, gümrük fiyatlarının düşürülmesi gibi serbest piyasa koşullarına uyum yapılanmaları, neoliberal politikaların işleyiş biçimine uygun olarak devam etmektedir. Birçok gelişmiş ülke, küresel iş bölümü denilebilecek bir düzende belirli ürünlere yoğunlaşıp, bu ürünleri dünya pazarına ihraç ederken; az gelişmiş ülkeler, tarım konusunda dış desteklerle ayakta kalmaya çalışmakta

ve çoğu zaman mevcut koşullara ayak uyduramayıp tarım topraklarını terk etmek zorunda kalmaktadır.

Tarım üzerindeki neoliberal etki, 1980'lerden sonra şiddetini artırmıştır. DB, DTÖ ve IMF'nin politika dayatmalarına karşı gelemeyen ülkeler, uluslararası sermayenin beklentileri doğrultusunda üretim yapmak zorunda kalmış ve bu durum, gelişmekte olan ülkelerin kendi üretim yöntemlerinden ve tarımdan elde ettikleri ürün çeşitliliklerinden ödün vermelerine neden olmuştur. Neoliberal politikaların yürütücüsü konumundaki Dünya Bankası, IMF gibi kuruluşların telkin ve önerileri doğrultusunda neoliberal politikaların unsurları, tek tek hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi, Tarım Satış Kooperatifleri ve Tarımsal Birlikler'in işlevsiz kılınması, tütün, şeker pancarı ve fındık gibi birçok tarımsal üründe üretimin azaltılması gibi uygulamalar, "tarımsal sosyal devletin tasfiyesine dönük" (Büke, Gökdemir, 2010: 2; Teoman, Tartıcı, 2012: 164) piyasa merkezli tarım politikalarının somut özelliklerini ortaya koymaktadır (Oral, 2006: 412; Teoman, Tartıcı, 2012: 164).

Neoliberal politikaların etkisiyle kamuya ait işlerin serbest girişimcilere devredilmesi, devleti uluslararası kuruluşların politika isteklerinin uygulanmasında arabulucu konumuna itmiştir. Uluslararası kredi sağlama ve neoliberal politikaların ülkelere uygulanması için hayata geçirilmiş olan, daha önce bahsi geçen DB, DTÖ, IMF gibi kuruluşlar, gelişmekte olan ülkelerdeki tarımsal faaliyetlerin çok uluslu tarım şirketlerinin etkisi altına girmesinde önemli rol oynamışlardır.

Çok uluslu şirketler, sözleşmeli ekim yoluyla standart ve tek tip üretimi gerçekleştirmek üzere geleneksel yöntemlerle

tarım yapan çiftçilerin üzerinde egemenlik kurmak istemektedirler. Buna ek olarak tarım dışı sermaye tarafından, orta ve büyük köylü sınıfları ile ittifak kurularak ve kapitalist tarıma dönük olarak dışarıdan arazi tutmaya elverişli ekonomik koşullar yaratılmaktadır (Teoman, Tartıcı, 2012: 167). Böylece, tarım sektörüne nüfuz edilmesi ve bu vasıta ile ülkelerin tarımsal açıdan uluslararası sermayeye bağımlı olmasının önü açılmıştır.

Özçelik ve diğerlerine göre tarımda sözleşmeli üretim modeli; sınai ve ticari firmalar ile üreticiler arasında ürünün ekimi, dikimi veya tarımsal üreticinin belirli bir ekim alanı ve üretimi gerçekleştirme sorumluluğunu üretimden önce yüklenmesi, buna karşılık firmaların da elde edilecek ürünü belirli şartlarda almayı garanti ettiği, anlaşmaya dayalı üretim ve pazarlama modeli olarak tanımlanmaktadır (Özçelik vd., 1999: 7). Kapitalist üretim biçiminde sermayenin kârını en yükseğe çıkarma isteği nedeniyle tarımsal üretimin risklerinden uzak durulması, söz konusu olmuştur. Tarımsal üretimde doğaya bağlı olma zorunluluğu, üretim sürecinde tek tip bir ürün çıktısı yakalanamaması gibi unsurlar, bu risk tanımına girer. Ancak "sermayenin merkezileşmesi" olgusu (Teoman, Tartıcı, 2012: 174) ortaya çıktığında ve bu konuda gerekli alt yapı hazırlandığı takdirde, gerek sözleşmeli üretim yoluyla risklerini en aza indirerek, gerekse üretim sürecine müdahale ile denetimi sağlayarak neoliberal sermaye, tarım sektörüne müdahale etmeye başlamıştır. Neoliberal politikaların kuralsızlaştırma boyutuna örnek teşkil edebilecek olan sözleşmeli tarım uygulaması, olası risklerden en az hasarla kurtulmanın önünü açmakta; bu nedenle de sermaye tarafından tercih edilen bir yöntem olmaktadır. Böylece şirketler, ürün üretim yöntemleri, kullanılacak tohum ve her türlü girdi ile ürün tek tipleştirilmesi

için gerekli olan üretim miktarı gibi birçok unsura müdahale ederler.

Toprağın, suyun, emeğin metalaşması sonucunda piyasa mekanizmalarının etkileri, tarımla uğraşan köylülere de yansımıştır. Geçimini tarımdan sağlayan köylüler, yavaş yavaş küçük meta üreticiliğine doğru dönüşmeye başlamışlardır (Keyder, Yenal, 2015: 19). Bu dönüşüm ile küresel gıda pazarına ayak uydurmaya çalışan çiftçiler, üretimlerini bu doğrultuda gerçekleştirmeye başlamış, ayakta kalamayan çiftçiler ise mülksüzleşerek üretim yapamaz hâle gelmişlerdir. Yoksullaşan çiftçiler; çok uluslu sermayenin istekleri doğrultusunda sözleşmeli üretim gerçekleştirmek durumunda kalmış, ürün standardizasyonu ve istenilen miktarda ürünü zamanında sağlama gibi koşulların yerine getirilebilmesi için yeni teknolojiler kullanılmasını zorunlu olarak kabul etmişlerdir. Neoliberal politikaların bu ekseninde meydana gelen gelişmeleri desteklediği ve devletin gücünün kırılarak bu politikalara aracılık etmekten başka bir gücünün olmadığı gözlemlenmektedir. Devlet; fiyat desteği veya girdi sübvansiyon politikalarını devam ettirebilir, ancak önünde sonunda bunlar etkili bir düzenleme olmaktan ziyade, sadece üreticinin piyasada biraz daha iyi konum alabilmesi için yapılan marjinal katkılardan öteye geçemeyecektir (Keyder, Yenal, 2015: 39).

Neoliberal politikaların geçmişte geçimlik ve yaşadığı bölge özelinde üretim yapan ve günümüzde bir meta üreticisi olarak konumlandırılan köylülerin doğa ile ilişkilerinde değerlendirilmesi gereken bir başka boyut da, Marx'a ait "metabolik yarılma" kavramıdır. Bu kavram, bir yandan tarımın biyolojik temellerinden, diğer yandan da insanların doğadan kopması olarak diyalektik bir yarılmaya işaret eder (Keyder, Yenal, 2015: 22; Foster, 1999; Moore, 2011;

Schneider ve McMichael 2010: 461). Bu yarılma, yaşanan neoliberal sürecin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Bilindiği gibi tarım, doğal süreçlerden bağımsız gerçekleştirilemez. Güneş, su, toprak, hava gibi birçok doğal varlığın birleşimiyle varlığını sürdürebilen tarımsal üretim; gerek doğanın içinde barındırdığı riskleri azaltmak gerek verimliliği artırarak üretimi çok fazla şansa bırakmadan, standart bir biçimde sürdürebilmek için piyasa müdahalesini gerekli hâle getirir. Sonuç olarak ise tarımın sanayileşmesi, sermaye yoğunluğunun ve kimyasal girdi kullanımının artmasını, tarımın ve gıda üretiminin giderek biyolojik temellerden ayrılmasını ve metabolik yarılmayı beraberinde getirir (Keyder, Yenil, 2015: 23). İnsan-doğa ilişkisi bağlamında metabolik yarılma ise insanların doğaya yabancılaşması ile yüzyıllardır deneyimlenmiş tarımsal üretimin, mevcut politikalarla insanları topraktan koparması ve bunun sonucu olarak insanların, tarımsal ürünün üretim kısmından uzaklaşarak tükettiği ürüne yabancılaşmasına işaret eder. Marx'ın *Kapital*'in Birinci Cildi'nde "Büyük Ölçekli Sanayi ve Tarım" tartışmasında ifade ettiği gibi;

"Kapitalist üretim insanları kentlerde bir araya getirir ve kentli nüfusun giderek artan bir öncelik kazanmasına neden olur. Bunun iki sonucu vardır: Bir yandan toplumsal harekete geçirici gücünü yoğunlaştırır, öte yandan insanla yeryüzü arasındaki metabolik etkileşimi bozar, yani, insanların besin ve gıyecek olarak kullandığı toprağın oluşturuıcı unsurlarının yeniden toprağa dönmesini önler ve böylece toprağın kalıcı verimliliğinin ebedi doğal koşulunun işleyişini engeller. Fakat bu metabolizmayı çevreleyen koşulları tahrip etmekle, onun toplumsal üretimin düzenleyici yasası olarak ve insan soyunun tam gelişimine uygun bir biçimde sistematik yenilenmesini de zora sokar. Kapitalist tarımdaki tüm ilerlemeler

yalnızca işçiyi soyma değil, aynı zamanda doğayı soyma sanatında da ilerlemedir; belirli bir zaman için toprağın verimliliğinde sağlanan her artış, bu verimliliğin daha uzun ömürlü kaynaklarının tahrip edilmesi yönünde bir ilerlemedir; kapitalist üretim bu yüzden tekniği ve üretimin sosyal süreçlerinin bütünleşme derecesini eş zamanlı olarak, ancak, bütün zenginliğin asıl kaynağını, toprağı ve işçiyi kurutmak üzere geliştirir.” (Akt. Foster, 2001: 210).

Neoliberal Politikalarda Kuralsızlaştırma ve Piyasa Üstünlüğünün Bir Boyutu Olarak Gıda: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Tohum Patenti

“Yeşil Devrim”¹ uygulamaları ve az gelişmiş ülkelerin küresel gıda zincirlerine eklemlenme zorunluluğu, neoliberal politikalarda kuralsızlaştırma ve piyasa üstünlüğünün bir yansıması olarak dünya çapında hız kazanmıştır. Bunların yanı sıra küresel düzeyde üretilen gıdaları kontrol etme çabaları da neoliberal küreselleşme politikalarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmakta ve dolayısıyla bağımsız gıda üretimi gerçekleştirilemez noktaya varmaktadır.

Dünya çapında artan nüfus ve nüfus artışı neticesinde yeterli gıdanın temin edilemeyeceği varsayımından yola çıkılan “yeşil devrim” uygulamaları, açlığa bir çözüm vaadiyle insanlığa sunulmuştur. Dünya gıda sektörünü ellerinde tutmayı amaç edinen şirketler, tarımsal biyoteknoloji yöntemlerini kullanarak gıda üretimine başlarken kıt kaynakları daha verimli hâle getirmek ve dünyadaki açlık sorununa bir çözüm bulmak gibi gerekçeler öne sürmüşlerdir. Genetiği

1 Tarımsal üretimin nüfusun gıda ihtiyacını karşılamada yetersiz olması gerekçesiyle yola çıkılarak daha fazla ürün elde etmek amacıyla makineleşme ve sulama teknolojileri ile pestisit, herbisit, melez tohum gibi girdilerin kullanılmasına yönelik olarak gerçekleştirilen tarımsal üretimi ifade eder.

Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) olarak da bilinen transgenik bitkiler; canlı hücrelerinin çekirdeklerinde yer alan kromozomların üzerinde canlıya ait genetik şifreleri taşıyan DNA'ların parçacıkları niteliğinde bulunan genlere müdahale edilerek o canlıya, kendi doğasında olmayan yeni özellikler kazandırma yöntemiyle elde edilir (Atalık, 2014: 41).

Dünya nüfusunun %20'sinin dünyadaki gıda kaynaklarının %80'ini tükettiği gerçeği, ekonomik ve etik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık 800 milyon insan, yeterli yiyeceğe erişimde ve günlük temel ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşamaktadır. Gıda üretim eksikliğine sahip 88 ülkedeki -44 tanesi Afrika olmak üzere- yaklaşık 200 milyon çocuk, protein ve enerji eksikliklerinden dolayı mağdur olmaktadır (Narasaiah, 2008: 24). Gıda güvenliği ve güvencesi tanımlarına her zaman, her insan için yeterli miktarda, kalitede ve çeşitlilikte gıdaya erişim ve kendi mevcut kültürleri dâhilinde bu erişimi sağlamak amacı girmektedir. Önümüzdeki 25 yıl içinde 2 milyar insanın daha dünya nüfusuna katılacağı öngörüldüğünde tek çözüm yolu, daha fazla gıda üretimi gerçekleştirmek olmamalıdır. Sorun yalnızca üretim artışında değil, aynı zamanda yoksul ülkelerin gıdayı satın alabilme gücündedir. Başka bir deyişle, gıda olmadığı için değil, gıdayı satın alma gücü olmadığı için yoksul halklar sağlıklı ve yeterli gıdaya erişememektedir. Bu nedenle, mevcut gıda hakkı ihlalini çözüme kavuşturabilmek, üretilen gıdanın adil ve yeterli biçimde dağıtılması ile gerçekleşebilir.

Gıdaların doğal koşullarda verimsiz olmasının söz konusu olmadığı, insandan kaynaklı nedenlerle gıdaya erişimin güç ve eşitsiz olduğu bilindiğine göre, neoliberal politikaların tarım ve gıda sektörüne bir yansıması olarak karşımıza çıkan gıda şirketlerinin kâr elde etme isteklerinin sınırsız

olduğu ve çiftçilerin üretimlerini kendi yöntemleriyle değil, bu şirketlerin güdümünde gerçekleştirilmesi isteği, açlığa çözüm bulmanın ötesinde yerel halkı daha fazla açlığa mahkûm etmiştir. Bu durum, gıda güvensizliği, gıda bağımlılığı ve gıda hakkı ihlali gibi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Gıda güvencesi paradoksu olarak nitelendirilebilecek bu durumda, gıda kavgası zengin ülkeler arasında geçerken ve yeni teknolojilerle risk yaratan gıdalar üretilirken, açlık ise giderek artmaktadır. Açlık ve kıtlık yaşanan ülkeleri hedef alarak gerçekleştirilen yeni gıda teknolojisi ve yeni riskler, gıda güvencesi paradoksu olarak ifade edilebilir (Soydal, 2005: 199).

Binlerce yıllık geçmişiyle çiftçiler, her yörenin iklim koşullarına ve kültürlerine uygun, çok çeşitli üretimler gerçekleştirmişlerdir. Günümüzde mevcut 250.000 ila 300.000 canlı bitki türü içinde en az 10.000 ila 50.000 kadarı yenilebilir niteliktedir. 7.000 bitki türü tarımsal olarak üretilip, gıda olarak tüketilebiliyor. Sadece 30 tür, dünya kalori tüketiminin %90'ını karşılarken, yalnızca 4 tür (pirinç, mısır, buğday ve soya fasulyesi) küresel ölçekli gıda üretimi nedeniyle dünya nüfusunun tükettiği kalori ve proteinin çok büyük kısmını sağlıyor (Shiva, 2006: 96). Başka bir deyişle, transgenik gıda üreten şirketlerin küresel baskıları sonucu, birçok gıdanın üretimine son verilmiş ve gıda sektörünü denetim altında tutmak amacıyla bu şirketler tarafından monokültür uygulamaları desteklenmiştir. Biyoteknoloji endüstrisi güçlendikçe monokültür uygulamalarının daha da güçleneceği, tarımsal çeşitliliğin azalacağı öne sürülmektedir (Shiva, 2006: 126). Bunlara ek olarak biyoteknolojinin tarımda kullanılmasında hedeflenen verimlilik artışının bir yanılısamadan ibaret olduğu, birçok örnekle kanıtlanmıştır. Herbisit dirençli soya, hektar başına 3.285 kg ila 3.468 kg

verim sağlarken elle işlenen soya, hektar başına 3.486 kg vermektedir (Shiva, 2006: 120). GDO'suz tohumla üretim yapan Türkiye'de soya verimi, dünya ortalamasından %35 daha fazladır. Benzer şekilde, birim başına örnek verilecek olunursa, GDO'suz tohumla mısır üreten Türkiye'de, GDO'lu tohumla mısır üreten Arjantin'e göre verimlilik %28 daha fazladır (Atalık, 2014: 47). GDO'lu tohum üreten firma, tohumları satarken aynı zamanda ilaç, gübre ve ürün ile ilgili tüm girdileri sağlamaktadır. Günümüzde tarım; tohum, pestisit, herbisit, toprak, emek ve yetiştirilen ürünleriyle neoliberal ekonominin önemli bir parçası hâline gelmiştir.

Neoliberal politikalarda kuralsızlaştırma ve piyasa üstünlüğünün, küresel düzeyde tarım ve gıdayı kontrol etme biçimlerinden biri ise tohum patenti uygulamasıdır. Tohum patentleme yoluyla yüzyıllardır ekilen tohumlarla üretim yapılması mümkün olmadığı gibi bu yolla; tarımla uğraşan köylüler tarafından üretim gerçekleştirilecek tohumun çok uluslu şirketlerden satın alınması ve izin karşılığı üretimin gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur. Fikri mülkiyet hakları ve patentlerin, insan türü ile diğer türler arasındaki ve insan toplulukları içindeki ilişkileri yeniden düzenledikleri belirtilir (Shiva, 2006: 110). Hâlihazırda doğada var olan bitki ve tohumların yeni bir buluşmuş gibi şirketler tarafından sahiplenilmesi, yüzyıllardan beri çiftçilerin ürettikleri gıdaları mülkiyet hakları kapsamına alır. Geleneksel yollarla üretilen tohumlar için izin alınması gerekliliği ve tohumların fikri mülkiyet kapsamına alınarak denetim mekanizması hâline getirilmesiyle, çiftçiler için bağımsız üretim gerçekleştirilemez hâle gelmiştir.

Tohum patenti uygulamalarını meşrulaştırmanın bir yolu da o tohumun genetiğini değiştirerek yeniden piyasaya sürmektir. Daha verimli üretim gerçekleşeceği ve pestisit,

herbisit gibi ilaçların genetik modifiye bitki ve tohumlarda daha az kullanılacağı gibi gerekçelerle üretilen bu tohumlar, küresel pazara hâkim olmuş durumdadır.

Özetle, gerek genetiği değiştirilmiş tohumların tüm dünyada etkisini göstermesi ve bu durumun üretici ile tüketiciye yansımaları, gerek küresel gıda şirketleri ve küresel çaplı kredi sağlayıcı ve politika üreticilerin etkisi ile tüm dünyada neoliberal politika uygulamaları, karşı konulamaz bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle, küresel ölçekteki kurumsal yapıların ve bu bağlamda yapılan sözleşmelerin tarımsal politika ve tarım uygulamalarında yarattığı dönüşümü incelemekte yarar görülmüştür.

Neoliberal Politikaların Tarıma Etkilerinde Uluslararası Aktörlerin Rolü

Neoliberal politikaların boyutları olan piyasa üstünlüğü, kuralsızlaştırma, özelleştirme, kamuya ait işlerin serbest girişimcilere devredilmesi gibi uygulamalar, birkaç uluslararası aktör tarafından yönlendirilir. DTÖ, IMF, DB olarak sıralanabilecek bu aktörler, çok uluslu şirketlerin de çıkarları doğrultusunda tarım ve gıda politikalarını küresel düzeyde etkilerken, özellikle gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere olan yaptırımları neticesinde bu politikaların hayata geçirilmesine de öncülük ederler.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması-Dünya Ticaret Örgütü ve Tarıma Etkileri

II. Dünya Savaşı öncesinde bağımsız ulusal politikaların bir parçası olan tarım, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde geliştirilen uluslararası yeniden yapılandırma çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. Buna göre 1944 yılında

toplanan Bretton Woods Konferansı, yeni dünya ekonomik düzeninin kurumsal alt yapısını Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT-1947) ile oluşturmuştur (Şahinöz, 2014: 415).

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), ticaretin küresel çapta serbestleşmesine ve uluslararası ticaretin önünde engel oluşturabilecek her türlü uygulamanın ortadan kaldırılmasına yönelik bir sözleşme niteliğini taşır. GATT; yürürlüğe girdikten sonraki faaliyet gösterdiği yarım asırlık süreçte tarımı kapsamı dışında tutsa da söz konusu dönem içerisinde, sanayi ürünlerinde ortalama gümrük tarifelerinin %40'tan %4'e indirilmesinde ve dünya ticaret hacminin 20 milyar dolardan 4 trilyon dolara yükselmesinde oldukça etkili olmuştur (Şahinöz, 2014: 415). Neoliberal politikalarda kuralsızlaştırmaya ve her durumda piyasa üstünlüğünün savunulduğuna somut bir örnek olarak belirtilebilecek bir durum, tarım konusunun GATT kapsamına alınmasında en önemli görüşme olan Uruguay Turu²'na kadar, 1947-1979 yılları arasında yedi farklı gümrük tarife indirim görüşmesi yapılması olmuştur. Ek olarak başta çekimser kalınan tarım konusu, zamanla piyasa mekanizmalarının her alanda hissedilmesiyle hızla artan bir önem kazanmış ve tarımın ayrıcalıklı konumu, zorlu geçen mücadeleler sonucunda dünya piyasalarına ayak uydurmuştur. Tarımın piyasa üstünlüğü bağlamında serbest piyasa koşullarına eklenmesinde ve tarımsal faaliyetlerin küresel düzeyde serbestçe yürütülmesinde, biyoteknolojinin tarımda uygulanabilirliğini keşfeden tarım şirketlerinin payı

2 Somut olarak ilk defa tarım konusunda serbestleşmeye ve piyasa üstünlüğünün ön plana çıkarılmasına yönelik adımların hukuki olarak atıldığı uluslararası anlaşmadır.

da oldukça büyüktür. Fakat tarımın tam olarak serbest piyasa koşullarında ele alınması, 1986-1993 yılları arasında yapılan Uruguay Turu'nda gerçekleşmiş, Uruguay Turu sonucunda imzalanan Sonuç Anlaşması ile giderilen hukuki boşlukla birlikte tarım ticareti geniş oranda liberalize edilmiştir (Aysu, 2008: 41). Bu durum, çok uluslu şirketlerin önemli ölçüde güç kazanmalarına yol açmıştır.

Tarımdaki sübvansiyonlar ve teknolojinin ilerlemesiyle, gelişmiş ülkelerde tarımsal üretim fazlası ortaya çıkmıştır. Başta ABD olmak üzere korumacı politikalara yönelik sıkıntı yaşayan ülkeler tarafından bu politikaların sona erdirilerek neoliberal politikaların kuralılaşdırma ilkesi doğrultusunda tarımsal ürünlerin serbest dolaşımının sağlanması, 1986 yılında yapılan Uruguay Turu'nun en önemli gerekçesini oluşturur. GATT Uruguay Turu önemli ölçüde ABD, AB ve Cairns Grubu Ülkeler³ arasında geçmiştir. Dolayısıyla ticarete serbestleşmeye yönelik alınan kararlar, her ne kadar anlaşma eşit dağılımı öngörse de, az gelişmiş ülkelerin çıkarlarına yönelik alınmamıştır. Bu anlamda uluslararası aktörlerin, sanayileşmiş ülkelerin tarım ve dış ticaret politikaları uygulamalarına bakışı ile az gelişmiş ülkelerin bu politikalara bakışı arasında bir asimetri olduğunu söylemek mümkündür (Biber, 2011: 36).

Uruguay Turu'nun tek olmasa bile, en önemli ve yoğun tartışmalara sahne olan konusu “tarım” olmuştur. Tarım görüşmelerindeki ana hedefler; tarım politikalarında neoliberal politikaların etkisiyle kamuya ait işlerin serbest girişimcilere devredilmesi mantığıyla devlet müdahalesinin azaltılması ve buna bağlı olarak rekabet koşullarının sağlam bir

3 Cairns Grubu Ülkeler: Arjantin, Avustralya, Bolivya, Brezilya, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Guatemala, Endonezya, Malezya, Filipinler, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Tayland ve Uruguay.

zemine oturtularak piyasa üstünlüğü çerçevesinde piyasa mekanizmalarının daha serbest şekilde işler hâle getirilmesini sağlamak olmuştur. Böylece tarım sektörü de artık küresel piyasa döngüsünün içine girmiştir.

Görüşmelerde AB, Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) yapısını ve işleyişini korumak için tarım politikalarında daha korumacı bir yol izlenmesi gerektiğini savunmuştur. Çünkü OTP, dış satımda destekleyip dış alımda ise koruyucu bir politika izlediğinden, tarımsal üretim ve dış ticarete ABD gibi ülkelerin çıkarlarını giderek daha çok bozmuştur (Günaydın, 2010: 103). Bu nedenle ABD ve Cairns Grubu ülkeler; tarım ürünleri ticaretinde doğrudan (sınır engelleri) ve dolaylı (sınır içi engelleri) şekilde ticaret saptırıcı etkide bulunan bütün uygulamaların, 10 yıllık dönem içerisinde aşamalı bir şekilde kaldırılmasını önermişlerdir (Aysu, 2008: 36). Bununla birlikte ABD, ihracat sübvansiyonlarını ve tarımı destekleme politikalarını savunmasına karşın, AB'nin bu konudaki karşı duruşuyla Uruguay Turu, oldukça çetin görüşmelere sahne olmuş ve beklenenden oldukça uzun sürmüştür (Aysu, 2008: 40).

Yedi yıl süren Uruguay Görüşmeleri'nin ardından, 15 Nisan 1994 yılında anlaşma imzalanmıştır. Buna ek olarak Uruguay Turu sonrasında 1 Ocak 1995 yılında İsviçre'de Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulmuştur ve GATT, bu tarihten sonra yerini DTÖ'ye bırakmıştır. Uruguay Turu, tarımda tarifelerin ve ticaretin serbest dolaşımı ilkelerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu görüşmeler neticesinde DTÖ'nün kurulmasıyla ise bir bakıma sürekli "sorun" yaratan hukuki boşluk kapanmış; DTÖ, içerdiği çok taraflı anlaşmalarla hukuki yaptırım gücü olan bir üst kurum niteliği kazanmıştır (Aysu, 2008: 41). Bir diğer deyişle,

bu görüşmeler neticesinde ve DTÖ'nün kurulmasıyla tarım, çok uluslu şirketlerin istekleri doğrultusunda yönlendirilebilir bir hâl olarak neoliberal politikaların bir parçası hâline gelmiştir. DTÖ'nün kuruluşunun ardından küresel çapta hızlanan neoliberal çözümlerin olası faydaları üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bor'a göre küresel piyasalarda devlet müdahalesinin azalmasıyla; yeni bilgi tabanlı teknik devrimin küresel olarak yayılacağı, dolayısıyla da artan verimlilik kazançlarının yüksek büyüme oranlarına yol açarak işsizliği azaltacağı ve aynı zamanda piyasaların finansallaşmasının yaratacağı daha düşük faiz oranlarının küresel yatırımlarda artışa neden olacağı gibi birçok faydadan bahsedilmiştir (2014: 84). Ülkelerin geçmiş tarımsal deneyimlerine, üretim tarzlarına ve mevcut ekonomik koşullarına bakılmaksızın hazırlanan yapısal uyum programları, kaçınılmaz olarak dile getirilen faydalardan bağımsız bir işleyişte süregelmiştir.

Uruguay Turu sonunda imzalanan Tarım Anlaşması'nda dört alanda yapılacak düzenlemeler için kararlar alınmıştır. Bunlar; iç desteklerin azaltılması, pazara girişin kolaylaştırılması, dış satım sübvansiyonlarının indirilmesi ve sağlık-bitki sağlığı uygulamalarıdır. İlk aşamada, tarım anlaşmasında sağlık-bitki sağlığı kuralları koruyucu politikaların gerekliliği için belirlense de tarımın hızla neoliberalleşmesi sonucunda bu kuralların engel olarak görülmesi kaçınılmaz olacaktır. GATT Uruguay Turu'nun, ABD ve AB'nin üretim fazlalarını küresel pazara daha rahat bir şekilde ulaştırabilmelerine yönelik bir anlaşma olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç ve beklentilerine yönelik bir karar alınması beklenebilir, aksine bu kararlar, sözü edilen ülkelerin aleyhine bir

durum yaratmıştır. Tarımsal üretimlerini hızla gerçekleştiren ve ticaret serbestisini yasal bir çerçeveye oturtan gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin pazarlarını işgal ederek mevcut tarımsal üretim düzenlerini zarara uğratmışlardır.

Tarım Anlaşması'nın; ülkeleri ihracata dayalı üretime yönlendirerek kendine yeterlilikten uzaklaştıran, tarımsal üretimi desteklerken neoliberal politikaların özelleştirme boyutunu etkili kılan, gereksinim duyulan ürünü başka bir ülkeden temin etmeyi gerektirecek uygulamaları şart koşan, bu sayede ülkelerin küresel gıda pazarına eklemleme çabasına yönelik bir anlaşma olduğunu söylemek mümkündür (Aysu, 2015: 259).

Benzer biçimde, İleri Tarım Müzakereleri süreci de ABD'nin ihracat sübvansiyonları konusundaki dayatmaları nedeniyle görüşmeleri çözümsüzlüğe sürükleyen durumlara sahne olmuştur. ABD kendi üretimini destekleme konusunda herhangi bir taviz vermezken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üretimde kendi çiftçilerini destekleme istekleri konusunda gösterdiği baskıcı tavır ile AB'nin sübvansiyonlu ihracatını sürdürmesine yönelik sert eleştiriler, DTÖ Doha Turu'nda çıkmaza giren konuların başında gelir (Aysu, 2008: 61). Özetle, ABD ve AB'nin ön planda olduğu DTÖ Tarım Müzakereleri, kalkınmanın sağlanacağı öne sürülerek az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapılan yoğun baskılara ve ABD ile AB ülkelerinin isteklerini yaptırmada türlü yolları denemelerine şahitlik etmiştir.

Hizmet Ticaret Genel Anlaşması

1995 yılında görüşülen ve 10 yıllık uyum sürecinden sonra kesin yürürlüğe girmesi belirlenen Hizmet Ticaret

Anlaşması'nın (GATS)⁴ esas ilkesi, tüm hizmetlerin piyasa aktörlerince karşılanmasıdır. Anlaşmaya göre eğer bir hizmet özel sektör tarafından yerine getiriliyorsa, kamu o işi özel şirketin yaptığı bedelle yapmakla yükümlüdür ve kamunun yürüttüğü bir görev yabancılar tarafından da yürütülebilmelidir (Aysu, 2008: 93-94). Ülkeler, kendi hizmet verenleri ile yabancı ülkelerde hizmet verenler arasında ayırım gözetmemelidir. Bu hükümler, DTÖ'nün diğer anlaşmalarına da benzer olarak neoliberal politikaların kurlsızlaştırma ve piyasa üstünlüğü ilkelerinin gerekliliklerini sonuna kadar yerine getirir. Kurlsızlaştırmanın getirdiği hizmette serbestleşmenin yararları ise ekonomik performans, kalkınma, tüketicinin korunması, hızlı keşifler, artan şeffaflık ve öngörü ile teknoloji transferi (Aysu, 2008: 99) gibi yararlar ön plana çıkarılarak sunulmaya çalışılır. Bu anlaşma, piyasalaştırma konusundaki sınırlılıklarını veya sınırsızlıklarını, "kamu tekeli olmayan ve tekel niteliği taşıyan her türlü hizmet" olarak tanımlamıştır. Ancak bu hizmetlerin kime ve neye göre belirleneceği sorusu yanıtsız kalmıştır.

Devletin hizmetlerini küçültmeye odaklı bir anlaşma olan GATS ile devletin hizmetlerini verimli bir şekilde yürütemediği ve bu nedenle bu hizmetlerin özel sektör tarafından yürütülmesi gerektiği savunulmuştur. DTÖ, IMF, DB gibi kuruluşların; çok uluslu şirketlerin isteklerini göz önünde bulundurarak bu anlaşmaların yürürlüğe girmesinde hukuksal alt yapıyı hazırlayan ve bu şirketlerin önündeki tüm engelleri kaldırmayı amaç edinen yapılar olduklarını söylemek mümkündür.

4 GATS: The General Agreement on Trade in Services

Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması

Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması (TRIPS)⁵, ticarete konu olan patent ve fikri mülkiyet haklarını belirleyen bir anlaşmadır. DTÖ tarafından üye ülkelerin fikri mülkiyet ve patent uygulamaları doğrultusunda iç politika ve kanunlarını düzenlemeleri için baskı yapılmaktadır. TRIPS Anlaşması'nın kapsamı oldukça geniştir; ecza ürünleri, tarım kimyasalları, tarım başladığından bu yana süregelen bitki yetiştirme, koruyucu hekimlik ve tedavide kullanılan bitki türleri, tohum türleri ve mikroorganizmalardır (Aysu, 2015: 262). Anlaşmaya göre DTÖ, tohum ve bitki çeşitleri üzerindeki mülkiyet haklarını korumakla yükümlüdür. Bu nedenle, tohumların üretim ve saklama aşamalarında izin gerekir. Bu durum, tohum patenti ve gıda üretiminde pazarı elinde bulunduran çok uluslu şirketlere bağımlılığı artırıcı nitelik taşır. Çünkü gıda üretiminin temeli olan tohumu patent kapsamına alarak çiftçilerin yüzyıllardır süregelen uygulamaları kısıtlanırken, çiftçiler söz konusu bağımlılaşmanın etkisiyle sosyoekonomik olarak güvencesiz konuma düşürülür. Uruguay Turu'ndan bu yana birçok ticari serbestleşme anlaşmalarına bir de TRIPS Anlaşması'nın eklenmesinin bir sonucu olarak, tarımda birkaç gelişmiş ülke ve bu ülkelerin güdümündeki çok uluslu şirketlerin tarım ve gıdada tekelleşmesi, kendi üretimini yapan ülkelerin daha fazla tahakküm altına alınması anlamına gelir.

Yalnızca patentlenen tek çeşit ve tek tip ürünün üretimine izin veren TRIPS Anlaşması ile GDO'lu ürünlerin üretiminin de önü açılmıştır. Hâlihazırda doğada var olan bitki ve tohumların genlerinde değişiklikler yapılarak bu bitki ve tohumlar, patent kapsamına alınır. Gıda şirketleri,

5 The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights

bu tohumların yanı sıra çiftçilere pestisit ve herbisitleri daha az miktarda kullanmayı taahhüt eden “dayanıklı” tohumlar sunarlar. GDO’lu ürünlerin patentlenmesi hükümlerini içeren TRIPS Sözleşmesi ile ülkelerin ulusal politikalarını belirlemede ülkelere yaptırımlar uygulanır. Ülkelerin yerel gen kaynaklarının korunması, ekolojik dengesi ve gıda güvenliği ile ilgili politikalarına müdahale ederek transgenik bitki çeşitlerinin mülkiyet hakkının korunmasını sağlama yükümlülüğünü üstlenmelerini şart koşar (Aysu, 2015: 262). Bu yolla, gıda üretiminde hâkimiyet kurmanın yolu meşruiyet kazanır.

DTÖ kapsamında ticareti küreselleştirmenin yolunu açan ve neoliberal politikalara hız kazandıran başka anlaşmalar da yapılmıştır. Bunlardan biri, Ticaretin Önündeki Teknik Engeller Anlaşması (TBT); diğeri ise Hijyen ve Bitki Hayvan Sağlığı Anlaşması’dır (SPS). Ticaretin Önündeki Teknik Engeller Anlaşması (TBT) hükümleri, ticarete sınırlamaların ortadan kalkmasını gerektirir. Özellikle GDO konusunda kısıtlayıcı uygulamaların önünü açabilmek için düzenlemelerin de ötesinde ülkelere yaptırımlar getirir. Örneğin, ABD, GDO’lu ürünlerin etiketlenmesine TBT hükümlerine dayanarak karşı çıkmaktadır (Aysu, 2008: 106).

Hijyen ve Bitki Hayvan Sağlığı Anlaşması’nın (SPS) hükümleri de TBT maddelerine benzer olarak çok uluslu şirketlerin menfaatleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Gıda, gıda güvenliği, pestisitlerle ilgili düzenlemeleri içeren SPS, teorik olarak bitki hayvan ve insan sağlığı için gerekli olan düzenlemeleri içeriyor gibi gözükse de pratikte bu düzenlemeler, ülkelerin bitki ve hayvan sağlığı ile gıda güvenliği konularında geliştirdikleri politikalara aykırı olabilir.

Uluslararası Para Fonu ve Tarıma Etkileri

GATT Uruguay Turu kapsamında neoliberal politikalara dâhil olarak küreselleşen tarım sektörü, diğer taraftan IMF'nin yapısal uyum programları ile de desteklenmiştir. IMF kredi destekleme yöntemleriyle ülkeleri küresel tarım politikalarına dâhil etmiştir. Yapısal uyum programları kapsamında yürütülen politikalara dâhil edilmeye çalışılan ülkeler, mali açıdan yetersiz durumda olan ve küresel pazara ayak uydurmakta zorlanan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdir. IMF tarım konusunda kendine yeterli olan ve ekonomilerinin büyük kısmını tarım sektörünün oluşturduğu ülkelere kredi sağlarken, karşılığında serbest piyasa ekonomisinin şartlarına uyum sağlamasını ister. IMF tarafından sağlanan kredileri alabilmek için ise ülkeler niyet mektupları verirler. Bu niyet mektupları, ülkelerin mevcut ekonomik durumu ve istikrarı ile ileriye dönük yapısal değişikliklerini içerir. Asıl olarak niyet mektupları, ülkelerin IMF'nin isteklerine yönelik uygulamaları aşama aşama nasıl gerçekleştireceklerini anlatır (IMF Stand-By Düzenlemesi-9.12.1999 tarihli Niyet Mektubu⁶). Buna bağlı olarak üçüncü dünya ülkelerinin tarım ve gıda sektöründeki üretimlerini desteklemek, gıdaya erişimini kolaylaştırmak gibi iddialarla ortaya çıkan ve serbest piyasa ekonomisiyle uygulamaya konulan tarım politikalarının bu ülkeleri nasıl etkilediğini daha açık bir şekilde anlayabilmek için çiftçilikle geçimini sağlayan ve mevcut neoliberal politikalarla yoksullaşan birkaç ülkeden örnek verilebilir.

IMF, DB gibi kuruluşların yapısal uyum programlarıyla hız kazanan piyasa üstünlüğü ilkesi, DTÖ'nün ticarette sınırların kaldırılmasında etkin rol oynamasıyla hukuksal

6 IMF Stand-By Düzenlemesi-9.12.1999 tarihli Niyet Mektubu, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ankara, 1999.

açıdan pekiştirilerek devletin politikaları belirlemedeki rolünün azaltmasına zemin hazırlanmıştır. Bu durumda küçük çiftçiler, ekonomik olarak gittikçe büyüyen ve endüstrileşen gıda şirketleri karşısında rekabet edemez hâle gelmiştir. Bu bağlamda, dünyada en yoksul olan ve mevcut yapısal uyum politikalarına eklenilerek daha da yoksullaşan üç farklı bölge/kıta Afrika ülkeleri, Hindistan gibi Güney Asya ülkeleri olmuştur.

Afrika kıtasının Avrupa ülkelerince keşfinden bu yana hep sömürüye maruz kalan Afrika ülkeleri, doğal varlıklar açısından oldukça zenginlerdir. Ancak gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan sömürü politikaları nedeniyle sanayileşme ve üretimle ilgili faaliyetlere yeterli yatırımı yapamamıştır.

Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğu, kırsal kesimde yaşar ve geçimini tarım sektöründen elde eder. Dünya Bankası raporlarına göre kıtanın GSYH'nin %40'ı tarımdan elde edilirken, iş gücünün yaklaşık %70'i tarım sektöründe çalışır (akt. Gönel, 2003: 44-52). Bu ülkeler, süregelen ekonomik sıkıntılardan kurtulabilmek ve tarımsal açıdan diğer ülkelerle rekabet edebilir duruma gelebilmek için IMF ve DB'nin yapısal uyum programlarına eklenilmeye çalışmaktadırlar. Ancak 1990'lı yıllarla birlikte dünya piyasalarına eklenilme neticesinde tarım fiyatlarında meydana gelen küresel çaplı düşüş, artık tarım ürünlerinden yeterli kazanç elde edememelerine neden olmuştur. Bu durumun temelinde yatan nedenin, 1970'lerde yaşanan petrol krizi olduğu söylenebilir. Yaşanan petrol krizi taşımacılık maliyetlerini artırdığından, ülkenin ihracattaki rekabet gücünü yitirmesine neden olmuştur. Bu nedenle, ağır borçlar altına giren ve DB ile IMF'nin yapısal uyum programlarından faydalanmak isteyen Afrika ülkeleri hükümetleri, neoliberal politikalarla uyum içinde olmak zorunda kalmışlardır.

DB'nin kıtada meydana gelen ekonomik ve tarımsal verimlilikteki düşüşün, Afrika devletlerinin ekonomiye müdahalesinden kaynaklı olduğunun teşhisi üzerine, neoliberalizmin unsurları içinde yer alan ekonomide devlet desteğinin azaltılması ve devlet alt yapı ve hizmet harcamalarının kısılması ile ihracat için verilen sübvansiyonlar azaltıldığı gibi tohum ve gübre desteği de geri çekilmiştir (Bryceson, 2015: 215-216). Nitekim 1970'li yıllarda Afrika ülkelerinde uygulanan bu politikalar sonucunda gıda ihtiyacının %20'si ithal edilirken, on yıl sonra yarısı ithal edilmek zorunda kalmıştır (Memiş, Kara, Tayfur, 2010: 332).

Afrika kıtasının, özellikle Sahra Altı olarak adlandırılan bölgesindeki az gelişmiş ülkeler, IMF ve DB yapısal uyum programlarından en çok yararlanan ve buna bağlı olarak borçlanmaların ve küresel pazara uyum sağlayabilmenin getirdiği maliyetler neticesinde de en çok yoksullaşan ülkeler arasındadır. Ekonomik krizi önlemek için yapısal uyum programlarından yararlanmak isteyen Somali'de akaryakıt, gübre gibi tarımsal girdilerin fiyatları yükselmiş ve ithal edilen buğday ve pirinç ucuz fiyatlarla ülkede yerli üretimin yerini almıştır (Memiş, Kara, Tayfur, 2010: 337). Benzer şekilde Bolivya'da IMF politikalarından kaynaklı olarak tarım ürünleri ihracatı, 1980'lerden sonra hızla artış göstermiştir. Yabancı şirketlerin ülkeye girmesinin önu açılarak verimli toprakların ele geçirilmesine ve yüzyıllardır uygulanan tarım tekniklerinin patentinin alınmasına izin verilmiş, öte yandan küçük çiftçilere verilen devlet desteği de kesilmiştir (Aysu, 2008: 171-172).

Az gelişmiş ülkelere hazır bir elbise gibi sunulan yapısal uyum programlarıyla, neoliberal politikaların kuralıslaştırma ve piyasa önceliği gibi unsurları kapsamında değerlendirilebilecek olan tarıma yönelik sübvansiyonların

kaldırılmasının hayata geçirilmesi istenmiştir. Ancak gelişmiş ülkeler, DTÖ anlaşmalarına rağmen kendi tarım sektörlerini desteklemeye devam etmektedirler (Memiş, Kara, Tayfur, 2010: 331). Dünyanın yoksul ülkeleri, mülkiyet hakları ve üretim malları ticareti konularında yapısal uyum programlarının desteklerinden daha fazlasını tarımdan elde etme peşine düşmüşlerdir. Bu eğilim, bir yandan az gelişmiş ülkelerin hükümetlerinin kendi çiftçilerini desteklemekten vazgeçmesini talep ederken bir yandan da kendi yerel çiftçilerini ve tarım sanayilerini desteklemekten geri durmayan gelişmiş ülkelerin ikiye bölünmüşlüğüne bir tepki niteliğindedir (Magdoff, Tokar, 2015: 28).

IMF'nin uygulanmasını şart koşan yapısal uyum politikaları, gelişmiş ülkeler ve çok uluslu şirketlerin çıkarları doğrultusunda belirlenir. Bu politikalar nedeniyle gelişmiş ülkeler ve küresel şirketler, hâkimiyetlerini daha hızlı bir şekilde kurabilmişlerdir. Ancak gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkelerin ihtiyaç ve beklentileri belirlenirken az gelişmiş ülkelerin çıkarları göz ardı edilmiştir. Bir başka ifadeyle, gelişmiş ülkelerin çıkarları ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları ters orantılıdır. Küresel ticarete sınırları yok edebilmek için uygulanan politikalar, az gelişmiş ülkeleri çözümsüzlüğe itmiştir. Gelişmiş ülkelerin lehine olan politika ve uygulamaların az gelişmiş ülkelerin de lehine olabileceği görüşü yaygınlık kazanmış ve ülkelerin sosyoekonomik yapılarından kaynaklanan sorunlarının farklı olabileceği göz ardı edilmiştir (Aysu, 2008: 129). Siyasi ve ekonomik açıdan bağımsız olmayan az gelişmiş ülkeler, IMF'nin finansman desteklemelerinden faydalanmak için istenilen politikalara boyun eğmek ve üretimlerini bu doğrultuda gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Neoliberal politikaların kualsızlaştırma unsuru çerçevesinde IMF,

ithalatta kısıtlamaların kaldırılmasını talep ettiğinden, yerli üretimleri ile küresel piyasa koşullarına uyum sağlamakta zorlanan az gelişmiş ülkelerde ithal ürünlerin payı giderek artmıştır. Bu nedenle, yerli üretimde kıtlık meydana gelmiş ve fiyatlar oldukça yükselmiştir. Böylesi bir durum, yerli üreticilerin topraklarını terk etmelerine, kırsal yaşamın nitel ve nicel olarak önemini yitirmesine ve kentlere göçün hızla artmasına neden olmuştur.

Görüldüğü gibi IMF'nin uygulamaları ve politika uygulama araçları, DTÖ'ye benzer şekilde neoliberal politikaların devamlılığı ile küresel şirketlerin ve gelişmiş ülkelerin çıkarları doğrultusunda ilerlemektedir. Son olarak, bu politikaların kurumsal uygulama araçlarının bir diğer ayağı olan Dünya Bankası'nın tarım konusundaki yaptırımlarına kısaca değinilecektir.

Dünya Bankası ve Tarıma Etkileri

Dünya Bankası (DB) ülkelerin kalkınma ve yeniden yapılanma ihtiyaçlarını gerçekleştirmek amacıyla 1944'te kurulmuş, 1945'te faaliyetlerine başlamış ve 1946 yılında ilk ticari işlemini gerçekleştirmiştir (Aysu, 2008: 173). IMF, DB ve DTÖ, gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere uygulanması amaçlanan politikaları gerçekleştirmek üzere birbirlerini tamamlayıcı nitelik taşırlar. Başka bir ifadeyle, DTÖ Tarım Anlaşması'nda alınan kararların uygulanabilirliği, IMF ve DB gibi kurumsal alt yapılar oluşturularak gerçekleştirilir. Kuruluş amacını yoksulluğun azaltılması olarak tanımlayan Dünya Bankası, aksine mevcut politikalarıyla, çiftçilerin kazancını azaltarak doğrudan kredi yardımlarına destek verir. Diğer bir anlatımla, gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçileri ekonomik olarak dışa bağımlı hâle getirir.

DB, IMF gibi kuruluşlar aracılığıyla uygulanan serbest piyasa politikaları ile gelişmekte olan ülkelerin tarım ürünlerinde destekleme yapan veya girdileri ve kredileri uygun fiyatlarla/destekli olarak sunan kamu kurumları özelleştirilmiş, ürün ve girdi desteklemelerine son verilerek doğrudan destekleme sistemine geçilmiş, tarım ürünlerindeki gümrükler azaltılmaya veya sıfırlamaya başlanmıştır (Özkaya, Günaydın, Bozoğlu, Olhan, Sayın, 2010: 6). Görüldüğü gibi neoliberal politikaların özelleştirme, kuralsızlaştırma, kamuya ait işlerin serbest girişimcilere devredilmesi gibi unsurları birer birer hayata geçirilmektedir. Bir başka ifadeyle, neoliberal politikaların sistemsal döngüsü tüm ülkeleri sarmalına alarak devam etmektedir. DB'nin dayatmalarıyla kamuya ait araziler ve tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi ve buradan sağlanan gelirle, IMF ve DB gibi kredi sağlayan uluslararası kuruluşlara kredi geri ödemesi sağlanmaktadır (Aysu, 2008: 179). Özetle, gelişmekte olan ülkeler dışa bağımlı hâle geldikleri gibi aynı zamanda bir kısır döngü içine hapsedilmektedirler.

Tarımsal açıdan kendine yeterli olan Hindistan, DB'nin yapısal uyum programları nedeniyle gıda egemenliğini kaybetmiş ve neoliberal tarım politikalarına eklemelenmek zorunda kalmıştır. Özellikle yemeklik yağ ve buğday ithalatının küresel gıda pazarına eklemelenmesinin istenmesi ile çok uluslu gıda şirketleri, soya dampingi gibi uygulamalarla oldukça düşük fiyatlarla Hindistan pazarına girmiş ve ülkenin gıda fiyatlarında ciddi bir artışa neden olmuşlardır (Shiva, 2014: 125-126). 1995 yılından itibaren başlayan yemeklik yağ ithalatının serbestleşme sürecinin etkileri iki yıl sonra hissedilmiş, 1994-1995 yıllarında 22 milyon ton civarında yağlı tohum üreten Hindistan, 1999-2000 yıllarında 5 milyon ton yemeklik yağ ithalatı gerçekleştirecek duruma

gelmiştir (Aydın, Aydın, Biber, 2010: 27). DB ve DTÖ'nün yapısal uyum politikaları nedeniyle Hindistan, ihracata yönelik üretim yapma ile ihtiyaç duyulan ürünün ithal edilmesi konularındaki zorlamalara ve ülkede "ihracatlık ekin" politikaları geliştirilmesine sahne olmuştur (Shiva, 2014: 138-139).

Dünyayı etkisi altına alan neoliberal politika uygulamaları ve bu uygulamaların bir parçası olan devlete ait işlerin serbest girişimcilere devredilmesi ve piyasa üstünlüğü ile Endonezya'da sübvansiyonların %4,4'ten %0,7'ye çekilmesi, devletin sağladığı kredi desteği gibi uygulamaların kaldırılması ile pirinç ihracatçısı olan ülke, pirinç ithalatçısı hâline gelmiştir (Aydın; Aydın; Biber, 2010: 27).

Tarım gelirlerinin GSMH içindeki payının %26 olduğu Brezilya'da da benzer bir süreç yaşanmıştır. Neoliberal politikaların kuralsızlaştırma süreciyle birlikte ülkede ithalatın artması, Brezilya'nın ihracatını gerçekleştirdiği soyaya büyük şirketlerin hâkim olmasına ve küçük çiftlik üreticilerinin geçimini sağlayamadığı için tarımdan uzaklaşıp kentlere göç etmelerine neden olmuştur (Aydın, Aydın, Biber, 2010: 23). Üretilen ürünlerden farklı olarak süreç ve ülkeler üzerindeki küresel çaplı hâkimiyet durumu benzer olarak yaşanmış ve ülkeler gıda bağımsızlıklarını ve geçim kaynaklarını kaybederek dışa bağımlı hâle gelmişlerdir.

Küresel yeni dünya düzeninde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan ilişki; az gelişmiş ülkelerin gıda bağımlılığının uluslararası sisteme tarımsal alt sektörlerde uzmanlaşmayla dâhil olmasını sağlarken, bu ülkeleri uluslararası gıda zincirlerine nihai mal üretiminde sadece girdi sağlayan, net ham madde ihracatçısı ve nihai ürün ithalatçısı konumuna getirmiştir (Aydın, Aydın, Biber, 2010: 6).

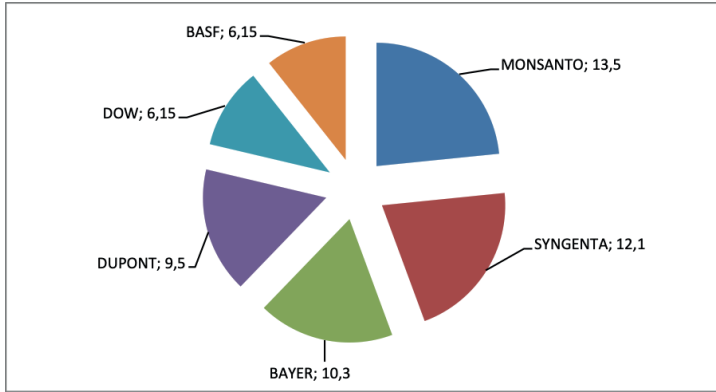
Çok Uluslu Şirketler ve Tarım

Çok uluslu şirketler (ÇUŞ), DTÖ, IMF ve DB gibi kuruluşların alt yapısını oluşturduğu ticaretle serbestlik anlayışı, kuralsızlaştırma ve özelleştirme gibi unsurların küresel çapta hız kazanmasıyla ve 1980'lerden sonra küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. ÇUŞ, genel yönetim mekanizması belirli bir ülkede olmakla birlikte bağlı şubeler veya şirketler aracılığıyla birden fazla ülkede faaliyet gösteren şirketlerdir (Reyhan; Mutlu, 2012: 398). Buna ek olarak bir şirketin ÇUŞ olarak nitelendirilebilmesi için şirketin maddi kaynaklarının en az %20'sinin dış ülkelerde olması ve şirket kârlarının en az %35'inin dış ülkelere sağlanıyor olması gerekmektedir (Akt. Gedikli, 2011: 103). Gelişen şartlar altında küresel rekabetle başa çıkmaya çalışan ve kalkınmalarını ülke özelinde gerçekleştiremeyen ülkelerin strateji değiştirerek uluslararası yatırımları ülkelere çekmeye çalışmaları sonucu yaygınlık kazanmışlardır. Dil, din, ırk, millet, kültür gibi sınırlar tanımayan bu küresel şirketler, emeğin ve “doğal kaynaklar”ın ucuz olduğu ülkelere yönelerek o pazarlara girmişler ve daha ucuza, daha nitelikli iş gücü bularak uluslararası platformda konumlarını sağlamlaştırmışlardır (Gedikli, 2011: 98).

GATT-DTÖ, IMF, DB gibi kuruluşlar ve ticaretle serbestleşme anlaşmaları sonucunda kolaylaştırılan kuralsızlaştırma ve devlete ait işlerin özel kesime devredilmesi faaliyetleri ile ÇUŞ yatırımları hız kazanmıştır. Günümüzde tarımın ve gıdanın en başta gelen belirleyicisi, girdi temininden üretime, dağıtım ve pazarlamaya kadar zincirin tüm halkalarını kontrol ederek hâkimiyet kuran ve böylelikle yoksulların ucuz ve sağlıklı gıdaya ulaşmalarına engel olan çok uluslu şirketlerdir (Oral, 2015: 162).

Uluslararası Tohum Federasyonu (ISF) verilerine göre dünya tohum piyasası değeri, 2012 yılı itibarıyla 45 milyar ABD doları değerine ulaşmıştır. ABD ve Çin %26,7 ve %22,1'lik payları ile dünya tohum piyasası içinde ilk iki sırada yer almaktadır. Fransa %6,2'lik payla üçüncü sırada yer almakta, Fransa'yı Almanya, İtalya ve İspanya takip etmektedir (Tohumculuk 2015 Raporu, 2016: 6).

Tablo 1. Gelire Göre Dünyanın En Büyük Tohum ve Tarım İlacı Şirketleri (Milyar ABD Doları)

Kaynak: Statista, 2016, <https://www.statista.com/statistics/257477/revenue-of-top-seed-and-trait-agribusiness-companies-worldwide-2011>, Erişim Tarihi: 02.06.2023.

2016 verilerine göre altı büyük ÇUŞ tarafından, tohum ve tarım ilacı pazarından yaklaşık 58 milyar dolar gelir elde edilmektedir (Tablo 1.). Yalnızca üç şirket dünya tohum pazarının yarısından fazlasını (%53), dünyanın en büyük tohum ve dördüncü büyük pestisit şirketi olan Monsanto ise tohum pazarının dörtte birinden fazlasını (%27) kontrol etmektedir (ETC Group, 2011: 22).

2016 yılında Bayer şirketi tarafından satın alınan Monsanto, GDO'lu tohum üretiminde dünyada lider konumdadır.

Bu liderlik; sadece GDO'lu tohumla sınırlı kalmayıp onun ayrılmaz bileşenleri olan pestisit, herbisit gibi birçok girdi ihtiyacının yaratılması ve tohum patenti uygulamalarıyla çok uluslu şirketlerin dünya pazarında hâkimiyet kazanmalarına yardımcı olur. Başka bir ifadeyle, transgenik tohumların kullanımı ile çok uluslu şirketlere bağımlılık, gerek fikri mülkiyet hakları gerek bu şirketlerin ürettiği tohumların ve tarım girdilerinin bir bütün olarak pazarlanması bağlamında doğru orantılı olarak gerçekleşir. Çok uluslu şirketlerin dünyada daha hızlı yayılma ve kâr elde edebilmelerini kolaylaştıran GDO'lu ürün üretim alanları, 1996'dan 2016'ya kadar olan 21 yıllık süreçte hızla artmıştır (Tablo 2.).

Tablo 2. Dünyada GDO'lu Ürün Üretilen Alan Miktarı
(Milyon Hektar)

Yıllar	GDO'lu Alanlar	Yıllar	GDO'lu Alanlar
1996	1,7	2007	114,3
1997	11	2008	125
1998	27,8	2009	134
1999	39,9	2010	147
2000	44,2	2011	160
2001	52,6	2012	170,3
2002	58,7	2013	175,2
2003	67,7	2014	181,5
2004	81	2015	179,8
2005	90	2016	185,1
2006	102		

Kaynak: ISAAA, 2016: 3.

Sağlıklı ve yeterli gıdaya erişim hakkı bağlamında değerlendirildiğinde, ticaretin liberalleşmesi ve çok uluslu şirketlerin küresel pazara hâkim olması, işlenmiş gıda endüstrisine ulaşılabilirliği kolay hâle getirmiştir. Söz konusu liberalleşmeyi kabullenen/kabullenmek zorunda kalan ülkelerde, sağlıksız gıdaların tüketiminde artış yaşanmıştır.

Çok uluslu şirketlerin küresel pazarda üstünlük sağlama-sından kaynaklı olarak yaşanan "beslenme dönüşümü" ile enerji bakımından yoğun ve besleyicilik bakımından zayıf gıdalar ön plana çıkar. Rafine tahıllar, mısır tatlandırıcıları ve bitkisel yağlar ile pazarlarda yerini alan bu gıdalar, gelişmekte olan ülkelerde artan obezite oranlarının kaynağı hâline gelmiştir (Elver, 2016: 9-10).

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERAL POLİTİKALARIN TÜRKİYE TARIMINA YANSIMALARI

İlk bölümde neoliberal politikalar, bu politikaların unsurları, uygulanış biçimleri ile neoliberalizmin küresel çapta yayılmasını sağlamak üzere kurulan ve bu politikaların uzantısı olan DTÖ, IMF ve DB'nin tarıma yönelik uygulama ve yaptırımlarına yer verilmiştir. Bu bölümde ise, bu durum Türkiye özelinde değerlendirilmiş ve Türkiye'de neoliberalizmin tarım politikalarına yansımaları, bu politikalara ayak uydurma çabası ile uygulanan yaptırımlar ve bu uygulamaların ekosisteme maliyeti incelenmeye çalışılmıştır.

Neoliberal Politikalar Öncesi Türkiye Tarımı

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda (1927) Türkiye'de nüfusun %75,8'i, kırsal alanda yaşamını sürdürmekteydi (TÜİK, 2017a, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1587, Erişim Tarihi, 02.06.2023). Yeni kurulan cumhuriyetin ekonomik yüklerinin hissedildiği bu dönemde kırsal nüfus, tarımla uğraşabilmek için gerekli alt yapıya sahip değildir. Aşar vergisinin kaldırılması ve Ziraat Bankası aracılığıyla verilen kredilerle nüfus, tarımsal üretime teşvik edilmeye çalışılmıştır (Oral, Sarıbal, Şengül, 2015: 72).

Dünya çapında yaşanan ekonomik bunalım ve bu bunalımın Türkiye'de de etkisini göstermesiyle 1930'lu yıllarda devlet desteği artmaya başlamıştır. Devlet; şeker pancarı,

çay, fındık, incir, üzüm, tütün gibi ürünlerin üretimini arttırmaya çalışmış, tarım işletmeleri, tarım satış kooperatifleri gibi işletmelerle küçük meta üreticilerini teşvik etmiştir (Koç, 2014: 141-142). Tarımda devlet desteğinin bir sonucu olarak taban fiyat uygulaması, ilk kez uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Türkiye toplumunun yeniden oluşumu ve ekonominin gelişmesi sürecinin, büyük ölçüde kırsal kesim ve tarım-sanayi gelişimi üzerinden gerçekleştiği söylenebilir. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), TARIŞ, FİSKOBİRLİK, ÇUKOBİRLİK gibi kooperatifler, Şeker Fabrikaları, Toprak Mahsulleri Ofisi gibi birçok kurum ve kuruluş devletin doğrudan müdahalesi yöntemiyle kurulmuştur. Devlet, sanayinin gelişmesine yönelik politikalar izlerken bu kurumsal yapılanma sürecinde sanayiye, tarımsal ham madde ve alt yapı üzerinden var etmeye çalışmıştır.

Bunlara ek olarak tarımda devlet desteği kapsamında, 1945 yılında 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılarak köylüyü toprak sahibi yapma ve tarıma teşvik etme konusunda adımlar atılmıştır. İnsan emeği olmadan salt toprak ve sermaye ile tarımın yapılamayacağı, Marx'ın deyimiyle, "canlı emeğin bu üretim girdilerine el atması, onları ölüm uyuklarından uyandırması, yalnızca olası kullanım değerleri olmaktan çıkarıp, gerçek ve etkin kullanım değerleri hâline sokulması" gerekmektedir (Marx, 2011: 186). Bu nedenle tarımsal üretim gerçekleştiren köylülerin yarın kaygısından ve endişeden uzak olması, dolayısıyla toprağın sahibi kılınmaları gerekir (Aysu, 2014: 566). Çiftçinin işlediği toprağa sahip olabileceği bu kanun, büyük toprak sahiplerinin müdahalesi ve toprağı olmayan çiftçilerin yeterli derecede söz sahibi olamamaları nedeniyle uygulanamamıştır.

Türkiye 1947 yılından sonra, özellikle 1950-1953 döneminde, gelişme hedefini büyük ölçüde tarım konusuna yönelik olarak belirlemiş, kaynaklarını bu alana tahsis etmiştir (Ekzen, 2009: 31). Dünya Bankası ve IMF, tarım konusundaki müdahalelerine o yıllarda başlamış ve çiftçilerin “modernleşmesi” ve gelişimlerinin sağlanması için girdi kullanımının artırılması gerektiğinin her fırsatta altını çizmişlerdir.

Tarımda makineleşmenin ve girdi kullanımının yoğun olarak gözlemlendiği bu dönemde, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti dönemine denk düşen Marshall Planı çerçevesinde, ABD’den gelen yardımlarla kredi destekleri ön plana çıkmaya başlamıştır. O dönemde Türkiye’ye 184,5 milyon ABD doları yardım yapılmıştır (Erhan, 1996: 287). Kredi destekleri ile çiftçiler tarafından üretim hızlı bir şekilde gerçekleştirilerek tarımsal verimin artması sağlanmıştır. Bu verimin ve ekilen arazinin genişlemesinin bir diğer nedeni de Çiftçiye Topraklandırma Kanunu çerçevesinde hazine arazilerinden dağıtılan 1,8 milyon hektar toprak olmuştur (Oyan, 2015: 113). Böylece sahibi tarafından ekilen aile işletmelerinin sayısı, 1950’de 2,3 milyon iken 1963 yılına gelindiğinde üçte bir oranında artış göstererek 3,1 milyona ulaşmıştır (Keyder, Yenal, 2015: 146). O yıllara kadar tarımsal üretimde kendine yetebilen Türkiye’nin, IMF ve DB tarafından verilen kredi destekleriyle dışa bağımlı hâle getirilmek istenmesinin yanlış gerekçelendirilmesi olarak tarımda “modernleşme” ve makineleşmenin gerekliliği öne sürülmüştür. Dışa bağımlılık yaratmanın dışında bu kredilerin verilmesindeki bir diğer amaç ise makineleşme sayesinde seri üretimle gerçekleştirilebilen bitkisel üretim ihracatının yapılması olmuştur. Bu durum, gelişmiş ülkelerin, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yüklediği

küresel pazara ve sanayi üretimine tarımsal girdi sağlama misyonu bağlamında değerlendirilmelidir.

1950'lerden sonra devlet desteği sayesinde küçük meta üreticileri çoğunluk oluşturmuş, ulusal korumacı ve kalkınmacı politikalar etkisini sürdürmüştür. Bu nedenle çok uluslu şirketlerin sermayesi, Türkiye gıda pazarında etkin bir role sahip (Unilever ve Coca Cola dışında) olmamıştır (Keyder, Yenal, 2015: 110). 1970'lerin ortalarında tarımsal destekleme politikaları kapsamına alınan ürün sayısı üç katına çıkmış ve makine kullanımının artışına paralel olarak üretim de artış göstermiştir (Yenal, 2015: 106). 1980'lere kadar ithal ikameci üretim yöntemini benimseyen Türkiye, o döneme kadar devlet teşviklerine sahip ve kendi üretimini gerçekleştirebilen bir ülke olmuştur. Yine aynı dönemde, ihracatın önemli bir bölümünü (1957'de %93, 1970'te %75) tarımsal ürün oluşturmuştur (Oyan, 2015: 114).

Türkiye'de 1980'lere kadar küçük üreticiliğin desteklendiği, devlet destekli kuruluşların da ön planda olduğu ulusal korumacı tarım politikası yürütülmüş, bu politikalar DB ve IMF tarafından kredilerle desteklenmiştir. Özellikle 1960-1980 arası dönemde, küresel piyasaya hâkim olmak isteyen DB-IMF ikilisinin gelişmekte olan ülkelerin tarımsal pazarını tanımaya yönelik çabaları ve neoliberal politikaların uygulanması öncesinde bir alt yapı oluşturma arayışında oldukları, dolayısıyla kredi yardımını bu amaç doğrultusunda yaptıkları kanısına varmak mümkündür. Bu sayede, tarımda "modernleşme"ye uyum sağlamaya çalışırken ekonomik olarak zarara uğrayan üreticilerin, neoliberalizmin getirdiği kuralsızlaştırma ve serbest piyasa ekonomisini daha kolay kabullenebilecekleri öngörülmüştür.

1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'na kadar olan kalkınma planlarında; tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması gibi hususlarda kooperative yoluyla desteklemelerle küçük ve orta ölçekli üreticilerin fiyat dalgalanmalarından en az şekilde etkilenmesini sağlayacak politikaların benimseneceği vurgulanmıştır. Tarımsal destekleme politikası kapsamında fiyat destekleri, tarımsal eğitim, örgütlenme ve teknolojik gelişim olanaklarının artırılması, ucuz ve yeterli girdi ile düşük faizli kredi sağlanması gibi destekleme araçlarına da yer verilmiştir. Tarım politikalarında devlet desteğinin önemi, ilk beş kalkınma planının hemen hemen hepsinde vurgulanmış, tarımsal üretimin artırılması doğrultusunda sübvansiyon desteğinin verileceği, vergilendirmenin ise mevcut ekonomik ve sosyal durum göz önüne alınarak üretimi olumsuz yönde etkilemeyecek şekilde yapılacağı öngörülmüştür (Kalkınma Bakanlığı, 2017, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx>, Erişim Tarihi: 01.06.2023).

Neoliberal Politikalar ve Türkiye Tarımı

Türkiye'de 1980'lere kadar devlet desteği ve küçük meta üreticiliğinin desteklenmesi kapsamında yürütülen tarım politikaları, 1980'lerden sonra tüm dünyayı etkisi altına alan neoliberal politikaların dalgasından uzak duramamıştır. Neoliberal politikaların kuralsızlaştırma, özelleştirme, kamuya ait işlerin serbest girişimcilere devredilmesi, piyasa üstünlüğü gibi ilkeleri Türkiye tarımını da etkisi altına almıştır.

1970 sonrası dönemde ithal ikameci politikaların girdiği kısır döngü ile tarım, küresel pazara ve ticarete serbestleşmeye yönelik uygulamalara sahne olmuştur. Eşiyok'a göre

deregülasyon politikalarına dayanan bu yeni dönemde sübvansiyon miktarları düşürülürken tarım kredisi fiyatları yükseltilmiş, desteklemeye konu olan ürün sayısı azaltılmıştır. 1980 yılında üretimi desteklenen tarım ürünlerinin sayısı 22 iken bu sayı 1990'da 10'a düşmüştür (2004: 13).

Türkiye'nin serbest piyasa koşullarına ve yapısal uyum politikalarına eklenme çabaları ile mevcut kanunlar yeniden düzenlenmiş ya da yeni kanunların çıkması söz konusu olmuştur. IMF ve DB ile imzalanan birçok sözleşme ve yapısal uyum paketleri sonucunda devlet; tarımda yönetsel ve ekonomik olarak zayıflamış, yerini neoliberal politikaların piyasa aktörlerine bırakmıştır. Birinci Bölüm'de sözü edilen ve tarımda serbestleşmenin dönüm noktası sayılan Uruguay Turu ile başlayıp yapısal uyum programlarına göre düzenlenen ve daha az devlet müdahalesini şart koşan küresel tarım politikalarının Türkiye'deki yansımaları, kimi siyasi kaygılarla o dönemde kısıtlı olsa da 1999 yılında IMF'ye sunulan niyet mektubuyla etkisini artırmıştır (Şahinöz, 2016: 193).

Kamu sektörünü küçültme amacı taşıyan politikalarla KİT'lerin özelleştirilmesinin önü açılmıştır. Türkiye'de piyasa aktörlerini ve önceliklerini merkezine alan ekonomik ve siyasi dönüşümün yoğun yaşanmasının nedeni, Türkiye'nin kısıtlı mali imkânları ile uluslararası kuruluşların baskılarına direnç gösterememe durumu ile açıklanabilir (Keyder, Yenal, 2015: 49-50).

Neoliberal politikaların kalkınma planlarına yansımaları ile 1990'dan sonra hazırlanan kalkınma planlarında, tarımsal faaliyetlerde dışa açılmaya ve yapısal değişikliklere gidileceğinin işaretleri verilmiştir. 1990-1994 yıllarını içeren

6. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Avrupa Topluluğu'na üyelik konusundaki gelişmeler çerçevesinde mevzuat ve yapısal uyum için gerekli çalışmaların yapılacağı vurgulanmıştır. 1996-2000 yıllarını kapsayan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda; tarım politikalarının Uruguay Turu sonunda imzalanan DTÖ Anlaşması'nın tarımla ilgili hükümleri çerçevesinde ülkemizin yükümlülüklerine ve AT Ortak Tarım Politikası kapsamında beklenen gelişmelere uygun olarak düzenleneceği belirtilmiştir. 2000 yılında belirlenen 8. Kalkınma Planı politikalarında ise kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde tarımın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının ele alındığı, sürdürülebilir tarım politikalarının benimsenmesi, örgütlü ve rekabet gücü yüksek tarım sektörünün oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır.

Piyasa üstünlüğü ön plana çıkarılarak oluşturulan tarım politikaları, Türkiye'de yaşayan ve geçimini tarım yoluyla elde eden çiftçileri olumsuz yönde etkilemiştir. 1980'lere kadar küçük üreticilerin desteklendiği politikalar, artık yerini topraksızlaşan çiftçilere bırakmıştır. Neoliberal politikaların yönlendirmesi doğrultusunda kamuya ait işlerin serbest girişimcilere devredilmesi, bir başka ifadeyle, tarımda devlet desteğinin azalmasıyla sübvansiyonların kaldırılması ve gümrük vergilerinin düşürülmesi gibi uygulamalar, dünyanın birçok ülkesindeki çiftçileri etkilediği gibi Türkiye çiftçilerini de sosyoekonomik açıdan etkilemiştir (Tablo 3.).

Tablo 3. Türkiye'deki Tarım Alanları (Bin Hektar)

Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanı							
Toplam tarım alanı		Ekilen alan	Nadas	Sebze bahçeleri alanı	Süs bitkileri alanı	Meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı	Çayır ve mera arazisi
2005	41.233	18.005	4.876	894	-	1.653	14.617
2006	40.493	17.440	4.691	850	-	1.670	14.617
2007	39.504	16.945	4.219	815	-	1.671	14.617
2008	39.122	16.460	4.259	836	-	1.693	14.617
2009	38.912	16.217	4.323	811	-	1.686	14.617
2010	39.011	16.333	4.249	802	-	1.749	14.617
2011	38.231	15.692	4.017	810	4	1.820	14.617
2012	38.399	15.463	4.286	827	5	1.925	14.617
2013	38.423	15.613	4.148	808	5	1.937	14.617
2014	38.558	15.782	4.108	804	5	1.950	14.617
2015	38.551	15.723	4.114	808	5	1.985	14.617
2016	38.328	15.575	3.998	804	5	2.048	14.617
2017	37.964	15.498	3.697	798	5	2.085	14.617
2018	37.797	15.421	3.513	784	5	2.176	14.617
2019	37.716	15.398	3.387	790	5	2.235	14.617
2020	37.762	15.628	3.173	779	5	2.271	14.617
2021	38.089	16.062	3.059	755	5	2.312	14.617
2022	38.462	16.487	2.960	718	6	2.389	14.617

Kaynak: TÜİK, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=rNBVpDhVnhOQ3p3HBQgv9riZYUupM7ku01QuWqMw13Jo-E2j5hBILm/mdIfdYzjsr>, (Erişim Tarihi: 04.06.2023).

Devletin tarım sektöründeki işlevinin azalmasıyla devlet-köylü doğrudan ilişkisi kırılmış, sermaye-köylü ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır (Oral, 2015: 337). Neoliberal politikaların etkisine girmeden önce tarıma yönelik sübvansiyonlar, devlete ait olan KİT'ler aracılığıyla ürün alım destekleri, uygun faizli kredi sağlama gibi uygulamalarla devlet koruması altında olan üreticiler; piyasa üstünlüğü, özelleştirme ve kuralsızlaştırmanın da etkisiyle yeniden yapılandırılan tarım politikalarına uyum sağlamakta zorlanmış, serbest piyasa koşulları içindeki belirsizlik ve ürün girdi maliyetlerinin yükselmesi onları daha güvensiz bir ortama sürüklemiştir. Bu güvensiz ortamın sebebi, devletin ürün alıcısı olarak piyasadan çekilmesi, piyasa düzenleyici KİT'lerin işlevlerini kaybetmesi, üreticileri ürünlerini beklenen fiyatta ve zamanında satıp satamayacakları konusunda belirsizliğin hâkim olmasıdır (Teoman, Tartıcı, 2012: 165).

KİT'lerin özelleşmesi ve ticari kuralsızlaştırma, aynı zamanda çok uluslu gıda şirketlerinin Türkiye pazarındaki payının artmasına neden olmuştur. Özellikle son 20 yılda, büyük ve orta ölçekli tarım işletmelerinin küçük ölçekli işletmeleri kendi bünyesine katmasına yönelik uygulamalar gerçekleşmiştir. Tablo 4.'te de gösterildiği gibi Türkiye'de işletme büyüklüklerine göre ekim yapılan tarım arazisi miktarı küçük işletmelerde azken, büyük işletmelerde bu oran fazladır.

Tablo 4. İşletme Büyüklüğüne Göre Arazi Kullanımı

İşletme büyüklüğü (dekar)	Toplam	Ekilen tahıl ve diğer bitkisel ürün alanı	Nadas	Sebz ve çilek alanı ile çiçek bahçeleri (fidanlık ve ortalıtlı dâhil)	Meyve ve diğer uzun ömürlü bitkiler ile içecek ve baharat bitkilerinin kapladığı arazi (fidanlık ve ortalıtlı dâhil)	Kavaklık-Sığanlık	Tarım elverişli olup kullanılmayan arazi	Daimi gayır arazisi	Oluk (mera) arazisi	Kornuk ve orman arazisi	Tarım elverişsiz arazi	Sadece hane halkının kendi tüketimi için kullanılan (mutlak bahçesi) alan
Toplam	100,0	69,3	9,7	2,2	11,9	0,1	1,6	2,4	1,3	0,3	0,9	0,3
-5	100,0	16,8	2,3	9,1	51,8	0,2	2,6	1,3	1,1	0,4	4,1	10,4
5-9	100,0	21,1	3,1	6,1	58,0	0,1	2,5	1,6	1,0	0,7	1,8	3,9
10-19	100,0	35,8	2,5	3,6	48,0	0,2	2,8	1,8	0,8	0,7	1,4	2,4
20-49	100,0	53,0	4,5	3,3	30,2	0,2	3,1	2,8	0,6	0,6	1,0	0,9
50-99	100,0	67,5	6,6	2,1	16,2	0,3	1,8	2,7	0,8	0,4	1,4	0,3
100-199	100,0	73,1	9,4	2,1	8,8	0,1	1,8	3,1	0,5	0,2	0,7	0,2
200-499	100,0	77,5	10,2	1,9	4,8	0,1	1,4	2,5	0,7	0,2	0,6	0,1
500-999	100,0	77,6	11,6	2,3	4,7	0,0	1,1	1,4	0,5	0,1	0,7	0,0
1000+	100,0	68,8	15,7	1,3	5,6	0,1	0,6	1,7	5,0	0,3	0,9	0,0

Kaynak: Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, TUİK, 2016, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2742, (Erişim Tarihi: 04.06.2023).

Bu bağlamda, neoliberal politikaların gereklilikleri doğrultusunda tarım dışı sermayenin, orta ve büyük köylü kategorileri ile ortaklık kurarak dışarıdan tarım arazisi tutmaya yönelik ekonomik zemini yaratmış olduklarını da söylemek mümkündür (Teoman, Tartıcı, 2012: 167). Bu nedenle, topraksızlaşan ya da toprağı olan ancak üretimlerini satma konusunda belirsizlik yaşayan çiftçilerin bu belirsizlikten kurtulmaları ve geçimlerini sağlayabilmeleri için sözleşmeli üreticilik, çiftçilere bir çözüm yolu olarak sunulmuştur. Aşağıda daha ayrıntılı olarak anlatılmaya çalışılan sözleşmeli üreticilik modeli ile ilgili önemli bir husus da sözleşmeli üreticilik yönteminin orta ve büyük ölçekli işletmelerin

sayısındaki artışla doğrudan ilgisi olduğudur. Çünkü orta ve büyük ölçekli işletmeler; gerek anlaşma yapılacak şirketlerle pazarlık gücü açısından gerek sermaye koşulları ve teknoloji kullanımı açılarından neoliberal dönüşümün yarattığı piyasa mekanizması odaklı tarım sistemine ve bu sistemin bir sonucu olarak ortaya çıkan sözleşmeli üreticilik modeline eklemelenme konusunda küçük işletmelere oranla avantajlı konumdadırlar. Söz konusu eklemelenme, mevsimlik ve sürekli işçi çalıştırma ile fazladan toprak kiralararak üretim alanlarını genişletme biçiminde kendini gösterirken, söz konusu işletmelerin sermaye birikimleri güçlendikçe sayısı da buna orantılı olarak artış gösterir (Ulukan, 2009: 254-255).

Sözleşmeli üreticilik; yerli ve yabancı büyük tarım şirketlerinin tarım ve hayvancılık alanında üretimden tüketime değin her aşamaya egemen olması olarak tanımlanabilir (Aysu, 2002). Çok uluslu şirketlerin tohum endüstrisinde söz sahibi olmaları ile paralellik gösteren sözleşmeli üreticilik, yerel şirketlerin çok uluslu şirketlerin istekleri doğrultusunda küçük çiftçileri yönlendirmelerine neden olmuştur (Oral, 2015: 340). Uluslararası düzeyde organize gıda ve perakendecilik şirketlerinin tarımsal üretimi sözleşmeli üretim modeliyle örgütleyerek neoliberal politikaların piyasa üstünlüğü ve kuralızsızlaştırma sürecine eklemlemeye çalışması, Türkiye’de tarımın serbest piyasa ekonomisine katılma sürecinin bir halkası olarak değerlendirilebilir (Teoman, Tarıcı, 2012: 168). Neoliberal politikalarda serbestleşme, kuralızsızlaştırma ve bu alanda çıkarılan mevzuatlar doğrultusunda yeniden kurallaştırma sürecine katılan çiftçiler, girdi sübvansiyonları, taban fiyat uygulamaları gibi devlet desteklerini kaybetmiş, daha fazla maliyetin altına girdikleri için sözleşmeli çiftçilik modelini tercih etmek zorunda kalmışlardır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın 2013-2017

yıllarını kapsayan Stratejik Planı'nda 2012 yılında 235 bin olan sözleşmeli üretim yapan kişi sayısı, 2017 yılı itibarıyla 400 bin kişi olarak belirtilmiştir (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2018, <https://www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/Stratejik%20Plan%202013-2017.pdf>, Erişim Tarihi: 19.05.2023).

Türkiye'de 2006 yılında çıkarılan 5488 sayılı Tarım Kanunu'nu 13. maddesindeki "*İlgili Bakanlık tarım sektöründe sözleşmeli üretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli düzenlemeleri yapar. Sözleşmeli üretimin özendirilmesi için üreticilere Kanunla belirtilen desteklerin verilmesinde öncelik tanınır*" hükmüne bağlı olarak 2008 yılında, "Sözleşmeli Üretim ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" yayımlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre sözleşmeli üretimin belli usul ve esaslar çerçevesinde gerçekleştirilmesi, verim ve kalitenin artırılması, standartlara uygun ve planlı üretim yapılması ile yeni üretim teknikleri konusundaki bilgilendirme ile sözleşmeli üreticiliğe özendirme amaçlanmıştır. Söz konusu yönetmelikte, neoliberal politikaların devlete ait işlerin özel girişimcilere devredilmesi ilkesi doğrultusunda direkt olarak alıcı ve üretici (sermaye-köylü) ilişkisi söz konusudur. Örneğin, 5. maddenin 4. bendi uyarınca üretimin her safhasında alıcının kontrol yetkisinin bulunduğu ve ilgili maddenin 6. ile 8. bentlerinde don, kuraklık, deprem, sel, fırtına, hortum gibi doğal afetler, hastalık, zararlı ve salgın durumları ile grev, lokavt işletmelerde meydana gelen teknik arıza ve iflas durumlarında sözleşmede alıcı ile üreticinin belirlediği esaslar çerçevesinde zararın tazmininin karşılanacağı açıkça belirtilmiştir. Özetle, devletin karar ve uygulamalarda herhangi bir belirleyiciliği olmadığı gibi, zararın sorumluluğunun üstlenilmesi konusunda kesin ifadelerle yer verilmediği için üreticiler açısından belirsizlik durumu hâkim olmaya devam etmektedir. Ek olarak

sözleşmeli üretim modelinde meydana gelebilecek, ekim nöbeti yapılmayıp monokültür üretim gerçekleştirilmesinden kaynaklı olarak toprağın niteliğinin bozulması ile kullanılan girdiler neticesinde oluşan yer altı suları ve toprak kirlenmesi gibi ekolojik tahribatın maliyeti söz konusu bile yapılmadığı gibi, sözleşmeli üretim süreci sonunda meydana gelen zararda yine çiftçiler ve doğa dezavantajlı konuma düşürülmüştür.

Türkiye’de sözleşmeli üreticilik modeli başlangıçta devlet güdümünde yürütülmüştür. 1960’lı yılların ilk yarısında sözleşmeli üreticilik örneklerinin ilki olarak kabul edilen Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi’nin (TŞFAŞ) şeker pancarı ekimi ve alımı için imzalamasını zorunlu tuttuğu, “mavi kâğıt” olarak bilinen sözleşmeler, pancarın ekim yeri, miktarı, ekim zamanı, ödeme şartları gibi bilgileri içermektedir (Akt. Ulukan, 2009:129). Benzer şekilde, 1965’te Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) tarafından hububat tohumculuğu üretiminde sözleşmeli üreticilik modeli başlatılmış ancak 1980’li yıllardan itibaren tohumculuğun özel sektöre devredilmesi ile birlikte TİGEM, sözleşmeli tohum üretiminden çekilmiştir (Oral, 2015: 342).

Sözleşmeli üreticiliğin en yaygın olarak yapıldığı tarımsal ürünlerden biri ise salça üretiminde de gerekli ham madde olan domates yetiştiriciliğidir. Örneğin, Koç Grubu şirketlerinden Tat Konserve, salça üretiminde gereksinim duyduğu domatesin büyük bölümünü sözleşmeli üretim modeliyle karşılamakta, söz konusu şirket Bursa’nın Karacabey ve Mustafakemalpaşa ilçeleri ile İzmir Torbalı’da yaklaşık 1.300 çiftçi ile 30 bin dekar arazide sözleşmeli tarım faaliyeti yürütmektedir. Ayrıca Şanlıurfa Bozova’da 18 bin dekar arazi kiralamıştır (Oral, 2015: 343).

Sözleşmeli üreticilik modelinde çiftçiler, üretimle ilgili karar hakkını şirketlere devrederken her türlü sorumluluğu ve finansal riskleri de üstlenmek zorundadırlar çünkü şirket, doğal koşulların ve piyasanın getireceği riskleri üstlenmez (Döner, 2016: 72). Buna ek olarak üretilecek ürünün kalite ve besin değerleri standartlarından ziyade, üretimin miktarı, kullanılacak tohum ve gübre türü gibi birçok girdi ve üretim şekli sözleşmeli üreticiliği gerçekleştiren şirket tarafından belirlenir. Çiftçilerin sağlayamadıkları üretim koşullarının ve gerekli tarımsal alt yapı hizmetlerinin sağlanması da ilgili şirket veya kuruluştan beklenir. Çiftçilerin toprak kullanım şekline, üreteceği ürüne küresel aktörler tarafından karar verilen böylesi bir uygulamayla, insan ve toprak arasındaki ilişki zayıflamış ve sermaye çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir.

Sözleşme süreci başladıktan sonra sermayenin talepleri doğrultusunda yapılan üretim, çiftçilerin üretim sürecindeki bağımsızlığını kaybetmesine neden olurken birlikte ürettiği ürüne yabancılaşmasına yol açar (Teoman, Tartıcı, 2012: 174).

Neoliberal politikalar doğrultusunda devletin işlevi, gerekli yasal ve yönetsel alt yapıyı hazırlayarak piyasa ekonomisi koşullarında serbest girişimcilerin önünü açmaktır. Sermaye sahipleri, bu yolla üretim sürecine nüfuz ederek her alanda olduğu gibi tarım alanında da aktif bir konuma gelirler. Tarım sektörünün gelişmesi ve desteklenmesi amacıyla 2006 yılında çıkarılan 5488 sayılı Tarım Kanunu'nun ilkeleri başlıklı 5. madde bu niyeti açıkça ortaya koyar. Kanun'un amacını açıklayan 4. madde doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi, verimliliğin artırılması, gıda güvenliğinin sağlanması gibi birçok hüküm içerirken, 5. maddede piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının kullanımı, özel sektörün rolünün artırılması gibi

ilkeler sıralanmıştır. Bir diğer deyişle, amaç ve ilkeler birbirleriyle ters orantılıdır. Öte yandan Kanun'da tarımsal desteklemeler için "bütçeden ayrılacak kaynak gayrisafi milli hasılanın %1'inden az olamaz" hükmünün mevcut oluşu, devlet desteğinin neoliberal politikalara uyum çabası neticesinde azaltıldığıнын somut bir kanıtı niteliğindedir. Dahası, kanunun uygulanmaya başladığı 2007 yılından bu yana tarımsal desteklerin GSYH'deki payı, tüm yıllar için %1'in altında gerçekleştirilmiştir (Doğan, 2016: 94).

Neoliberal politikaların yarattığı tarımsal dönüşümle çiftçilerin ekonomik güç kaybetmelerinin yarattığı topraktan üretim yapamama durumu, özellikle kent merkezine yakın ve doğal "kaynak"lar açısından zengin olan kırsal bölgelerde toprağın metalaşmasına ve amaç dışı kullanılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tarım, toprağın tek olası kullanım şekli olarak düşünülmez (Keyder, Yenil, 2015: 84). Meta alışverişine dâhil olmayan tarım alanlarının, neoliberal politikaların yarattığı dönüşüm sonucunda yeni kullanım biçimlerinin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Tarım ve gıda sektörünün uluslararasılaşmasıyla ise doğal varlıkları metalaştıran yeni kullanım biçimleri, toprağın tarım yapılabilecek alan olarak süregelen konumunu farklı boyutlara dönüştürmüştür (Keyder, Yenil, 2015: 84).

Tarım alanlarının amaç dışı kullanımında en fazla, madencilik, sanayi, kentleşme, turizm, ulaştırma gibi alanlar ön plana çıkar. Kıyı bölgelerde özellikle turizm faaliyetlerinden kaynaklı olarak tarım toprakları, yazlık evler, oteller, eğlence merkezleri gibi yatırımlar nedeniyle yok olur. Bununla birlikte İstanbul, İzmir, Adana, Bursa ve Kocaeli gibi illerde sanayinin hızla gelişmesi ve buna bağlı olarak nüfusun hızla artması, bölgedeki verimli tarım topraklarının

amaç dışı kullanılarak hızla yok olmasına neden olmuştur (Aksoy, Özsoy, 2015: 263).

Devlet, yasalarla tarım topraklarını ve çiftçiyi korumakla yükümlü olsa da neoliberal politikalar sonucu devletin ekonomi-politik alanda gücünün zayıflamasının getirdiği kuralsızlaştırma nedeniyle, mevcut yasalar sermayenin çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde hazırlanmıştır. 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu serbest girişimcilere tanınan imtiyazlar açısından örnek gösterilebilir.

5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanun'un 1. ve 2. maddelerinde 2014 yılında yapılan değişikliklerle toprağın korunması, geliştirilmesi, tarım arazilerinin sınıflandırılması, amaç dışı kullanımının önlenmesi, tarımsal arazi ve yeter gelirli tarımsal arazi büyüklüklerinin belirlenmesi, koruma ve geliştirme sürecinde toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutların katılımcı bir şekilde değerlendirilerek çevre öncelikli sürdürülebilir gelişme ilkelerinin belirlenmesi gibi birçok amaç ve kapsam belirlenmiştir. Bununla birlikte, 5403 sayılı Kanun'un 8 ve 8/K maddelerine dayanarak "Tarımsal Arazilerin Mülkiyetinin Devrine İlişkin Yönetmelik" 31 Aralık 2014 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanmıştır. Söz konusu Yönetmelik ve 5403 sayılı Kanun'un ilgili maddelerine göre Bakanlık, yeter gelirli tarımsal arazileri ekonomik, sosyal ve ekolojik açıdan verimli kılmakla yükümlüdür. Bu nedenle belirlenen asgari büyüklükteki tarımsal araziler, bölünmez eşya niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla tarımsal arazi, yeter gelirli asgari düzeyin altında ise satış, kiralama veya miras yoluyla mülkiyetine sahip olma gibi uygulamalar gerçekleştirilemeyecek, söz konusu araziler birleştirilerek belirli puanlama kriterleri çerçevesinde tek bir malike

(bölgede hâlihazırda arazisi olan veya üçüncü kişilere) devredilebilecektir. Bu durum, tarımsal arazilerin verimliliği açısından olumlu bir durum olarak nitelendirilse de arazilerin üçüncü kişilere devri ile çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde arazi satın almaya yönelik politikalarına zemin hazırlar.

Maddelere bakıldığında, korumanın ve çevre öncelikli sürdürülebilir gelişme ilkelerinin ön planda olduğu kanısına varmak mümkündür. Ancak uygulamada, gerek AB'ye uyum müzakereleri neticesinde değişen mevzuat gerek sonraki başlıkta değerlendirilmeye çalışılacak olan IMF'nin Yapısal Uyum Programları'na eklemelenme süreci ve bunlara ek olarak sermayedarların isteklerini de göz ardı edemeyen Türkiye'de, söz konusu maddelerin işlevsellik ve uygulanabilirlik açısından yeterli olduğunu söyleyebilmek ne yazık ki mümkün değildir. 11-12 Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke olması ile başlayan AB ile uyum müzakereleri ve “mevzuat uyumu” konusu çerçevesinde bu tarihten sonra çıkarılan veya yeniden düzenlenen pek çok yasayı, yaşanan yeniden kurallaştırma sürecine dâhil etmek mümkündür (Kılıç, 2010: 75). Söz konusu “mevzuat uyumu” sürecine bir örnek niteliğinde olan 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu, yapılan değişiklikler ve nesnel olmayan ucu açık maddeler nedeniyle korumadan ziyade toprakların amaç dışı kullanımına teşvik eder nitelik kazanmıştır. Kanun'un 13. maddesinde belirtilen istisnai durumlar bu durumu açıklarken, alternatif alan bulunmaması gerekçe gösterilerek tarım topraklarının amaç dışı kullanımının önü açılmıştır. Kanunda istisnai durumlar şöyle açıklanır:

- Savunmaya yönelik ihtiyaçlar,
- Doğal afet sonucu meydana gelen geçici yerleşim yeri ihtiyacı,
- Petrol ve doğalgaz arama ve işletme faaliyetleri,
- İlgili Bakanlık tarafından kamu yararı kararı alınmış plan ve yatırımlar,
- Kamu yararı gözetilerek yol, altyapı ve üstyapı faaliyetlerinde bulunulacak yatırımlar,
- Elektrik Piyasası Kanunu uyarınca yenilenebilir enerji kaynak alanlarının kullanımı ile ilgili yatırımlar,
- Jeotermal kaynaklı teknolojik sera yatırımları için amaç dışı kullanım taleplerine Bakanlıkça izin verilebilir.

Doğal varlıkların korunmasında etkili bir araç olarak yasaların caydırıcı olması göz önüne alındığında, piyasa üstünlüğü, özelleştirme ve kuralsızlaştırma ilkeleri göz önünde bulundurularak hazırlanan kanun maddeleri, tarım topraklarının nitelikli olarak korunmasında önemli boyutta kayıplar yaratır.

Neoliberal politikaların piyasa üstünlüğü ve kuralsızlaştırma unsurları, 31/10/2006 tarihinde kabul edilen ve 08/11/2006 tarihinde 26340 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ile tarım sektörüne bir darbe daha vurmuştur. Kitabın Birinci Bölüm'ünde belirtilen TRIPS Anlaşması'nın gerekli gördüğü tohum patentleme zorunluluğuyla da ilişkili olarak Tohumculuk Kanunu, Türkiye'de tohumların kayıt altına alınmasını öngören ve yalnızca kayıtlı tohumla üretimin gerçekleştirilebileceği bir yasal düzenleme niteliği taşımaktadır. Bu kanunla ilgili "Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye Tarımı" başlığı altında daha kapsamlı değerlendirme yapılmıştır.

Türkiye Tarım Politikalarında IMF-DB Etkisi

Türkiye’de piyasa üstünlüğü ve kuralsızlaştırma unsurları ön plana çıkarılarak tarımın neoliberal politikalara uyumlu hâle getirilmesi 1980’li yıllara dayanır. Bu politikaların hayata geçirilmesinde IMF ve DB, Yapısal Uyum Programları çerçevesinde kredi ve alt yapı destekleri gibi yardımlarla ülkelere çeşitli yaptırımlar yüklenir.

Neoliberal politikaların Türkiye’de etkili olmasında ilk adım sayılabilecek olan 24 Ocak 1980 Kararları’yla devletin tarıma olan yaklaşımı değişmeye başlamış, IMF ve DB’nın istekleri doğrultusunda küçük üreticilerin tasfiyesine yönelik girişimlerle, büyük işletmeler üretim ve pazar denetimine elverişli hâle getirilmiştir (Oral, Sarıbal, Şengül, 2015: 76). Bunların yanı sıra KİT’lerin özelleştirilmesi, temel ürünlerde destek fiyatlarının kaldırılması, tarım ürünlerindeki taban fiyatlarının sınırlandırılması gündeme gelmiştir (Öztürk, Nas, İçöz, 2008: 17). Bu kararların uygulanması neticesinde neoliberal politikaların piyasa üstünlüğü, kuralsızlaştırma, yeniden kurallaştırma unsurlarının hayata geçirilmesi ve devlete ait işlerin özel sektöre devredilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu kararlar, ekonomik darboğazın aşılması gerekçesiyle IMF ile yapılan *Stand By* Anlaşmaları vasıtasıyla hayata geçirilmek istenmiştir. Ekonomik darboğazın sebebi ise 1980 öncesi dönemde uygulanan tarımsal devlet desteği ve girdi sübvansiyonları olarak gösterilmiş; bu uygulamaların enflasyonu artırdığı kanaatine varılmıştır (Şahinöz, 2014: 427).

Neoliberal politikaların önemli unsurlarından biri olan özelleştirme, 24 Ocak Kararları’nın tarım boyutunda da etkili olmuştur. Tarım alanında uygulanan IMF patentli uyum programları sonucunda tohum, gübre gibi tarımsal girdilerin

ithalatı serbest bırakılmıştır (Öztürk, Nas, İçöz, 2008: 28). Tarımsal girdilerin özelleşmesi bu girdilerin fiyatlarının büyük ölçüde artmasını da beraberinde getirmiştir. Tarım sektörünün geliştirilmesi ve yapısal uyumunun sağlanması maksadıyla DB ile 27 Haziran 1985 tarihinde yapılan ve 13 Temmuz 1985 tarihinde 18810 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan 300 milyon dolar tutarındaki yapısal uyarılama kredisi (Tarım SECAL⁷), girdi, sulama gibi birçok tarımsal alanda liberalizasyon şartı taşımaktadır. Ek olarak anlaşmaya göre Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nü (TİGEM) ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nu (TZDK) kapsamına alan bir denetim ve yeniden yapılandırma mekanizması geliştirilmek istenmiştir. Oral'a göre ise söz konusu anlaşma, tohum alanında ithalatın serbest bırakılmasıyla yerli ve yabancı sermayenin önünü açarken, diğer yandan bu alanda görevli olan TİGEM'i işlevsiz hâle getirmiştir (2015: 303). Güler'e göre ise Tarım SECAL, tarım sektörünün kapsamlı biçimde küresel piyasalara açılmasını sağlayan ilk büyük adım olmuştur (2002: 3).

1985 yılında Tarım SECAL'ın devamında 27 Mayıs 2000 tarihinde kabul edilen 14 Haziran 2000 tarih ve 24079 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması'nın Tarım Reformu başlıklı bölümünde,

- Doğrudan gelir desteği sisteminin uygulanmasında tatminkâr gelişme sağlanması kapsamında pilot programın uygulanması, ulusal çiftçi kaydının hazırlanması, doğrudan gelir desteği programının 2001 yılında ulusal düzeyde yaygınlaştırılması için DB tarafından yeterli bulunan bir programın kabul edilmesi,

7 SECAL: Sectoral Adjustment Loan

- Tarım sektöründeki fiyat ve kredi sübvansiyonlarının aşamalı olarak kaldırılmasına yönelik programın tatminkâr bir şekilde uygulanması kapsamında gübre desteğinin sabit tutulması, tarımsal kredi sübvansiyonlarının aşamalı olarak kaldırılmasına yönelik programın uygulanması, DB ile sağlanan mutabakat çerçevesinde 2001 yılı için ilave önlemlerin ilan edilmesini içeren destekleme fiyatları reformunun uygulanması,
- Tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması programının tatminkâr bir şekilde uygulanması kapsamında DB ile sağlanan mutabakat çerçevesinde, tarımsal KİT'lerin özelleştirme işlemlerinin başlatılması, TZDAŞ'nin varlıklarının tasfiye edilmesinin ve bütün çalışanlarının ayrılması ve başka görevlere atanmasının tamamlanması, DB ile sağlanan mutabakat çerçevesinde bütün Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin (TSKB) etkin bir şekilde özertleştirilmesi maddeleri belirlenmiştir.

Neoliberal politikaların etkisiyle ve 1994'te ekonomik krizin tarımsal yeniden yapılanmada ortaya çıkardığı bunalım neticesinde, tarımsal devlet desteğinin azaltılmasında ikinci dalga sayılabilecek olan ve dönemin Başbakanı Tansu Çiller imzalı 5 Nisan 1994 Kararları ortaya çıkmıştır. Bu kararlar benzer şekilde tarımsal devlet destekleme alımlarının daraltılmasının yanı sıra, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) özelleştirilmesini ve kapatılmasını kapsar (Aktaş, 2000: 17).

24 Ocak ve 5 Nisan Kararlarına ek olarak Birinci Bölüm'de bahsedilen GATT Uruguay Turu'nda alınan pazara giriş kolaylığı, ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması ve iç desteklerin azaltılması kararlarının Türkiye'ye yansımaları

söz konusu olmuştur. 26 Ocak 1995 tarihinde onaylanan ve 25 Şubat 1995 tarihinde 22213 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan DTÖ Tarım Anlaşması'na göre 1986-1988 dönemi temel alınarak gümrük vergileri, gelişmekte olan ülkelerde 10 yıl içerisinde (1995-2004) %24 oranında düşürülecektir. Benzer şekilde iç destekler, 1986-1988 dönemi iç destekleri esas alınarak gelişmekte olan ülkelerde 10 yılda %13,3 oranında azaltılacaktır (Şahinöz, 2014: 423-424). Gelişmiş ülkelerin ihracat desteklemelerinden taviz vermemeleri ancak gelişmekte olan ülkelere bu konuda baskı yapmaları nedeniyle tarımsal üretimden elde ettikleri ihtiyaç fazlalarını, yerel üretimden daha uygun fiyata az gelişmiş ülkelerin gıda pazarlarına sokabilmişlerdir. Bu durum, çiftçilerin geçimlerini sağlayamamasına ve topraklarını terk ederek farklı alanlarda istihdam olanakları aramalarına yol açmıştır.

IMF'nin tarımda "istikrar" politikası olarak sunduğu ve 1961-2005 döneminde 19 tane imzalanan *Stand-By* Anlaşmaları (Tablo 5.) ile Türkiye'de neoliberal politikalar aşama aşama uygulamaya konulmuştur.

19 Temmuz 1979 tarihinde yapılan ve bir yıl geçerliliğini koruyacak olan 12. *Stand-By* Anlaşması ile KİT ürünlerine zamlar yapılmış, 1983 ve 1984 yıllarında neoliberal politikaların hayata geçirilmesinde aktif rol oynayan Turgut Özal döneminde yapılan 14. ve 15. *Stand-By* Anlaşmaları ile süreç hızla devam etmiş, uluslararası bankalardan kredi alınmasının önü açılmıştır (Aysu, 2008: 141). 1980 öncesi uygulanan devlet destekli ve ithal ikameci politikalar aşamalı olarak azaltılmıştır. Örneğin, Ziraat Bankası kredi faizleri 1980 yılında iki kat artırılarak %11'den %22'ye çıkarılmış, destekleme kapsamındaki ürün sayısı yarı yarıya azaltılarak destekleme fiyatlarındaki seviye düşürülmüştür (Şahinöz, 2014: 427).

Tablo 5. IMF'nin Türkiye ile imzaladığı *Stand By* Anlaşmaları

	YILLAR	SÜRE (AY)	Öngörülen Kredi (Bin SDR)	Kullanılan Kredi (Bin SDR)
1	1 Ocak 1961	12	37,500	16,000
2	30 Mart 1962	9	31,000	15,000
3	15 Şubat 1963	11	21,500	21,500
4	15 Şubat 1964	11	21,500	19,000
5	1 Şubat 1965	12	21,500	0
6	1 Şubat 1966	12	21,500	21,500
7	15 Şubat 1967	11	27,000	27,000
8	1 Nisan 1968	9	27,000	27,000
9	1 Temmuz 1969	12	27,000	10,000
10	17 Ağustos 1970	12	90,000	90,000
11	24 Nisan 1978	15	300,000	90,000
12	19 Temmuz 1979	12	250,000	230,000
13	18 Haziran 1980	36	1,250,000	1,250,000
14	24 Haziran 1983	12	225,000	56,250
15	4 Nisan 1984	12	225,000	168,750
16	8 Temmuz 1994	20	610,500	460,500
17	22 Aralık 1999	36	15,038,500	11,738,960
18	4 Şubat 2002	36	12,821,200	11,914,000
19	11 Mayıs 2005	36	6,662,040	4,413,602

Kaynak: <http://www.imf.org/external/np/fin/tad/extarr2.aspx?member-Key1=980&date1key=2018-01-31>, Erişim Tarihi: 03.06.2023.

Türkiye ile gerçekleştirilen *Stand-By* Anlaşmaları içerisinde tarım politikalarındaki yapısal dönüşümü kapsayan bir diğer anlaşma, 1999 yılında yapıлып 1999-2002 yılları arasında geçerliliğini koruyan 17. *Stand By* Anlaşmasıdır. Bu Anlaşma ile Türkiye, IMF'ye birçok alanda olduğu gibi tarım alanında da uygulamayı öngördüğü niyet mektupları sunmuştur. 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubu'nun 40. maddesine göre Türkiye'nin taahhüt ettiği uygulamaların başında, mevcut destekleme politikalarının kademeli olarak kaldırılması, yerine çiftçiye yönelik Doğrudan Gelir

Desteği (DGD) uygulaması getirilmiştir. Bu sistemin kaldırılmasına gerekçe olarak ise, hâlihazırda uygulanan destekleme sisteminin fakir çiftçiden çok zengin çiftçiye fayda sağladığı ve Gayrı Safi Millî Hasılanın (GSMH) %3'ü gibi bir maliyetle vergi mükellefleri üzerine yük getirdiği belirtilmiştir. Bu uygulamayla, kayıtlı çiftçilerin büyük bir bölümüne ulaşılarak finansal destekte bulunulacaktır.

DGD uygulaması, çiftçinin ayakta kalması için yapılan, fakat üretim odaklı değil, yalnızca çiftçinin mevcut ekonomik durumunu korumaya yönelik bir uygulamadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ve ekonomik gelişmesinin önemli bir kısmını tarımın oluşturduğu ülkelerde bu uygulama çiftçiye üretime yönlendirmezken, Türkiye'yi ithalat bağımlısı ülke pozisyonuna indirger. Ek olarak DGD'nin toprak mülkiyeti ile doğrudan ilgisi olduğu göz ardı edilmemelidir. Bir başka anlatımla DGD, toprağı işleyene değil, yalnızca toprak mülkiyetine sahip olanlara fayda sağlayacak ve büyük işletme sahibi olanlar, bu uygulamadan yine kazançlı çıkan taraf olacaktır (Bor, 2009: 169).

Dönemin DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti tarafından IMF'ye sunulan 18 Aralık 2000 tarihli Niyet Mektubu'nun (üçüncü ve dördüncü gözden geçirme) 46. maddesinde Doğrudan Gelir Desteği uygulamasının yanı sıra, tarımsal KİT'lerin, TŞFAŞ'nın ve TEKEL'in tütün işleme birimlerinin özelleştirilmesi uygulamaları önerilmiştir. Ancak 30 Ocak 2001 tarihli Niyet Mektubu'nun (beşinci gözden geçirme) 3. maddesinde, TEKEL'in sadece tütün işleme birimleri değil, tüm birimlerinin Özelleştirme Dairesi'ne devredileceği belirtilmiştir. Dönemin Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş imzalı 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nun 45. maddesinde ise, 3 Ocak 2002 tarihinde Tütün Kanunu'nun TBMM tarafından kabul edildiği,

söz konusu Kanun’u takiben TEKEL’in özelleştirme planının hazırlanıp Bakanlar Kurulu’nca onaylanacağı belirtilmiştir. İlgili maddenin devamında TŞFAŞ ve TEKEL’in başarılı bir şekilde özelleştirilebilmesi için büyük çaplı bir yeniden yapılandırmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Devletin kamuya ait işleri etkili bir şekilde yürütemediği ve sermayenin alt tabana ulaşmasında yeterliliğin sağlanamadığı gibi gerekçelerle özelleştirme süreci başlatılması ve devlet desteği politikalarının kaldırılmasıyla, devletin ürünlerin üretim ve pazarlamasındaki rolünün azalacağı sıklıkla dile getirilmiştir.

TEKEL ve TŞFAŞ özelleştirilmelerinin sık sık vurgulandığı niyet mektuplarında özelleştirme süreci, 31 Ekim 2003 tarihli Niyet Mektubu’nun 20. maddesinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin (KİT), TÜPRAŞ ve PETKİM’in özelleştirmelerinin de tamamlanacağı ifadesiyle hız kazanmıştır.

Benzer biçimde 2000 yılında hazırlanan ARIP (*Agricultural Reform Implementation Project*) kabul edilmiş ve bu yolla Dünya Bankası’nın tarımsal dönüşüm yolunda gerekli gördüğü adımlar atılmaya başlanmıştır. ARIP’in amacı, piyasa koşullarının geçerli hâle gelmesini sağlayarak taban fiyat uygulamasını ortadan kaldırmak, çiftçinin üretim girdilerine ait fiyatları serbest piyasa koşullarına bırakmak ve devletin bu girdilere olan sübvansiyonlarını ortadan kaldırmak olmuştur (Keyder, Yenal, 2015: 198). Özetle, IMF-DB reform paketleri ve anlaşmalarının birbirlerini tamamlar nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

IMF ve DB dayatmalarından nasibini alan ve yeni düzenlemelere tabi tutulan alanlardan olan şeker piyasası, 4 Nisan 2001 tarihinde çıkarılan 19 Nisan 2001 tarihinde *Resmî Gazete*’de yayımlanan 4634 sayılı Şeker Kanunu ile yeni bir döneme girmiştir. Buna göre TŞFAŞ’a bağlı 27 şeker

fabrikasının özelleşmesinin; T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile TŞFAŞ'nin yetkilerini devralacak olan Şeker Kurulu'nda özel sektör temsilcilerinin atanmasının; ülkede şeker pancarı ve şeker üretiminde, iç pazara verilecek şeker miktarında, kotaların şirketlere dağıtımında Şeker Kurulu'nun belirleyici olmasının; şeker pancarı fiyatının, 2002 yılından itibaren, şeker fabrikası işletmecileri ile şeker pancarı üreticileri arasında varılacak mutabakata bırakılmasının; şeker satış fiyatlarının ise şeker fabrikası işleten gerçek ve tüzel kişiler tarafından serbestçe belirlenmesinin önü açılmıştır (Oyan, 2004: 60). Kanunla, neoliberal politikaların yansımalarıyla hayata geçirilen yeniden kurallastırma ve piyasa üstünlüğü gibi ilkeler Türkiye şeker piyasasında da hissedilmiştir.

1980 sonrası dönemde devletin tütüne olan desteğinin azalmasıyla önü açılan yabancı sigara şirketlerinin Türkiye pazarına girmesi durumu söz konusu olmuştur. Bu durumun meşrulaştırılması (yeniden kurallastırma) ise 30 Mayıs 1969 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu'nun "Yurtiçinde tüketim için tütün ve tütün mamulleri yapmak ve bunları satmak devlet tekeline" şeklindeki 38. maddesinin dönemin iktidarı olan Turgut Özal tarafından kaldırılarak 28 Mayıs 1986'da kabul edilen ve 3 Haziran 1986 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayımlanan 3291 sayılı "1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun" un çıkarılması olmuştur.

Tütün piyasasına bağlı olarak işlevini sürdüren TEKEL, IMF'ye verilen 30 Ocak 2001 tarihli Niyet Mektubu'ndaki (beşinci gözden geçirme) taahhütler doğrultusunda, 5 Şubat 2001 tarihli Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) kararı ile 3

yıl içerisinde tamamlanmak üzere Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredilmiştir. Taahhütlerde belirtildiği şekliyle, “tütün sektörünü yeniden yapılandıran ve tütün destekleme alımlarını kademeli olarak kaldıran bir kanun” niteliğinde olan 4733 sayılı “Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına Dair Kanun” 3 Ocak 2002’de kabul edilmiş, 9 Ocak 2002’de 24635 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanmıştır. Böylece, mevcut neoliberal politikalara bir tuğla daha eklenmiş, çok uluslu tütün şirketlerinin Türkiye pazarındaki yeri sağlamlaştırılmıştır.

Ekonomik istikrarı sağlamak ve IMF/DB’nin isteklerini karşılamak üzere hazırlanan niyet mektupları, devletin tarım konusundaki etkinliğini azaltarak neoliberal politikaların özelleştirme, kuralsızlaştırma, yeniden kurallastırma ve piyasa üstünlüğü unsurlarının hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır.

Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye Tarımı

Neoliberal görüş, ÇUŞ yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere çekilmesi gerektiğini, doğrudan yabancı yatırımcıların üzerindeki sınırlandırmaların kaldırılmasının ve ticaretin serbest hâle getirilmesinin yalnızca yatırımcıya değil, aynı zamanda yatırım yapılan ülkeye de yarar sağlayacağı ve gelişmesini olanaklı kılacağı argümanına dayanır (Çoban, 2004: 9). Bu argümandan yola çıkılarak 1980’li yıllardan bu yana Türkiye’de ÇUŞ yatırımlarını ülkeye çekme politikaları izlenmiş, ulusal koruyucu politikalardan vazgeçilmesi ve yasal olarak gerekli zeminin hazırlanmasıyla söz konusu yatırımların önü açılmıştır. Örneğin 1980’lere kadar tohumculuk sektörü devletin tekelindeyken, 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikalar çerçevesinde 1983’te

tohumculuk fiyatlarının, 1984'te ise tohumluk ithalatının serbest hâle getirilmesi, 1985'te Tohumluk Teşvik Kararname si ve son olarak 2006'da 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu'nun çıkarılması ile tohum sektörü, kamuya ait bir iş olma niteliğinden uzaklaştırılarak tamamen özel şirketlere devredilmiştir (Oral, 2015: 170). 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu'nun yetki devri başlıklı 15. maddesinde ilgili "Bakanlık üretim, sertifika verme ve ticaretle ilgili yetkilerini özel şirketlere ve birliklere devredebilir" denilmiştir. Bu madde, ÇUŞ'ların gerek yerli yatırımcılarla ortaklık yoluyla gerek doğrudan yatırımlarla Türkiye tohum piyasasını kontrol altına almalarını kolaylaştırır. Nitekim Oral da söz konusu Kanun'un ilgili maddesini, tohumlukların üretim izni, sertifikasyonu, ticaret izni ve piyasa denetimi yetkilerinin nihai olarak ÇUŞ'ların hâkimiyetinde olan tohumcular birliğine devredileceği şeklinde yorumlamıştır (2015: 170).

ÇUŞ'ların tarım sektöründe egemen olmasında aynı amaç doğrultusunda farklı yöntemler kullanılmıştır. Amaç, ülkelerin tarımsal üretimlerini denetim altında tutmak suretiyle kullanılan geleneksel yöntemleri yok ederek çok uluslu şirketlere bağımlı hâle getirmektir. Yöntem olarak ise dışarıdan toprak kiralarak ya da satın alarak kendi üretimlerini gerçekleştirme veya sözleşmeli yolla üretimini yerli çiftçilere yaptıрма, hâlihazırda yerel pazarda yer almış ve pazar koşullarına hâkim durumdaki şirketlerle birleşme sağlayarak ülke pazarına giriş yapma gibi uygulamalar benimsenebilir. Bu durum, ÇUŞ'ların girdi kullanımı, üretim, pazarlama gibi birçok faaliyeti kontrol altına almaları anlamına gelir. Başka bir ifadeyle bu durum, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ÇUŞ faaliyetleri sonucu gıda bağımsızlığı ve gıda güvenliğinin yok olması sonucunu

doğurmuş ve temel bir hak olarak gıda hakkının ihlali söz konusu olmuştur.

09.12.2017 tarihinde 30265 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan Arazi Toplulaştırma Uygulama Yönetmeliği, tarımsal arazilerin toplulaştırılması ve dağıtımı ile ilgili usul esasları kapsar. Yönetmeliğin 6. maddesine göre arazi toplulaştırmasına karar verip ilgili çalışmaları yapacak olan birim proje idaresi olup Bakanlık yalnızca ilgili birimi ve arazi toplulaştırması kararını onaylamakla yükümlü kılınmıştır. Bu nedenle objektif karar vermesi beklenen proje biriminin kararlarında Bakanlığın etkisinin az oluşu, söz konusu objektifliğin ve kamu yararının sağlanmasında şüpheler yaratabilecektir. Dolayısıyla tarım arazilerinin gerek arazi verimliliği gerek tarımsal faaliyette bulunan işletmeler açısından rasyonel kullanımını sağlamak amacıyla çıkarılan, çiftçiler ve tarımsal üretim için oldukça önemli olan bu yönetmelik, yanlış uygulamalarla çiftçilerin dezavantajlı konuma düşürülmesine neden olabilecektir. Tarım arazilerinin toplulaştırılması esnasında alım gücü olmayan çiftçilerin büyük tarım işletmeleri ve ÇUŞ'larla rekabet edemedikleri için güç kaybetmeleri ve topraksızlaşmaları söz konusu olabilir. Bu durum, tarım arazilerinin toplulaştırılarak küçük çiftçilerin elinden alınması ve kiralama veya satın alma yoluyla ÇUŞ'ların denetimine geçirilmesi ile sonuçlanabilir. Başka bir deyişle, arazi toplulaştırma uygulamalarının yerel çiftçilerin daha verimli ürün elde etmeleri ve sosyoekonomik açıdan daha güvenceli hâle getirilmelerine yönelik politikalar izlenmediği sürece bu durumdan ÇUŞ'lar kazançlı çıkacaktır. Örneğin, Yozgat'ın Kadışehri ilçesine bağlı Kabalı köyünde toplulaştırılan 11 bin dönümlük arazinin 5 dönümüne meyve bahçesi kurulusken, arazinin geri kalanı 25 yılılığına bir şirkete kiralanmıştır. Benzer uygulamalar için 250

köyde çalışmalar sürdürülmektedir (Gürsucu, 2018, <https://www.evrensel.net/haber/351850/tarim-arazileri-once-toplulastirildi-sonra-sirkete-verildi>, Erişim Tarihi, 05.06.2023).

ÇUŞ'ların ülke tercihi yaparken üzerinde durdukları en önemli etkenlerden biri, kuşkusuz o ülkedeki "doğal kaynaklar"ın ne ölçüde çevresel değer olarak görüldüğü ile ilgilidir. Yatırım yapılması planlanan ülkede çevreye atfedilen değer ve bu alandaki toplumsal hareketlerin azlığı, o ülkenin yatırım yapılabilirlik durumunu pozitif yönde etkiler. Ekonomi literatüründe "kirlilik cennetleri" kavramı olarak ifade edilen bu durum, gelişmiş ülkelerde uygulanan yüksek çevre standartlarının artırdığı ekonomik maliyetin etkisi altındaki endüstrilerin, düşük çevre standartlarının bulunduğu gelişmekte olan ülkelere yönelmesi olarak açıklanır (Çoban, 2004:6).

Türkiye'de gıda üretiminin uluslararasılaşması, sektörde önemli yere sahip olan yerli sermayenin (Sabancı, Koç, Tekfen gibi) yabancı sermaye yatırımcılarıyla ortaklık yapmaları sonucu başlamıştır. Örneğin Unilever şirketi, 1992 yılında Türkiye'nin en köklü gıda şirketlerinden biri olan Komili ile Unikom'u kurmuş ve 1995 yılında bu şirketin tüm hisselerini devralmıştır (Oral, 2015: 185). Benzer şekilde 1997 yılında Sabancı şirketi, Groupe Danone şirketiyle ortak olarak süt ürünleri pazarına girmiş, 2003 yılında Danone şirketi Sabancı'dan tüm hisselerini satın alarak şirketin tümüne sahip olmuştur (Oral, 2015: 186). 1990'lara kadar Türkiye gıda pazarında önemli bir yere sahip olmayan Nestle ise 1995 yılında Türkiye'nin en büyük süt ve süt ürünleri üreticisi olan Mis Süt'ün %25 hissesini alarak pazara güçlü bir giriş yapmıştır. 1996 yılında ortaklık payını %49'a çıkaran Nestle, 2000 yılında Mis Süt'ün tamamını satın almıştır (Keyder, Yenil, 2015: 128). Böylece ÇUŞ'lar,

Türkiye pazarında önemli yer edinmiş olan şirketlerle ortaklık kurarak piyasaya herhangi bir zorlanma yaşamadan uyum sağlarken, aynı zamanda dış ülkelerde üretmiş oldukları ürünleri herhangi bir zorluk yaşamadan iç pazara sokabilmişlerdir.

Türkiye’de, 2001 yılında çıkarılan 4634 sayılı Şeker Kanunu’nun Şeker Kurulu ve özel sektöre aktarılan yetkileri doğrultusunda ÇUŞ ve ÇUŞ’ların Türkiye şirketleriyle ortaklığı söz konusu olmuştur. Bunlardan en önemlisi, nişasta bazlı şeker (NBŞ) ile yağlı tohum, tahıl ve gıda üretiminde dünyada ilk on sırada yer alan Cargill şirkettir. Türkiye’de NBŞ üretiminde faaliyet gösteren beş şirketten Amylum ve Cargill şirketleri yabancı ve yerli sermayeye ait olan Pendik Nişasta ise Ülker-Cargill ortaklığı olup Şeker Kurulu tarafından NBŞ için tahsis edilen kotanın %80’i aşkın kısmı yabancı sermayeye aittir (Oral, 2015: 190).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL TARIM POLİTİKALARININ EKOLOJİK SONUÇLARI

1980’li yıllara kadar tarım politikalarında ithal ikameci ve devlet destekli üretimin söz konusu olduğu bir dönem yaşanmaktayken, neoliberal politikaların tarımın işleyişine darbe vurmasıyla bu dönem geride bırakılmıştır. 1980’lerden sonra tarımın neoliberal dönüşümüyle oluşan yeniden yapılanmada ülkeler, uluslararası iş bölümünün öngördüğü şekilde konumlanmak zorunda kalmışlardır. Bir diğer deyişle, gıda üretimi ülkeler tarafından bağımsız kararlar alınarak gerçekleştirilemez hâle gelirken, küresel aktörlerin belirlediği roller doğrultusunda şekillenir.

Neoliberal politikalara içkin olan devlete ait işlerin serbest girişimciler tarafından üstlenilmesi, özelleştirme, kuralsızlaştırma gibi unsurları ve IMF-DB gibi kuruluşların yaptırımları doğrultusunda tarım politikalarında olan köklü değişiklikler, ekolojik açıdan da birçok sorun yarattı ve yaratmaya devam ediyor. Özelleştirme, kuralsızlaştırma ve yeniden kurallaştırma faaliyetlerine bağlı olarak tarım sektörüne hükmetmeye çalışan şirketler, büyüme ve karlarını ençoklaştırma isteklerine bağlı olarak ekosistem üzerinde önemli ölçüde tahribat yaratıyorlar. Günümüzde ekolojik sorunlar, ne kadar kapsamlı olursa olsun tek bir olaya indirgenemez, bilakis birbirleriyle ilişkili birçok problemin bileşimini içerir (Foster ve Magdoff, 2014:12-13). Neoliberal tarım politikalarının yoğun girdi kullanımı ile tek tip üretim

gibi uygulamalarının yarattığı ekolojik sorunların ele alındığı bu bölümde; biyolojik çeşitlilik kaybı, iklim değişikliği, su ve toprak kirliliği gibi birçok temel sorun incelenmiştir. Ek olarak tarım topraklarının amaç dışı kullanımı ve enerji faaliyetlerinin (HES gibi) tarım toprakları üzerindeki ekolojik eksenli etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Neoliberal Tarım Politikalarının Toprak Ekosisteminde Etkileri

Neoliberal politikalar tarafından yaratılan birkaç kâr odaklı ÇUŞ ve gelişmiş ülkelerin hâkimiyeti üzerine kurulmuş olan küresel sistem, doğayı metalaştırarak kısır döngü içine hapsediyor. Söz konusu kısır döngü kısa vadeli çıkarlarla ve çelişkilerle doludur. Bu çelişkinin sebebi; neoliberal politikaların tarımdaki serbestleşmede gıdaya bol miktarda, uygun fiyatlı ve kolay erişim sağlama öngörülerini ortaya atması, ancak uygulamada yoğun girdi kullanımına, fosil yakıt tüketimine, gıdaları tek merkezde toplamaya ve tek tipleştirmeye yönelik gıda üretim biçimi ve bu üretim biçiminin uzun vadede devamlılığının sağlanamayacak olmasıdır. Mevcut sistemde üretimin devamlılığının sağlanamayacak olmasının bir yönü üretimde kullanılan kıt kaynakların tükeniyor olmasıyken, bir diğer yönü ekolojik açıdan geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurması olarak belirtilebilir.

Doğal varlıkların metalaştırılarak üretim ilişkileri içine hapsedilmesi, tarım alanında verimin artırılması gerekçeyle yoğun kimyasal gübre ve ilaç kullanımına neden olurken, toprağın niteliğini bozmakta, toprağı faydalı mikroorganizmalarıyla birlikte yok etmekte ve toprağı geri dönüşü olmayan şekilde kirletmektedir.

Tablo 2. ve Tablo 3.'te belirtildiği gibi DB-IMF gibi kuruluşların dayattıkları tarım politikaları ile gelişmekte olan ülkelerin pazarlarında ithal gıdalar yerini almış, bu ülkeler bağımsız üretimlerini gerçekleştiremez hâle gelirken, geçimini tarımdan elde eden insanlar mevcut rekabet ortamına ayak uyduramayıp topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Sözü edilen bu durum, sosyoekonomik boyutunun yanı sıra ekolojik açıdan da sorun oluşturur. Çiftçilerin topraklarını terk etmesi, toprakların tarım dışı alanlarda kullanımına veya herhangi bir alanda kullanılmayıp terk edilmeye bağlı olarak verimsizleşip tarım yapılamaz hâle gelmesine neden olur. Toprakların amaç dışı kullanımıyla bölgede bulunan biyolojik çeşitliliğin tehlikeye girmesinin yanı sıra toprak yapısında da bozulmalar yaşanır. Tarımsal alanların amaç dışı kullanımı ve terk edilmesine bağlı olarak yaşanan toprak kaybı, aynı zamanda mevcut alanlardan daha fazla verim alma zorunluluğunu yaratmıştır. Bu doğrultuda uygulanan yoğun tarımsal girdi kullanımı, toprak yapısında geri dönüşü olmayan bozulmalara yol açar.

Çiftçilerin geçimlerini sağlayamadıkları için topraklarını terk ederek kente göç etmek zorunda kalmalarının bir diğer boyutu, doğadan kopuş sürecidir. Doğadan kopup geçimini başka yollarla sağlamaya yönelik toplumlar, doğaya yabancılaşarak kentte yeni üretim ve emek gücü arayışlarına girerler. Bu durumu; kırsal yaşamında doğadan aldıklarını doğaya (toprağa) bırakan köylülerin, kente göçmesiyle tükettikleri gıdaların "atık" niteliği taşıması ve yem, gübre olarak kullanılamaması şeklinde tanımlamak mümkündür. Toprağa gübre olarak karışamayan gıda maddeleri, toprağın organik maddeler açısından fakirleşmesine ve kimyasal gübre kullanımının artmasına, kimyasal gübrelerin artması ise zararlı otların artmasına dolayısıyla da herbisit kullanım

ihtiyacının fazlaşmasına neden olmuştur (Özkaya, 2015: 398). Kendini yenilemeyen her doğal varlıkta olduğu gibi toprak da böylesi bir kısır döngünün içine hapsolmuştur. Ekosistemde doğal süreçten farklı olarak yaşanan her durum, doğada katlanarak büyüyen sorunlara/sonuçlara yol açar. Yaşanan bu doğadan kopuş, bir başka deyişle “metabolik yarıлма” süreci, yüzyıllardır süregelen insan-doğa ilişkisinin bozulmasına neden olurken doğanın kendi içindeki döngüyü insan müdahalesiyle zarara uğratar.

Dünyada, özellikle az gelişmiş ülkelerin bulunduğu bölgelerde, toprakların terk edilmesine bağlı olarak verimli tarım arazilerinde üretim yapılamaması ve bu arazilerin amaç dışı kullanımı söz konusuyken, gelişmiş ülkelerde biyoyakıt üretimi ile seri ve üretim fazlasının ihracatına yönelik üretim yapılması neticesinde orman arazileri tarım arazilerine dönüştürülür. Ağaçlar topraktaki nemi uzun süre koruma ve toprağı tutma özelliklerine sahip olduğundan, tarımsal üretim kaynaklı ormansızlaştırma faaliyetleri ile gerek erozyon gerekse çölleşme sorunu ile karşı karşıya kalınır. Ayrıca yağmur suyunu tutma özelliğı ile ormanlar, sel ve taşkınların azalmasında önemli etkiye sahiptirler.

Mevcut politikalarla yaygınlaşan tarımda kimyasal girdi kullanımının bir diğer zararı ise kompost işleminin gerçekleştirilememesidir. Geleneksel yöntemlerle yapılan tarımda çiftçiler, kompost uygulayarak toprağın üzerindeki organik maddenin çoğalmasına yardımcı olmuşlardır. Kompost işlemi aynı zamanda toprağın su tutma ve kuraklığa dayanma kapasitesini de artırır (Heinberg, Bomford, 2016: 36). Üretilen kompostlar sayesinde hem atılan çöp sayısı hem de suni gübre, sulama gibi ihtiyaçlar azalır. Ancak mevcut endüstriyel yöntemlerle bu uygulamaların gerçekleştirilebilmesi ne yazık ki mümkün değildir.

Neoliberal politikaların piyasa üstünlüğü ilkesi çerçevesinde daha fazla kâr elde etme pahasına gerçekleştirilen gıda ve toprağı metalaştırma faaliyetleri, toprağın kullanımını geleneksel yöntemlerden uzaklaştırmış, daha fazla ürün üretebilmek için toprağı kimyasal girdilerin yoğun olarak kullanıldığı bir alan hâline getirmiştir. Bu kullanım biçimiyle toprak, doğal yapısını faydalı mikroorganizmalarıyla birlikte kaybederek, verimliliğini salt kimyasal gübre tohum gibi girdilere bağımlı olarak sürdürebilirken, bu girdilere bağımlılaşan toprağın yeniden ekosisteme kazandırılması çok uzun yıllar alır ve hatta imkânsız hâle gelir.

Ekolojik bütünlük çerçevesinde herhangi bir doğal varlığın metalaşması ve üretim sürecine sokulması, diğer varlıkların da bu sürece bilinçli/dolaylı veya bilinçsiz/dolaysız olarak dâhil olmasını gerekli kılar. Bu nedenle metalaşma süreci; salt toprak ve gıdayla sınırlı kalmaz, aynı zamanda topraktan gıda elde etmek için gerekli olan emeğı ve bununla birlikte su, güneş, hava, rüzgâr gibi birçok doğal varlığı da dolaylı olarak metalaşma sürecine dâhil eder.

Küresel şirketlerin ve bu şirketlerin politika uygulama aracı olan IMF-DB gibi kuruluşların dayatmaları sonucu yapılan monokültür üretim, toprağı verimsiz hâle getirir. Toprakta azot gübresi, verimliliğı artırmada kullanılan en önemli girdilerden biridir. Azotun belirli bir seviyede tutulması, dönüşümlü ekim sayesinde mümkün olabilir. Aynı zamanda dönüşümlü ekimle hem azotun toprağın alt katmanlara sızması azalır hem de erozyon önlenir (Bomford, Heinberg, 2016: 34). Ancak monokültür üretim nedeniyle dönüşümlü ekim yapılamaması, azot seviyesini düşürürken toprağın verimliliğini azaltır. Ek olarak azot gübresinin yüksek basınç ve ısı koşullarında hidrojenle etkileşme sokulan havadaki azottan elde edildiğı bilgisi ile aynı yöntemle üretimi

gerçekleştirilen suni azot gübresi, ABD’de buğday ve kanola üretimi için kullanılan enerjinin üçte birinden sorumludur (Bomford, Heinberg, 2016: 33). Dolayısıyla suni azot gübresinin toprağa verdiği zararın yanı sıra iklim değişikliğine de etkisi söz konusudur.

Suni azot gübresi verilebilecek örneklerden yalnızca biridir. Tarımda geleneksel yöntemlerden gelişmiş ülkelerin baskı ve politikaları ile küresel şirket çıkarları da göz önünde bulundurularak uzaklaştırılması, doğaya ve doğanın bir parçası olan insan türüne hiçbir fayda sağlamaz. Tarımsal alanda her ne kadar kısa vadeli artış gözlemlense de gıdaya erişim sorunu, gıda güvenliği sorunu ve bu üretim biçiminin doğaya olan maliyeti aynı ölçüde devam eder.

Kalıcı Organik Kirleticilere (KOK) İlişkin Stokholm Sözleşmesi, Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi’nin 15. ilkesinde düzenlenen ihtiyatlılık ilkesi çerçevesinde, insan sağlığı ve çevreyi kalıcı organik kirleticilerden korumak amacıyla imzalanmış, ülkemizde de 14.07.2009 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile onaylanıp 30.07.2009 tarih ve 27304 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanmıştır. Stokholm Sözleşmesi’ne taraf olunduktan sonra ulusal mevzuatta da pestisitlerin yönetilmesi amacıyla söz konusu Sözleşme’yi tamamlar nitelikte kanun ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Bunlardan,

- 10.03.2011 tarih ve 27870 sayılı Bitki Koruma Ürünlerinin Toptan ve Perakende Satılması ve Depolanması Hakkında Yönetmelik, bitki koruma ürünlerinin satılması ve depolanması ile bu ürünleri satacak ve depolayacak kişilerin uyması gereken esasları belirler.
- 25.03.2011 tarih ve 27885 sayılı Bitki Koruma Ürünlerinin Ruhsatlandırılması Hakkında Yönetmelik,

bitkilerin veya bitkisel ürünlerin her türlü zararlı organizmadan korunması veya bu tür organizmaların zararlarının önlenmesi ve zararları önlemede kullanılacak ticari formdaki bitki koruma ürünlerinin ruhsatlandırılması ile piyasaya sunulmasındaki usul ve esasları kapsar.

- 20.05.2011 tarih ve 27939 sayılı Bitki Koruma Ürünleri Kontrol Yönetmeliği, bitki koruma ürünlerinin üretimi ve kullanımı arasındaki süreçte ruhsata esas özelliklere sahip olup olmadıklarının kontrol edilmesini amaçlar.
- 11.06.2012 tarih ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu ise, gıda ve yem güvenliği ile halk sağlığı, bitki ve hayvan sağlığını tüketicinin menfaatleri ile çevrenin korunması da dikkate alınarak sağlamayı hedefler.

Stockholm Sözleşmesi'ne göre ülkemizde yedi pestisit türü hakkında ortadan kaldırılması, DDT için ise kullanımının kısıtlanması kararı verilmiştir.⁸ Ortadan kaldırılması ve kısıtlanması söz konusu bazı pestisitler,

(a) *Aldrin*: Termitleri (beyaz karıncalar), çekirgeleri, mısır kök solucanını ve diğer bazı zararlıları öldürmek için toprağa uygulanan bir zararlı öldürücüdür.

(b) *Dieldrin*: Temel olarak termitlerin ve tekstil zararlılarının kontrolü için kullanılmış olan kimyasal, zararlılar tarafından taşınan hastalıklarla ve tarım topraklarında yaşayan zararlılarla mücadele amacıyla da kullanılmıştır.

8 Söz konusu kimyasalların yasaklanmaları 1980'lerden sonraya dayansa da Stockholm Sözleşmesi ile küresel çapta resmî bir süreç kazanmıştır.

(c) *Endrin*: Pamuk ya da tahıl bitkilerinin yapraklarına püskürtülerek kullanılmış olup, fare, tarla faresi ve diğer kemirgenlerle mücadele amacıyla da kullanılmıştır.

(ç) *Heptaklor*: Toprakta yaşayan zararlıların ve termitlerin yok edilmesinde kullanılan bu madde, pamuk zararlıları, çekirgeler, diğer ekin zararlıları ve sıtma sivrisinekleri ile mücadele etmekte de kullanılır.

(d) *Hekzaklorenzen (HCB)*: HCB ekinleri etkileyen mantarları öldürür.

(e) *Mireks*: Karınca türleri ve termitlerle mücadele amacıyla kullanılır.

(f) *Toksafen*: Pamuk, tahıllar, meyveler, fındık ve sebzelerde kullanılır.

(g) *DDT*: Sıtma, tifüs ve zararlılar tarafından yayılan diğer hastalıklarla mücadele amacıyla kullanılmıştır. Günümüzde birkaç ülkede sıtma ile mücadelede sivrisineklere karşı kullanılır (KOK'lara İlişkin Stockholm Sözleşmesi İçin Ulusal Uygulama Planı, 2008).

(ğ) *Heksaklorohekzan (HCH)*: Toprakta endemik böceklerde kullanılan geniş spektrumlu bir böcek öldürücüdür.

Türkiye'de HCH stoğu Kocaeli'nin Derince ilçesinde Şirintepe yakınlarında bulunurken, depodaki tahmini kimyasal miktarı 3000 ton olarak belirtiliyor. Ek olarak Göksu Deltası'nın bazı bölümlerinden alınan toprak numunelerinden yapılan analizlerde pestisit ve pestisit kalıntılarına rastlanmıştır. Bölgenin tarımsal alanlardaki alınan toprak numunelerinde yüksek düzeyde HCH, aldrin, heptaklor, DDT gibi kimyasallar tespit edilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, <http://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/kok-envanteri-i-5190>, Erişim Tarihi: 25.05.2023).

Türkiye’de 2003 yılında bayilere satılan pestisit miktarı 29.675.699 kg veya litre iken, 2013 yılında bu miktar 52.325.295 kg veya litreye yükselmiştir (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015). Pestisit uygulamalarının bir kısmı buharlaşma ve dağılma nedeniyle kaybolan ve yağmur, kar, sis hâlinde yeryüzüne geri inerek hedefte olmayan birçok canlı türüne zarar vermesi, diğer kısmının da bitki ve toprak yüzeyine kalması, besin zinciri yoluyla ise birçok canlı türüne geçmesi nedeniyle kalıcı etkilere yol açar. Bu nedenle, pestisit kullanımının söz konusu ulusal ve uluslararası mevzuat göz önünde bulundurularak sınırlı tutulması ekosistemin devamlılığı açısından zorunluluk taşır.

Neoliberal Tarım Politikalarının Su Kaynaklarına Etkileri

Geleneksel yöntemlerde yapılan tarımsal üretimlerde çiftçiler sulama için yer altı sularından ve derelerden faydalanmışlardır. Ancak bu durum, doğal döngü içinde kendini yenileyebilirken herhangi bir su kaybına yol açmaz (Aysu, 2015: 92). Neoliberal politikaların piyasa üstünlüğü, özelleştirme, kuralsızlaştırma gibi unsurlarıyla yeniden biçimlendirilen tarım politikaları ve çok uluslu şirketlerin tarım arazileri üzerindeki tahakkümü, su kullanımına da yansımış, endüstriyel tarım, su döngüsünün bozulmasına ve suların kirlenmesine yol açmıştır. Suların kirlenmesinde kimyasal gübre kullanımı ve fosil yakıta dayalı üretimin etkileri büyüktür. Kirlenmenin yanı sıra kâr odaklı işleyen tarım uygulamaları, yoğun ve hızlı üretime bağlı olarak aşırı su kullanımına yol açarken, yer altı sularını tüketir ve hâlihazırda az miktarda bulunan içme sularının kullanılmasına da sebep olur.

Tarımda suyun aşırı kullanımı toprakta tuzlanmaya neden olur ve toprağı üretim yapılamaz hâle getirir. Neoliberal politikalarla ve bu politikaların getirdiğı kuralsızlaşma ile piyasa önceliğı ilkeleri çerçevesinde gıdanın yaşamsal ihtiyaç olmanın ötesinde meta hâline gelmesi, tarımda endüstrileşmeyi gerekli kılmıştır. Endüstrileşmenin bir sonucu olan seri üretim, tarımda kullanılan suyun hem miktarını artırır hem de su, doğaya kirlenmiş olarak geri döner. Benzer şekilde ticarete serbestleşme ve piyasa üstünlüğü çerçevesinde çok uluslu şirketler tarafından patentlenerek bağımlılık hâline getirilen hibrit tohumlarla, hem kimyasal gübre kullanımı hem de verimli üretim elde edebilmek için su kullanım miktarı artar. Çünkü bitkinin gübreden gerekli besini alabilmesi için toprağın sulanarak uygulanan kimyasal gübreyi eritmesi gerekir. Kullanılan su ile kimyasal gübre artıkları yer altı ve yer üstü sularına karışarak suyu kullanılamaz duruma getirir (Aysu, 2015: 120). Endüstriyel tarım yöntemleri ile tatlı su kaynaklarının %70'i tarımsal faaliyetler için kullanılır (Ünal, 2017: 285).

Aysu, çalışmasında endüstriyel tarımda kullanılan su miktarını şu şekilde belirtmiştir (2015: 121): *“1 kg buğday için 1827 litre, 1 kg arpa için 1420 litre, 1 kg soya için 2145 litre, 1 kg mısır için 1220 litre, 1 kg patates için 290 litre, 1 kg çeltik için 2500 litre, 1 kg şekerpancarı için 132 litre, 1 kg çay için 8860 litre su gerekir.”*

Endüstriyel tarım yöntemlerinden vazgeçilerek yerel tohumla üretim yapılması, tohumun bölgesel iklim koşullarına uygun olmasından dolayı suya ve kimyasal gübreye olan ihtiyacını azaltır. Kimyasal gübrenin kullanılmaması ise toprağın çölleşmesini önleyerek suyu toprakta daha uzun süre tutabilir, toprağın suya olan gereksinimini azaltır.

Ekosistemin bölünemeyen ve sınır tanımayan özellikte olmasından kaynaklı olarak doğa içerisinde herhangi bir sorunun açığa çıkmasının diğer sorunları da beraberinde getirmesi söz konusudur. Dolayısıyla su kaynaklarının zarar görmesinin diğer doğal varlıklarda yarattığı/yaratacağı etkinin önüne geçilemeyeceği açıktır. Benzer şekilde, doğal varlıkların herhangi birinde ortaya çıkan sorun, mevcut doğal döngü içinde su kaynaklarına da zarar verir. Shiva'nın (2014: 135) belirttiği gibi;

"Gübreler, topraktaki bitkilere besin ve su sağlayan gözenekler kapatıyor. Yağmur suları toprakta süzülme yerine akıp gidiyor. Toprak bu yüzden kuraklıkla karşı karşıya kalınca sulama gereksinimi artıyor, dolayısıyla suyu pompalamak için kullanılan fosil yakıt miktarı da artıyor. ... Kimyasal gübreler toprağı ve insan sağlığını mahvetmekle kalmıyor iklim değişikliğinin ana etkenlerinden biri oluyor; çünkü hem üretimleri hem de kullanımları esnasında kirlilik yaratıyor."

Neoliberal politikaların yarattığı kurlsızlaştırma, şirketlerin toprağı, gıdayı, tohumu, suyu kısaca tüm doğal varlıkları özel mülkiyetlerine dâhil etmelerine yol açmıştır. Suya ve gıdaya tüm canlıların eşit olarak erişim hakkının olması gerekliliğı, küresel şirketlerin egemen olduğu bir sistemde mümkün değildir.

Doğal bir varlık olarak su, neoliberal politikaların gereklilikleri doğrultusunda ticari bir meta hâline getirilmiştir. Kamuya ait işlerin özel sektöre devredilmesi ilkesi çerçevesinde bir hak olarak temiz, sağlıklı ve güvenilir suya erişim, kamuya ait bir hizmet olmaktan çıkarılarak kâr odaklı bir işleyiş kazanmıştır. DB ve IMF'nin yapısal destekleriyle ÇUŞ'ların su sektöründe söz sahibi olmasının meşru gerekçesi olarak kıt bir kaynak olan suyun etkili ve verimli bir

şekilde yönetilmesi gerektiği öne sürülmüştür. ÇUŞ'ların su sektöründe dünyada henüz %5'lik bir kısma hâkim olmalarına rağmen kazançlarının petrol gelirlerinin yarısına ulaştığı belirtilmektedir (TMMOB Su Raporu, 2009: 12). Türkiye'de ise ambalajlı su sektöründe 260 firma yer almakta ve bunların %70'i yabancı şirketlerin tekelinde bulunmaktadır (TMMOB Su Raporu, 2009: 16).

DB ile 1986 yılında yapılan ve 19117 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan anlaşma ve daha kapsamlı olarak 1997 tarihinde imzalanıp 27 Şubat 1998 tarih ve 23271 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan "Sulama Yönetimi ve Yatırımlarında Katılımcı Özelleştirme Projesi" başlıklı anlaşma, kamuya bağlı olarak çalışan DSİ'nin sulama sistemlerindeki rolünün azaltılarak yerini sulama birliklerine devretmesini öngörmüştür. Bu anlaşmaya bağlı olarak Türkiye'de suyun rasyonel kullanımı ile Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından inşa edilmiş/edilmekte olan ya da inşa edilmesi planlanan sulama tesislerini amacına uygun şekilde kullanmak, işletmek/işlettirmek, bakım ve onarım ve gelişimini sağlamak amacıyla sulama birlikleri kurulmuş, 6172 sayılı Sulama Birlikleri Kanunu ise 08.03.2011 tarihinde kabul edilip 22.03.2011 tarih ve 27882 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanmıştır.

Bakım, onarım ve geliştirme maliyetlerini üstlenmede kamunun yeterli gücü olamadığından hareketle tarımsal verimliliği artırmak ve kamunun finansman, yönetim ve sübvansiyonlar konusunda yükünü hafifletmek amacıyla DB, söz konusu borç anlaşmaları yoluyla kredi yardımıyla bulunmuştur. DSİ'nin 2022 yılı verilerine göre DSİ tarafından işletilen sulama tesisi 181 iken, DSİ tarafından inşa edilip çeşitli kuruluşlara devredilen tesis sayısı 1.382'dir (DSİ, 2022). Dolayısıyla DSİ, sulama hizmetinden çekilmeye başlamış, sulama tesislerinin %90'a yakını sulama birliklerine

devredilmiştir. Böylece sulama sistemleri ve işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine eklenmesi sağlanacaktır (Aydoğdu ve diğ., 2015: 151-152). Bu bağlamda, suyun metalaştırılmasına paralel olarak izlenen politikalarla ve sulama birlikleri aracılığıyla su hizmetlerinin özelleştirilmesinin önü açılmıştır.

Şirketlerin suyu özel mülkiyete dâhil etme sürecinin bir başka şekli olarak Hidroelektrik Santraller (HES) karışımıza çıkar. Türkiye'nin birçok yerinde nehirlerin kullanım hakkı 49 yıllığına şirketlere devredilmiştir. HES'lerin yapımı ve doğanın bir parçası olan suyun sermayenin kullanımına açılması ile nehirlerin yakınında olan tarım arazilerinin etkilendiği söylenebilir. Enerji üretimi gerekçeyle şirketlere satılan nehirler, su döngüsü bozulduğundan çiftçilerin üretim yaptığı verimli toprakların çölleşmesine, aynı zamanda tarım arazilerini sularken nehirlerden yararlanan çiftçilerin üretimden verim elde edememelerine neden olur. Ek olarak yaşamsal döngü için gerekli olan su, borulara hapsedildiğinden su ile taşınan toprak ve besin azalır ve dolayısıyla tarım toprakları gerektiği kadar beslenemez. HES yapımında bölge koşullarına göre hazırlanması gereken Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporları, ekosistemin varlığını devam ettirebilmesi ve tarımsal üretimin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan can suyu miktarını belirleyerek hazırlanmalıdır. Bu miktar, en az %10 olarak belirlense bile bölgenin su ihtiyacı ve iklimsel koşullarına göre farklılık gösterebilir. Ancak ülkemizde ÇED süreci bu şekilde ilerlemiyor. Örneğin, Trabzon ilinde yer alan Solaklı Deresi ve yan kollarında yapılan 21 adet santralde su, kaynağından doğar ve gün ışığına çıkmadan denize dökülür (Sağır, 2012: 292).

Iğdır'ın Tuzluca ilçesinde Aras Nehri üzerine yapılan 5 HES'ten biri olan Hoşdere HES, bölgede temel geçim kaynağı olan tarımı önemli ölçüde etkilemiştir. Kayısı, şeftali, kiraz, vişne, elma, armut, ceviz gibi birçok ürünün üretiminde bulunan bölgede, neoliberal politikaların özelleştirme unsurunun etkisiyle suyu metaya dönüştüren bakış açısı, çiftçinin tarım arazilerini suladığı nehri özel mülkiyet hâline getirmiştir. Arazisini sulayamayan çiftçi tarımsal üretiminde verim sağlayamaz duruma gelmiştir (<http://tarim.com.tr/Haber/32368/HES-Tarim-ve-Hayvanciligi-Bitme-Noktasina-Getirdi.aspx>, 2016, Erişim Tarihi:05.06.2023).

Tarımda bölgenin iklim koşullarına göre ekim yapılması, monokültür ekim ve kimyasal girdi kullanımı gibi nedenlerle su gereksiniminin artması aynı zamanda obruk sorununa yol açar. Yer altı sularının azalması ile obruk oluşumu doğru orantılı olarak gerçekleşir. Örneğin, Konya Kapalı Havzası içinde yer alan Karapınar çevresinde su gereksiniminin fazla olduğu şeker pancarı, mısır, ayçiçeği gibi tarımsal ürün üretiminin hızla artması, yer altı sularının aşırı kullanımına yol açmış ve bölgede, obruk oluşumları meydana gelmiştir. Düşen yağış miktarının tarımsal ürünlerin su ihtiyacını karşılamaması, yer altı suyunun kullanılarak söz konusu ihtiyacın giderilmesine neden olmuş; bu durum ise yer altı su seviyesinin azalarak obruk oluşumuna, göl ve bataklıkların kurumasına, toprakta tuzlanma ve çoraklaşmaya yol açmıştır. Söz konusu bölgede, DSI'nin verilerine göre yer altı suyu seviyesi son 40 yılda 22-25 metre azalmıştır (Yılmaz, 2010: 145-163). Karapınar'da şeker pancarı ekimi 1991 yılında 29.630 dekar 2009 yılında 103.830 dekara yükselmiş, benzer şekilde mısır ekimine 1999 yılına kadar rastlanmazken 1999 yılında 880 dekar ekilmiş, 2009 yılında ise bu sayı 69.648 dekara yükselmiştir (Yılmaz,

2010: 151). Ekim alanlarının genişlemesi ve yer altı sularının azalmasında en önemli etken olarak sözleşmeli üreticilik gösterilebilir. İznik Gölü kıyısında 1. sınıf tarım arazisi üzerinde mısır nişastası fabrikası kuran Cargill firmasının sözleşmeli üretimle mısır yetiştirmek için belirlediği yerlerden birinin Konya olduğu bilinmektedir (Oral, 2015: 345).

Neoliberal Tarım Politikalarının Biyolojik Çeşitlilik Üzerindeki Etkisi

Neoliberal politikaların küresel çaplı yansımalarıyla yaşanan tarımsal dönüşümle birlikte gelişmiş ülkelerin, bu ülkelerle eşgüdümlü hareket eden ÇUŞ ve DB-IMF gibi kuruluşların müdahaleleriyle biyolojik çeşitlilikte geri dönüşü olmayan kayıplar yaşanıyor. Biyolojik çeşitlilik kaybının meydana gelmesindeki nedenlerden biri olarak neoliberal politikalarla birlikte yön değiştiren tarımsal faaliyetler etkin rol oynar. Tarımsal üretimin kâr odaklı işleyişi, tarım topraklarının amacına uygun olarak kullanılmayışı, ÇUŞ ve DB-IMF gibi kuruluşların istekleriyle de sentezlenerek ekolojik bütünlük yıkıcı boyutlara ulaşır.

Gıda üretiminde, küresel ölçekli şirketler tarafından yönlendirilen uygulamalarla biyolojik çeşitlilik tehdit altına girer. "Yeşil Devrim" doğaya saygılı, onun kurallarıyla uyumlu üretim yöntemlerinin yerine yoğun makine, fosil yakıt, yapay gübre, aşırı sulama, zirai ilaç, tek tip tohumla dayalı tarım yöntemlerini koymuştur (Başkaya, 2016: 80-81). Biyoteknoloji kullanılarak tohum ile gıda ham maddesi üreten şirketler, yüzyıllardır süregelen gıda üretim biçimlerini yok sayar ve doğadan aldıkları tohumların genetiğini değiştirip satarak kâr elde ederler. Tohum tekeli kontrol altında tutmak isteyen şirketler, denetim ve kontrolünün kolay olması

bakımından tek tip ürün üretip binlerce tahıl, pirinç, patates, fasulye gibi gıdalara karşılık salt soya, tek tip patates, tek tip pirinç tohumlarını üretime sokarlar. Doğanın yüzyıllardır sunduğu tarımsal biyolojik çeşitlilik bu nedenle kayba uğrarken, yerel kültürlerin gıda üretim gelenekleri ve tüketim alışkanlıkları yok edilir.

Küresel şirketlerin baskısı sonucu IMF, DB gibi kuruluşların hükümetlere yönelik yaptırımları ile uygulanması istenilen politikalar, monokültür uygulamasını ülkeler için zorunlu hâle getirmiştir. Uluslararası iş bölümü olarak tanımlanan, her ülkenin belirli ürün üretiminde uzmanlaşmasıyla meydana gelen yeniden yapılanma durumu, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ancak monokültür üretimle bu iş bölümüne ve mevcut neoliberal sürece eklemlenmelerini zorunlu kılar. Kendi üretim biçimlerini yönlendiremeyen çiftçiler, ürettikleri ürüne yabancılaşır dolayısıyla kendi ihtiyaçlarına yönelik olarak değil, ihracatlık üretim yaparlar. Bir diğer deyişle, çiftçilerin bağımsız üretimden ziyade uluslararası iş bölümündeki konumlarına göre tarımsal üretimi gerçekleştirmeleri söz konusu olur. Bu durum ise gıdanın bağımlı hâle getirilmesi ve gıda güvensizliğinin yanı sıra biyolojik çeşitlilik kaybına yol açar.

Monokültür (tek tip) üretimin yaygın hâle gelmesinin bir nedeni de ilk bölümde bahsedilen TRIPS Anlaşması ve Türkiye’de 2006 yılında çıkarılan 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu’na bağlı olarak yürütülen tohumların patentlenmesi ve kayıt altına alınması uygulamalarıdır. Neoliberal politikalarla doğanın metalaşma sürecinin hız kazanma durumu, söz konusu anlaşmalarla meşrulaştırılmaya çalışılır. Bu anlaşmalardan biri olan TRIPS Anlaşması neticesinde çok uluslu şirketler, bitki ve tarım ürünlerine el koyarak türleri denetim altına almışlardır. Yaptırımlar neticesinde

geleneksel tohumculuk faaliyetleri gerçekleştirilemez hâle gelmiş, patentlenmeyen ve kayıt altına alınmayan tohumlar "kayıt dışı" sayıldığından, birçok bitki tohumu yok olmuştur.

Çin'de geleneksel olarak 10.000 buğday çeşidi üretilmekteydi. Bu sayı 1970'lerde sadece 1000'e düşmüştür. Meksika mısır çeşitlerinin yalnızca %20'si varlığını sürdürebilmiştir. ABD'de ise 7000 çeşit elma üretilmekte iken, bunların 6000'den fazlası yok olmuş durumdadır. Küçük çiftçilerin geleneksel olarak binlerce pirinç çeşidi yetiştirdiği Filipinler'de, 1980'lerin ortalarından itibaren tüm pirinç arazilerinin %98'ini sadece iki tane Yeşil Devrim çeşidi kaplamaya başlamıştır (Shiva, 2006: 97).

Soya tarımının %99 oranında genetiği değiştirilmiş tohumla yapıldığı Arjantin'de, işlemeli tarım yapılan ve tek yıllık bitkilerin yetiştirildiği 28,5 milyon hektarlık alanın %56'sında genetiği değiştirilmiş soya ekiliyor. Yine Arjantin'de 21 milyon hektarlık (tarım arazilerinin %74'ü) alanda genetiği değiştirilmiş soya, mısır, pamuk ekiliyor. Arjantin, daha önce ihracatçı durumda olduğu, pek çok geleneksel tarım ürününü artık yurt dışından almak zorunda kalıyor (Atalık, 2010: 15). Genetik tarım şirketlerinin devi niteliğinde olan Monsanto şirketinin kredi, tohum, danışmanlık ve makine yardımıyla bulunması, çiftçilerin geleneksel ürünlerden uzaklaşıp soya üretimine yönelmesine ve diğer gıda türlerinin yok olmasına yol açmış, aynı zamanda genişleyen soya üretiminin ormanlık arazilere yayıldığı ve bu durumun ormansızlaştırmaya sahne olduğu gözlemlenmiştir (Aydın; Aydın; Biber, 2010: 24).

Tarımda devlet desteğinin azalması, üreticilerin kendi imkânları ve DB ve IMF yönlendirmeleriyle oluşan yeni tarım politikalarının işleyişine uygun olarak üretim yapmaya

zorlanması, bu üreticilerin ayakta kalmak için yeni stratejiler belirlemelerine neden olmuştur. Türkiye’de Muğla ve Dikili bölgelerinde tütün üretiminde devlet desteğinin azalması üreticileri tütün yerine bamya, mercimek, zeytin gibi alternatif gıdaların üretimine yönlendirmiştir (Keyder; Yenal, 2015: 71). Bu durum, bölgeye özgü olan geleneksel üretimden vazgeçilmesine ve dolayısıyla bölgenin tarımsal biyolojik çeşitliliğinin azalmasına yol açıyor. Benzer şekilde Türkiye’de buğday üretimi oldukça azalmıştır. 1960’lara kadar Akbuğday, Karakılçık, Akbaşak, Sarı Buğday, Sarı Hamza, Koçarı, Üveyik, Rumeli, İlik Buğday, Kırmızı Buğday, Kunduz, Sorgül, Sorik, Hazerik, Gökala, İskenderi, Sünter, Devedişi, Akça, Mengen, Kızıl, Köse, Çomak, Germir, Bindane, Çalıbasan gibi makarnalık ve ekmeklik onlarca yerel buğday çeşidi yetiştirilmekteyken sonraki yıllarda yerel çeşitler kendini modern çeşitlere bırakmıştır (Kurt, 2017: 16).

Neoliberal politikaların etkisi nedeniyle devletin tarım desteklerinin azalması ve piyasa üstünlüğü, yapılan tarımsal üretimin seri ve en kısa sürede en fazla kâr getiren nitekte olması koşulunu doğurmuştur. Bu koşula bağlı olarak üretimin “verimli” hâle gelmesi istemiyle pestisit, herbisit gibi birçok tarımsal girdi kullanılır. Kullanılan tarımsal ilaçlar, bölgede yaşayan ve bölgeden beslenen canlı türlerini tehlikeye sokuyor. Kimyasal tarım ilaçlarına maruz kalarak yaşamını sürdürebilen bazı bitki ve böcek türleri ise bu ilaçlara direnç kazanır ve dirençli bitki ve böcek türleri ortaya çıkar. Benzer durum, GDO’lu tohumların kullanımında da yaşanır. Her ne kadar herbisit ve pestisit dirençli genetiği değiştirilmiş tohumlar üretilse de her zararlı bitki ve böcek türüne direnç kazandırılması imkânsızdır. Dolayısıyla GDO’lu tohumlar iddia edilenin aksine kimyasal girdi

kullanımını azaltmazken, bu uygulamalar biyolojik çeşitlilik üzerinde tehdit oluşturmaya devam eder.

Transgenik gıda ürünlerinin, tozlaşma, gen kaçışı gibi yollarla ekildikleri alandan doğal yöntemlerle üretilen bitkilere, yabancı bitkilere ve böceklerle sıçrayabileceği gözlemlenmiştir. Genetiği değiştirilmiş mısır polenlerinin 35 km mesafeye kadar rüzgârla taşınabildiği tespit edilmiştir (Atalık, 2010: 14). Bu durum, genetiği değiştirilmiş bitkilerin biyolojik çeşitliliği kayba uğratmasının yanı sıra geleneksel yöntemlerle üretim yapılmasının imkânsız hâle gelmesine yol açar. GDO'lu bitki tohumlarının sahip olduğu "terminatör gen" in, yeniden üremekten yoksun olduğu ve bu genlerin doğada bulunan diğer bitkileri yatay gen kaçışı yolu ile döhlendiğinde, o bitkilerin de bir daha üreyemeyeceklerinden dolayı ekolojik dengenin bozulabileceği ileri sürülür (Denli, 2012: 68). Başka bir deyişle, ister bilinçli ister bilinçsiz olsun, yapılan uygulamalar doğrudan ekolojik dengeye müdahaledir ve doğada her müdahalenin bir sonucu vardır. Bu uygulamalar da mutlaka hesapta olan ya da olmayan sonuçlar doğuracaktır.

Monsanto şirketinin *Roundup Ready* adıyla geliştirdiği herbisit dirençli tohumların üretilmesiyle amaçlanan, yetiştirilmek istenen bitkinin büyümesine herhangi bir zarar vermeden, zararlı görülen otların öldürülmesidir. Ancak bu bitkilerin, gen kaçışı nedeniyle mücadele edilen zararlı otlara bulaşması, bitkilerin, herbisite dirençli hâle gelmesine yol açarak tarımsal verimliliği düşürür ve biyolojik çeşitliliği kayba uğratır. Herbisite dayanıklılık özelliği aynı zamanda yabancı bitkilerin buna direnç geliştirmesine ve "süper zararlı otlar"ın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekolojik düzene müdahale edilerek genetiği değiştirilmiş tohumların geliştirilmesi ile meydana gelen bu zararlı otların ileride

ekolojik açıdan daha büyük tehlikeler yaratacağını söylemek mümkündür. Benzer şekilde *Bacillus thuringiensis* (Bt), zehirli bir toprak bakterisidir. Bu gen bitkilere aktarıldığında, bazı böcekler toksik etki yapan bir protein elde edilmektedir. Böylece bitkiler, böcekler karşı dayanıklı hâle gelecek birer pestisit gibi işlev görmüş olur. Büyümeleri esnasında sürekli bu zehri salgıladıkları için böcekler, hayatları boyunca bu bitkiyi yavaş yavaş alırlar, ölenler ölür; ölmeyip zehre direnç geliştirenler ise neslini sürdürür (Çoban, 2010: 50). Bitkilere ve toprağa sağladığı fayda ve polenleme açısından faydalı birçok böcek türü bu yolla yok oluyor. Ayrıca her bitki türü, çok çeşitli zararlı böcekler sahip olduğu için sadece bir böcek türüne karşı koyabilecek şekilde genetiği değiştirilmiş bitkiler için pestisit kullanılması hâlâ gerekli olabilir (Shiva, 2006: 120).

Türkiye’de GDO’lu üretime izin verilmiyor. Ancak 18.03.2010 tarihinde kabul edilip 26.03.2010 tarih ve 27533 sayı ile *Resmî Gazete*’de yayımlanan 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu ile üretimine izin verilmeyen GDO’lu ürünlerin tüketiminin önü açılmıştır. Söz konusu Kanun ile ithal olarak gelecek olan GDO’lu gıdaların denetlenmesi, paketlenmesi, piyasaya sürülmesi, depolanması, ithalatı ve ihracatının yapılmasının ilgili Bakanlıkça alınan izinler doğrultusunda mümkün olabileceği bir dizi hüküm belirlenmiştir.

Bu düzenleme Türkiye’nin taraf olduğu Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’ne aykırıdır. 5 Haziran 1992 tarihinde Rio’da düzenlenen Çevre ve Gelişme Konferansı’nda kabul edilen bu Sözleşme, biyolojik çeşitliliğin korunması, unsurlarının sürdürülebilir kullanımı amacıyla küresel iş birliği çerçevesinde devletlerin yükümlülüklerini içerir. Türkiye, söz konusu Sözleşme’ye 27.12.1996 tarih ve 22860 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlayarak taraf olmuştur. Biyolojik çeşitliliğin

korunması için küresel düzeyde bir sorumluluk üstlenen Türkiye, Biyogüvenlik Kanunu kapsamında GDO'lu ürünlerin gerekli izinler alınarak ülkeye girmesine izin verirken, biyolojik çeşitlilik kaybına yol açan GDO'lu üretimin gerçekleştirilmesine ve yasal bir zemin kazanmasına ortak oluyor.

Tarımsal biyolojik çeşitliliğin yanı sıra 2016 yılında yayımlanan Yaşayan Gezegen Raporu'nda (*Living Planet Report*), 1970 yılından 2012 yılına kadar biyolojik çeşitliliğin %58 oranında azaldığı belirtilmiştir. Türlerin yok olmasında etkili olan nedenler, tarım, madencilik, balıkçılık ve diğer insan faaliyetleri olarak gösteriliyor (WWF, 2016). Tarım alanında kullanılan yabancı ot ilaçları (herbisit) ve böcek ilaçları (pestisit), tarımsal ürüne fayda sağlayan birçok böcek ve ot türünü de yok ederek bu durumdan bölgeyi yaşam alanı olarak kullanan kuşlar ve diğer canlı türleri de nasiplerini alırlar (Kurt, 2017: 14).

Dünyada 25.000, Türkiye'de ise 2000'e yakın türü olan arılar, bitkilerin tozlaşmasını sağlayarak birçok bitki türünün devamlılığına ve yeryüzüne yayılmalarına yardımcı olurlar. Ek olarak bu bitkileri gıda, barınak veya yuva yapma yeri olarak kullanan binlerce hayvanın yaşamlarını sürdürmelerine olanak hazırlarlar. Ancak pestisit ve suni gübre kullanımı nedeniyle arılar zarar görüyor (Özbek, 2002: 23). Ek olarak tarım topraklarında yapılaşmanın artmasından veya tarım topraklarının başka amaçlarla kullanılmasından da arıların olumsuz yönde etkilendiği söylenebilir. Örneğin, Doğu Anadolu Bölgesi'nde çok yüksek sayıda olan yabancı ve kültür bitkilerinin tozlayıcı özelliğine sahip *Bombus* arısı ve daha birçok arı türü, 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında yok olma noktasına gelmişlerdir (Özbek, 2002: 24). Benzer şekilde böcek ve yarasaların da tarımsal bitkilerin tozlaşmasında fayda sağladıkları biliniyor. Örneğin böcekler,

verdikleri zarardan daha fazla oranda tarımsal bitkilere yararlı olurken, dünya genelinde en az 177 bitkinin tozlaşmasını sağlarlar (Kurt, 2017: 21).

Özetle, tarımsal üretimin devamlılığını sağlamak için biyolojik çeşitlilik oldukça önemlidir. Gerek tarımsal biyoçeşitliliğin tek tip üretim yapılarak azaltılması gerek genetik türlerin yoğun kimyasala dayalı üretim biçimi nedeniyle azalması ya da yok olması, temel bir hak olan doğal ve sağlıklı gıdaya erişimi zorlaştırırken gıdaların güvenilirlik derecesini en aza indiriyor.

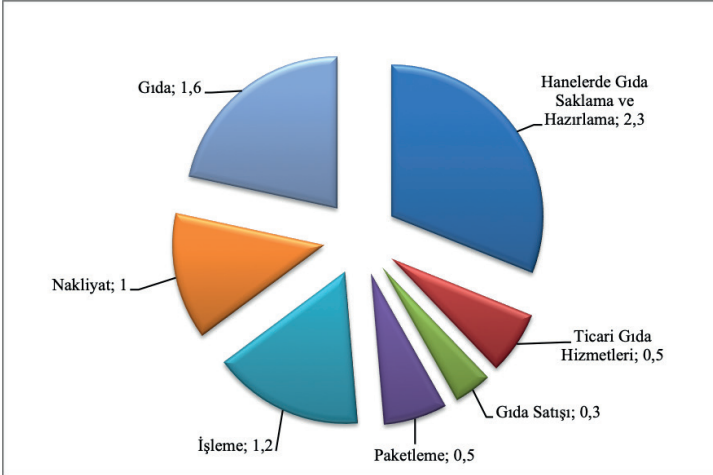
Neoliberal Tarım Politikalarının İklim Değişikliğine Etkisi

Neoliberal politikalarla devlete ait işlerin serbest girişimcilere devredilmesi, kuralsızlaştırma, piyasa üstünlüğü gibi unsurların tarım uygulamalarına yansımaları iklim değişikliğini de hızlandırıyor. Tarımda makineleşme ve seri üretimle birlikte fosil yakıt kullanımı artarken, kullanılan gübre ve tarım ilaçları ile sera gazı salımı iklim değişikliğine etki eder. Bunlara ek olarak üretimin yerel olmayışı ve neoliberal politikaların belirlediği doğrultuda ticaretin serbestleşmesiyle her ürünün farklı bir bölgede ihracata yönelik üretilmesine, gıdaların dünyanın farklı bölgelerinden taşınmasına neden olur. Gıdaların tüketiciye ulaşana kadar geçirdiği transfer süreci için gerekli olan fosil yakıt kullanımı sera gazı salımına yol açıp, iklim değişikliğini tetikler.

Tarımsal üretimde artış söz konusu olsa da mevcut tarımsal yeniden yapılanma ile geri dönüşü olmayan ekolojik tahribat göz ardı edilir. Bu tahribatın bir türü olarak iklim değişikliği, tarımda merkezileşmenin ve petrole dayalı tarımsal üretimin bir sonucu olarak karşımıza çıkar.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) Beşinci Değerlendirme Raporu'na göre tarım kaynaklı sera gazı emisyonlarının, diğer insan kaynaklı sera gazı emisyonları içindeki payı 2010 yılında %10-%12 olup, yalnızca tahıl üretiminde emisyon miktarı 1960'lardan 2000'lere kadar %45 oranında artmıştır. Tarıma bağlı sera gazı emisyonlarının en fazla olduğu yer Asya'dır. Bölgede, tarımsal verimlilikte gerileme beklenirken pirinç, pamuk, tahıl gibi ürünlerde azalma yaşanabileceği öngörülmüyor. Bunlara ek olarak kuraklığın yaşanması sulamaya daha fazla gereksinim doğuracağından, artan su talebi ve yağışların düzensiz oluşu su kıtlığını meydana getirebilir (IPCC, 2014).

Tablo 6. Bir Kalori Gıdanın Üretimi ve Dağıtımını İçin Harcanan Enerji

Kaynak: Heinberg, Bomford, 2016: 10

ABD'de her 1 kalori gıda enerjisinin tabağa gelişinde yaklaşık 7,3 kalori enerji harcanır. Tarım faaliyetlerinin bu harcamalardaki payı %20'den az olmasına rağmen, enerjinin büyük bir kısmı üretim sonrasında tüketiciye ulaşana

kadar geçen süreçte harcanmaktadır (Tablo 6.). Geleneksel tarım yöntemlerine geçildiğinde 2 ila 7 kat enerji tasarrufu sağlanacağı belirlenmiştir. Ek olarak organik toprakların karbon tutma özelliği sayesinde, her yıl hektar başına 4 tona kadar karbondioksit hapsedilebilecektir (Shiva, 2014: 128).

Türkiye'nin üretimini gerçekleştirebildiği hâlde muz 16 bin kilometre uzaklıktaki Güney Amerika ülkesi olan Ekvador'dan ithal etmesi, sözü edilen neoliberal politikaların uygulanış biçimlerine son derece uygundur. Bu uygulamalarla, salt gıda bağımsızlığı ve gıda güvenliğini riske atmakla kalmayıp aynı zamanda ulaşım, saklama gibi kullarımlar için atmosfere salınan sera gazlarıyla iklim değişikliği hızlandırılır (Başkaya, 2016: 94). Ek olarak Tablo 6.'da gösterildiği gibi bu denli enerji tüketimi ve sera gazı emisyonuna neden olunarak hasattan-tüketime kadar geçirilen süreç içerisinde, üretilen tüm gıdanın yaklaşık %30-%40'ının kaybedildiği belirlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde kötü depolama ve dağıtım nedeniyle çiftlikte ve dağıtım esnasında üretilen gıdanın %40'lık bölümünde kayıp yaşanırken; gelişmiş ülkelerde hasat, işleme ve dağıtım teknolojilerinin gelişmiş olması sayesinde söz konusu kayıp az olmasına rağmen önemli bir miktar hizmet sektöründe kaybedilir (IPCC, 2014).

Neoliberal politikalarla şekillenen ticari serbestleşme ve kuralılaşma süreci ile piyasa üstünlüğü bağlamında şirketlerin tarım sektöründe etkin rol oynaması, çiftçilerin üretimlerini bağımsız olarak gerçekleştirememelerine yol açar. Bu durum, ekonomik olarak yetersiz hâlde gelen çiftçilerin, çok uluslu şirketlerin üretim sürecinde söz sahibi olmalarını kabul etmelerini ve serbest piyasa koşullarına eklemlemelerine fosil yakıtı dayalı üretime geçişlerini zorunlu kılmıştır. Tarımsal yeniden yapılanma ile oluşan sistem, sürekli

girdi ihtiyacı oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Öyle ki akaryakıt, organik olmayan gübre, hibrit tohum ve pestisitler olmadan bu sistemi sürdürebilmek, neredeyse imkânsız olmuştur (Aydın, Aydın, Biber, 2010: 12). Böylece üretici, çok uluslu şirketlerin yaptırımlarıyla ürettiği ürüne yabancılaştığı gibi; tüketiciler de üretim sürecinden ve dolayısıyla doğadan uzaklaşıp doğaya yabancılaşıyor.

Fosil yakıtı dayalı üretimin petrolün azalmasıyla gıda üretiminde ve gıdaya erişimde soruna yol açabileceği, dolayısıyla gıda krizinin daha da derinleşebileceği, günümüzde neoliberal politikaların dönüştürdüğü tarım sistemini savunan kesimin dahi kabullendiği bir konu olmuştur. Bu nedenle, mevcut tarım politikalarının devamlılığını sağlamak ve fosil yakıttan kaynaklı çevre sorunlarını azaltmak için fosil yakıtı alternatif olarak biyoyakıt üretimi gündeme gelmiştir. Biyoyakıtlar, mısır, kolza, şekerpancarı, buğday, arpa, soya fasulyesi ve palmye yağından elde edilir. ABD'nin mısır üretimi 300 milyon ton civarındadır fakat bu; ülkenin mısır üretiminin tamamını biyoyakıt elde etmede kullansa bile kullanılan petrolün %7'sini, tüm soya ve mısırı yakıt olarak kullanması hâlinde ise benzin ihtiyacının %12'sini karşılayabilir. (Aysu, 2015: 74-75).

Biyoyakıt üretimi, mevcut tarım arazilerinin sadece bu alana yönelik olarak kullanılmasına neden olur. Dolayısıyla bölgenin iklim koşullarına göre yetiştirilebilecek olan bitkiler üretilemezken, yapılan monokültür üretim neticesinde bölgedeki biyolojik çeşitlilik azalır, toprak da verimsizleşir. Ayrıca monokültür üretim; bölgesel iklim koşullarına uygun olarak yapılmadığından verimi yükseltmek için kimyasal gübre kullanımını artırır, kimyasal gübrelerin saldıgı sera gazı neticesinde ise iklim değişikliğini tetikler. Endüstriyel tarımda monokültür üretimin ve yoğun kimyasal

kullanımının gerektirdiği enerji ihtiyacı da yine iklim değişikliğini tetikleyen bir diğer husustur. Özetle bu durum, bitkisel yakıt üretmek için daha fazla fosil yakıt kullanımına neden olan bir paradoksa yol açar.

Biyoyakıtların iklim değişikliğini tetiklemesinin bir diğer nedeni, biyoyakıtlar için arazi kullanım alanlarının artırılması yoluyla gerçekleştirilen ormansızlaştırma faaliyetleridir. Biyoyakıt üretimi için arazi genişletme çabaları, önemli karbon yutağı işlevi gören ormanlık arazilerin kaybına neden olur. Biyoyakıt üretimi için arazilerin gasp edilmesi, endüstriyel tarımın temel argümanı olan üretilen gıda miktarının artırılması ve herkese yeterli hâle getirilmesi durumuyla da çelişir. Bu çelişkinin nedeni; arazilerin biyoyakıt üretimine yönelik kullanılması ve bu arazilerde gerek insan gıdasını gerekse hayvan ile diğer canlı yaşamın besin alanlarını yok ederek yaşam için gerekli gıdanın üretilmemesi durumudur.

Sonuç olarak, 2030 yılında küresel ısınmayı 2 derecede tutma hedefi belirlenmiş, tarım, ormancılık ve biyoyakıt üretimindeki emisyonların, yerinde üretim-tüketim, beslenme alışkanlıklarının değiştirilmesi (bitkisel ağırlıklı beslenme), sera gazı emisyonuna neden olan enerji sisteminin değiştirilmesi ve buna yönelik politikaların belirlenmesi gibi arz ve talep yönlü birçok yöntemle hedefe %20-%60 oranında katkıda bulunulabileceği düşünülüyor (IPCC, 2014).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL TARIM POLİTİKALARI

“SÜRDÜRÜLEBİLİR” Mİ?

Neoliberalizm; kısaca, devletin politika belirleme işlevinde ve hizmet sunmada var olan etkinliğinden kademeli olarak çekilerek yerini özel girişimcilere bırakması, devletin piyasa içindeki yerinin yalnızca piyasa işleyişinin zarar görmeyeceği mevzuat ve anlaşmaları oluşturmak olduğu bir ekonomik modeldir.

1980'lere kadar devletin sübvansiyon, taban fiyat ve tarım kooperatifleri aracılığıyla ürün alım garantisi gibi uygulamalarla desteklediği tarım sektörü, yeşil devrim uygulamalarının dünyaya yetecek kadar besin üretme amacıyla ÇUŞ'ların bünyesinde gerçekleşmesi ve DTÖ'nün 1986-1994 yılları arasında gerçekleştirdiği Uruguay Turu'nda daha evvel ticarete serbestleşme kapsamına almadığı tarım alanını bu alana dâhil etmesiyle dünyada tarım ve gıda alanında dönüşüm yaşanmıştır. Neoliberalizm 1980'lerden sonra birçok alanda olduğu gibi daha önce meta kapsamına girmeyen doğal varlıklar üzerinde de yarattığı tahakkümle etkisini hissettirmeye başlamış, tarım alanları da bu metalaşma süreci kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda, neoliberal politikaların kârlarını ençoklaştırma ve tüm dünyaya hükmetme istekleri doğrultusunda doğal varlıklar, kısa vadede kazanç getiren ancak uzun vadede ağır tahribatlara gebe olan alanlar hâline gelmiştir.

Türkiye örneğinin incelendiği bu kitapta, DB, IMF gibi uluslararası aktörlerin Türkiye'nin neoliberal politikalara eklenmesine olan etkileri ve bunun ekolojik sonuçları incelenmiştir. DB ve IMF gibi kuruluşların yapısal uyum programları aracılığıyla DTÖ'nün tarımda serbestleşmeye yönelik attığı adımlar, aşama aşama ülkelere uygulanır. DB ve IMF'nin yapısal uyum programlarını hayata geçirmek şartıyla verdiği krediler aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerin birçoğu gibi Türkiye'de de tarımsal dönüşüm yaşanmıştır. Bu kuruluşlar aracılığıyla aynı zamanda ÇUŞ'ların etkinliği artırılmıştır. ÇUŞ'lar, doğal varlıkların ekonomik ve çevresel maliyetlerinin az olduğu ülkelerde yatırım yaparken, etkileri küresel çapta hissedilir. 2016 verilerine göre dünyada altı büyük ÇUŞ, tohum ve tarım ilacı pazarından 58 milyar dolar gelir elde etmektedir (Statista, 2016). Bayer şirketi tarafından satın alınan Monsanto ise dünya tohum pazarının %27'sini kontrol etmektedir (ETC Group, 2011: 22).

Türkiye'de 1980'lere kadar kalkınma planları ve buna bağlı olarak oluşturulan politikalarda tarımda devlet desteğinin önemi vurgulanmış ancak 24 Ocak 1980 kararlarının ardından DB ile yapılan, tarım alanında yapısal uyumu içeren kredi anlaşmaları, IMF ile yapılan *Stand By* Anlaşmaları ve Türkiye'nin IMF'ye sunduğu niyet mektupları, devletin etkinliğinin tarım alanından kademeli olarak azalmasına yol açmıştır. Yeni tarımsal uyum politikaları doğrultusunda KİT'lerin özelleştirilmesi, taban fiyat uygulamalarının ve sübvansiyonların kademeli olarak kaldırılması, tarımsal girdilerin özelleştirilmesi ve ithalatının serbest bırakılması gibi uygulamalar söz konusu olmuştur. Bunlara ek olarak gümrük vergisinde indirim uygulanması ve tarım kredi desteklerindeki faiz oranlarının artırılması, üreticileri gittikçe artan bir güvensizlik ortamına sürüklemiştir. Bu

güvensiz ortamdan en az zararla kurtulmak isteyen üreticiler; sözleşmeli üreticilik yöntemine yönelmiş, özel girişimler ile tarım ve gıda şirketleri ile yaptıkları anlaşmalarla tüm girdi ve üretim biçimlerine bu şirketlerin karar verdiği bir tarımsal faaliyet alanına imza atmışlardır.

Türkiye’de çiftçilerin sosyoekonomik açıdan olumsuz yönde etkilenmesine yol açan tüm politika ve uygulamalar, aynı zamanda küçük üreticilerin yerini büyük tarım işletmelerine devretmelerine ve/veya tarım alanlarının üretim yapılamadığı için boş bırakılarak farklı amaçlarla kullanılmasına neden olmuştur. Tarım topraklarının amaç dışı kullanımı, aynı zamanda 2005 yılında yürürlüğe giren 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile daha kolay hâle getirilmiştir. İstisna olarak kabul eden petrol, doğal gaz arama, savunma, yol, alt yapı, üst yapı faaliyetleri ve kamu yararı görülen pek çok yatırımlar nedeniyle tarım topraklarının amaç dışı kullanılabileceği belirtilmiştir. Ek olarak Türkiye’nin IMF ile 1999 yılında imzaladığı 17. *Stand By* Anlaşması ve DB ile 2000 yılında imzalanan Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması sonucunda verilen taahhütler ile DGD uygulamasına geçilmiştir. Ancak bu uygulama toprak sahiplerini koruduğundan toprak sahibi olmayan üreticilerin bu destekten faydalanmaları söz konusu olamayacağı gibi, aynı zamanda DGD herhangi bir tarımsal üretim karşılığında verilmediği için toprak sahiplerinin tarım arazilerini tarım dışı alanlarda da kullanabilmesi veya bu arazileri şirketlere kiralaması mümkün olabilecektir.

Çiftçilerin güvencesiz hâle getirilmesine ve ÇUŞ ile özel sektörün tarım alanında hâkimiyet kurmasına neden olan yasalara, 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ve Arazi Toplu-laştırma Uygulama Yönetmeliği örnek verilebilir. Sözü edilen Tohumculuk Kanunu ile tohumların tescil ve sertifikaya

tabi tutulması gerekliliği getirilmiş, böylece tohumların tek bir şahıs ya da şirketin hâkimiyeti altına girmesi gündeme gelmiştir. Arazi Toplulaştırma Uygulama Yönetmeliği ile de arazilerin miras veya başka yollarla bölünemeyeceği belirtilmiş, bu durum büyük tarım şirketlerinin bu arazileri kiralama ya da satın alma yoluyla işgaline kolaylık sağlamıştır.

Neoliberal politikaların yarattığı ekonomik düzene Türkiye'nin de eklenmesinin meydana getirdiği tüm uygulamalar, sadece çiftçilerin sosyoekonomik seviyelerinin düşmesi, Türkiye'nin gıda bağımsızlığı ve gıda güvenliğinin zarar görmesi ve gıda hakkının ihlal edilmesi ile sonuçlanmaz, aynı zamanda tüm bu uygulamaların ekolojik açıdan da maliyetleri söz konusudur.

Ekolojik sorunların ülke sınırları içerisinde kalmayacağı, başka bir ifadeyle evrensel nitelik taşıdığı kabul edilen bir gerçektir. Bu nedenle her ne kadar bu çalışma Türkiye örneğiyle sınırlandırılmaya çalışılsa da sözü edilen biyolojik çeşitliliğin azalması, iklim değişikliği, toprak ve su kirliliği gibi ekolojik etkilerin tüm dünyada geçerliliğini koruduğu unutulmamalıdır.

Türkiye'de GDO'lu gıda üretimine izin verilmemesine rağmen Biyogüvenlik Kanunu ile bu ürünlerin gerekli izinler alınarak ithalatına izin verilir. Dolayısıyla GDO'lu ürün yetiştiren ülkelerde tektip (monokültür) üretime bağlı olarak yaşanan tarımsal biyoçeşitlilik kaybı, yerel gıdaların yerini ithal ürünlerin almasıyla Türkiye'de de etkili oluyor. Ek olarak 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ile tohumların üretim izni ve sertifikaya tabi tutulması, yörelere özgü yerel tohumların yavaş yavaş yok olarak tarımsal biyoçeşitlilikte kayıplar yaşanmasına yol açıyor. Ayrıca pestisit ve herbisit kullanımının artması, birçok ot, böcek türü ve gıdaların

tozlaşmasına büyük faydası olan arıların yok olmasında etkili oluyor.

Yerel çeşitliliğin yok olması, gıdaların başka bölgelerden taşınmasına ve böylece daha fazla enerji ve fosil yakıta dayalı gıda tüketimine neden olur. Ek olarak uzun mesafeler boyunca taşınan gıdaların dayanıklılığının artırılması ve olabildiğince çok verim alınabilecek üretim yöntemlerinin kullanılması gerekir. Endüstriyel tarım sisteminde tohum üretiminin bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilmesi ile üretilen tohumların kimyasal girdi kullanımını fazlalaştırdığı söylenebilir. Tüm bu uygulamalar, toprağın sürülmesi esnasında topraktan azot salımına yol açar ve iklim değişikliğini tetikler. Aynı zamanda, yoğun girdi kullanımı ve endüstriyel yöntemlerle seri üretim yapılması, nöbetleşe ekim uygulanmadığı için toprağın niteliğinin bozulmasına neden olur.

Ekolojik sorunlar, belirli bir coğrafi bölgeyle sınırlandırılmayacağı gibi tek bir sorun ve buna yönelik tek bir çözüm arayışına da indirgenmemelidir. Başka bir ifadeyle, bu sorunların bir yerde meydana gelmesi ekosistem döngüsü içerisinde birçok soruna gebe olabilir. Örneğin, toprak kalitesinin bozulmasının yer altı sularının kirlenmesinden biyoçeşitliliğin azalmasına kadar çok yönlü etkisi olabilecektir. Tarımda neoliberal politikaların uygulanması ve bu uygulamaların yoğun kimyasal girdi kullanımına dayanması nedeniyle, toprakta yok edilmesi güç olan kimyasal kalıntılara ve toprağın verimliliğinin zamanla azalmasına yol açtığı söylenebilir. Ayrıca çiftçiler üzerinde devlet desteğinin azaltılması ve buna bağlı olarak ekonomik kazancı azalan çiftçilerin toprağını terk etmesiyle tarım topraklarının başka amaçlarla kullanımı söz konusu olmuş, bu durum toprağın niteliğinin bozulmasına ve bölgede varlığını sürdüren biyolojik çeşitliliğin yok olmasına neden olmuştur.

Ekolojik döngü içerisinde ekolojik değerlerden herhangi birinin zarar görüp bir diğerinin bu durumdan etkilenmemesi olanaksızdır. Mevcut tarım uygulamalarının ve kimyasal girdi kullanımının, su kaynaklarına da geri dönüşü olamayacak etkileri söz konusu olmuştur. Su kirlenmesine neden olan kimyasal gübre miktarının artması, aynı zamanda gübrenin toprağa karışmasına yardımcı olması için kullanılacak su miktarının artışında da paralellik gösterir. Su kullanımının fazla olması, toprağın tuzlanmasına yol açtığı gibi yer altı sularının çekilmesine ve obruk sorununa da neden olur.

DB yeniden yapılandırma kredileri ile DSI, sulama hizmetlerinden çekilmeye başlayarak yerini sulama birliklerine devretmiştir. Bu durum, suyun kamunun inisiyatifinden çıkarılarak bu birlikler aracılığıyla özel sektöre devrinin önünü açar. Suyun şirketlere devrinin bir yansıması olarak HES'ler değerlendirildiğinde, suyun özel şirketlerin mülkiyetinde olması, HES yapılan bölgelerde tarımsal faaliyette bulunan çiftçilerin suya erişiminde yaşayacakları zorluk göz ardı edilemeyecektir.

1987 yılında Ortak Geleceğimiz Raporu'nda "*bugünün gereksinimlerini gelecek kuşakların gereksinimlerini tehlikeye sokmadan karşılamak*" olarak tanımlanan "sürdürülebilir kalkınma" kavramı, neoliberal politikaların artan çevre sorunlarına kendi sistemi içerisinde çözüm getirmeye çalışmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının dengeli bir şekilde yürütülmesini ifade eden sürdürülebilir kalkınma, birçok alanda olduğu gibi tarım alanında da tanımlanmış, tarımda çevresel açıdan dengeli üretim gerçekleştirilirken maliyeti düşük, yeterli ve güvenilir gıda üretiminin sağlanması öngörülmüştür. Ancak bu çalışma kapsamında bahsedilen neoliberal politikalarla içkin olan unsurlardan piyasa üstünlüğü ve küresel

çapta etkin olan kâr odaklı işleyiş çerçevesinde “sürdürülebilir” tarım faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi mümkün gözüküyor. Çünkü tarım, mevcut sistem içerisinde ekonomik bir faaliyet olarak görülür, doğal işleyişinden bağımsız olarak endüstriyel müdahalelerle gerçekleştirilir ve bu durum, “sürdürülebilir kalkınma” tanımının aksine, gerek sosyoekonomik gerek ekolojik olarak birçok soruna yol açar. Bir başka ifadeyle, sorunun çözümü sistem içerisinde değil, ancak mevcut sistemden vazgeçilerek mümkün olabilir.

Neoliberal politikaların temel argümanları olan ticaretin serbestleştirilmesi ve piyasa üstünlüğü ile tarımda üretimin verimli hâle gelerek çiftçilerin ve gıda güvenilirliği açısından toplumun refahını sağlayacağı fikri geçerliliğini yitirmiştir. Tarımın neoliberal politika uygulamalarının yol açtığı zararlardan geç de olsa sıyrılıp gıda güvenliği ve bağımsızlığı konularında kendine yetebilecek konuma dönüşünün sağlanması, çiftçilerin geleneksel yöntemler ile yenden üretim yapmasıyla gerçekleşebilecektir.

Sürdürülebilir tarımın neoliberal politikalardan bağımsız olarak tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için öncelikle gerek görülen birkaç önemli husus üzerinde durulmalıdır. Bunlardan ilki, üretimde fosil yakıta dayalı üretim ve dağıtım biçimlerinden vazgeçilmesi ve yerelleşmeye yönelme gerekliliğidir. Neoliberal politikaların yarattığı kuralsızlaştırma ile ticarete serbestleşme ve sınırların kaldırılması, tarım ve gıda üretiminde merkezileşme sonucunu doğurmuştur. Bir başka deyişle, her tarımsal ürünün küreselleşmenin gerektirdiği uluslararası iş bölümü sonucunda belirli bir bölgede yetiştirilmesi söz konusu olmuştur. Ancak bu üretim biçimi sürdürülebilir tarım bağlamında değerlendirildiğinde, gerek sosyoekonomik gerek ekolojik olarak uzun vadeli uygulanabilirlik taşımaz. Üretimin belirli

bir bölgede gerçekleştirilmesinin ve uzun mesafeli sevkiyatların gıdanın bolluk bölgelerinden kıtlık bölgelerine taşınmasına olanak tanıdığı, gıda üretimini gerçekleştiremeyen bölgelerin kıtlıktan kurtarılmasını sağladığı gibi çeşitli avantajlardan (Heinberg ve Bomford, 2016: 26) bahsetmek mümkün olsa da söz konusu avantajlardan yararlanabilmek için belirli bir gelir düzeyine sahip olmak gerekir. Çünkü üretim için harcanan maliyete uzun mesafeli taşımanın getirdiği maliyet de eklendiğinde gıda fiyatları artış gösterir ve bu durum, her kesimin bu gıdalara ulaşabilmesini engeller. Öte yandan fosil yakıta dayalı üretim ve dağıtım yöntemleri nedeniyle meydana gelen sera gazı salımından kaynaklanan iklim değişikliğinin yanı sıra bu üretim ve dağıtım biçiminin dayandırıldığı fosil yakıtların tükenbilirliği ya da fiyat artışı nedeniyle fosil yakıtların tedarik edilmesinde meydana gelebilecek herhangi bir sorun, gıda sistemindeki merkezileşmenin sürdürülebilirlik gösteremeyeceğini, bu nedenle yerelleşme yolunda adım atılmasının gerekliliğini ön plana çıkarır.

Mevcut tarımsal sistemdeki üretim biçimi “metabolik yarılma”nın yaşanmasına da olanak tanır. Bu çalışma kapsamında açıklanan metabolik yarılma kavramı; gerek topraktan alınanın toprağa hakkaniyetli bir şekilde bırakılmasının neden olduğu doğal döngünün bozulmasıyla gerek tarımsal üretimini gerçekleştiremeyen çiftçilerin toprağa ve emeklerine yabancılaşımlarıyla yaşanan çok yönlü bir kopuştan söz eder. Bu kopuşu en aza indirebilmek için tarımsal üretimde yeniden yerelleşme çözüm olarak sunulabilir.

Bölgelerin kendilerine özgü yerel tohumlarının kayba uğramadan tarımsal üretimin yerel ölçekli ve bölgenin doğal ve iklimsel koşullarına göre gerçekleştirilmesi, GDO’lu tohumların ve kimyasal ilaçların kullanımını en aza indirerek,

ekolojik bir sorun olan biyolojik çeşitlilik kaybına yol açan monokültür uygulamasını sonlandırabilecektir. Bu sayede, fosil yakıta olan bağımlılık da en aza indirilmiş olacaktır. Böylece tarım sektöründe fosil yakıtların yarattığı önemli miktardaki sera gazı salımında indirimle gidilerek iklim değişikliğinin azaltılmasında fayda sağlanacak, toprak, su gibi ekosisteme ait varlıkların zarar görmesi engellenecek, son olarak ise sağlıklı ve besleyici gıdaya erişim sağlanarak gıda hakkı ihlallerinin önüne geçilecektir.

DTÖ'nün üye devletleri tarafından imzalanan TRIPS Anlaşması'nın ulusal çapta 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ile desteklenmesi, ÇUŞ'ların lehine sonuçlar doğururken çiftçiler bu şirketlere bağımlı hâle gelmektedir. Çiftçiler, yerel tohumlarını saklayıp yetiştirirken, söz konusu kanunlar neticesinde artık bu tohumları şirketlerden satın almak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda, tarımdaki devamlılığın sağlanması ve yerel biyoçeşitliliğin korunması için çiftçilerin ÇUŞ'lara olan bağımlılığından kurtarılması ve tohumlarını devlet desteği ile geleneksel yöntemlerle yeniden yetiştirmeleri gerekir.

Türkiye'de yapılan tohum takas şenlikleri yerli tohumun üretimi ve korunması açısından oldukça önemlidir. Bu şenlikler neticesinde yerli tohuma olan ilgi ve talebin canlı tutulması hedeflenir. Ayrıca yerel üretimi canlandırıcı politika ve projeler hayata geçirilebilir. Örneğin, Kars'ta Boğatepe köyü merkezli yürütülen projede yok olmaya yüz tutan Kalıcı Buğdayı yeniden üretilmeye başlanmış, halk, kimyasal gübre ve tarım ilacı kullanımından vazgeçerek geleneksel üretime dönmüştür (Özkaya, 2015: 365).

Mevzuattan uygulamaya, küreselden yerele, üretim ve tüketim sürecinin tüm aşamalarından ekosistemin devamlılığını

sağlamaya kadar yaşanan tüm sorunları en aza indirebilmek için mevcut üretim yöntemlerinden vazgeçilmeli ve gıda ile tarımda yeniden yerelleşmeye yönelik çok yönlü politikalar oluşturulmalıdır. Bu bağlamda yerel tohumların korunması, hem geleneksel yöntemlere dönüşün gerektirdiği politikaların oluşturulmasında ve böylece çiftçilerin tarımla yeniden barıştırılmasında hem de ekosistemin devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Çiftçilerin devlet güvencesi dâhilinde desteklenmesi; tarım arazilerinin tarımsal üretim dışında herhangi bir amaçla kullanılmamasını sağlarken, geçimlerini topraktan sağlayan çiftçilerin yaşam alanlarını terk etmemelerini sağlayarak kent üzerindeki yoğun baskıyı da hafifletecektir.

Tarım kooperatiflerinin devlet desteğiyle yeniden canlandırılması, küçük aile çiftliklerinin üretimlerinin güvenli hâle getirilmesi açısından oldukça önemlidir. Devlet desteğinin alım garantisi, vergi indirimi gibi yollarla ve tarım kooperatifleri aracılığıyla yapılması çiftçilerin üretime yönelmelerini sağlayacak politikalaradır.

Tarımda yerelleşmeye yönelik politikalar; aynı zamanda üretim ve tüketim arasında geçen mesafeyi kısaltacağından, gıdalar tüketiciye ulaşana kadar harcanan enerji ve fosil yakıt tüketimi ile gıdaların dayanıklılığını artıracak, tohum ve kimyasal girdi kullanımını en aza indirmiş olacaktır. Yerinde üretim ve tüketim insanların doğayla olan düalizmini kırarak, üretim biçimlerine kendi karar vererek ürettiği gıdaya yabancılaşmayan çiftçiler ve bu çiftçilerle doğrudan ilişki kurup, üretim sürecine tanıklık ederek tükettiği gıdaya yabancılaşmayan tüketiciler var olacaktır. Bir diğer yonden ise yerinde üretim-tüketimle; doğadan alınanı kullanıp, kalanını doğaya geri sunarak toprağın niteliğinin

bozulmasına engel olunacak ve ekolojik döngünün devamlılığı sağlanabilecektir.

Temiz, sağlıklı ve güvenilir gıdaya erişim bir haktır. Bilindiği gibi endüstriyel yöntemlerin tüm dünyaya yeterli gıda üretme iddiası artık geçerliliğini kaybetmiştir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’ne göre dünyada açlık çeken insan sayısı, 2015 yılında 777 milyon; 2016 yılında 815 milyon olmuştur (www.fao.org, 2017). Neoliberal politikaların etkisiyle uygulanan endüstriyel tarım yöntemlerinin uzun vadede sürdürülebilirliği mümkün değildir. Bu nedenle ülkemizin kimyasal girdi, fosil yakıtı dayalı üretimden vazgeçip, dışa bağımlı olmaktan kurtularak gıda bağımsızlığını yeniden kazanabilmesi gerekir. Bu aynı zamanda içinde bulunduğumuz iklim değişikliği gibi ekolojik sorunların yaratacağı gıda kıtlığı ile mücadelede de oldukça etkili bir yöntemdir.

Bu kitapta ortaya konmaya çalışılan neoliberal tarım politikaları ile herkes için adil ve yeterli gıdaya erişimin sözü konusu olmadığı bir tarım sistemi “sürdürülebilir” özellikler taşımaz. Bir başka ifadeyle, gıda hakkının ihlal edildiği, gıda güvenliği ve gıda bağımsızlığının olmadığı, ÇUŞ’ların kontrolü altında gerçekleşen, ekolojik değerleri metalaştıran, küçük üreticilerin üretiminin teşvik edilmediği bir tarım sisteminin “sürdürülebilir” özellikler taşıması imkânsızdır. Bu sistemin yeniden dönüştürülmesi ise doğaya saygılı yöntemlerle yerel çeşitliliğin ve küçük üreticilerin korunarak buna uygun politikalar geliştirilmesi ile mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ertuğrul, Özsoy, Gökhan, “Tarım Arazilerinde Amaç Dışı Kullanım ve Sürdürülebilir Arazi Yönetim Sorunları”, **Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politigi: 1923-2013**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi& Notabene Yayınları, Ankara, 2015, s. 263-298.
- Aktaş, Cengiz, “5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Programı Öncesi ve Sonrası İthalat Fonksiyonu Katsayılarının Değişip Değişmediğinin Belirlenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C.5 Say.2, 2000, s. 13-20.
- Atalık, Ahmet, “İkinci Yeşil Devrim GDO’lar ve Sonrası Tufan”, **Görünmez Elin Ekolojisi: Biyogüvenlik ve GDO**, Ziraat Mühendisleri Odası ve Ekoloji Kolektifi Ortak Yayını, Ankara, 2010, s. 1-20.
- Atalık, Ahmet, “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO)”, **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Der. Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu, Epos Yayınları, Ankara, 2014, s. 36-70.
- Aydın H., “Genetiği Değiştirilmiş Ürünlerin Toprak Ekosistemine Etkileri”, **Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Veteriner Dergisi** 22(1): s. 49-52, 2008.
- Aydın, B., Aydın, S., Biber, E., “Kapitalizm: Tarımda Çöküş ve Çevre Tahribatı”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, c. 5(14) s. 5-36, 2010.
- Aydoğdu, Mustafa Hakkı, Mancı, Ali Rıza, Aydoğdu, Murat, “Tarımsal Su Yönetiminde Değişimler: Sulama Birlikleri, Fiyatlandırma ve Özelleştirme Süreci”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 14 Sayı: 52, Kış 2015, s. 146-160.
- Aysu, Abdullah, **Küreselleşme ve Tarım Politikaları**, Su Yayınları, İstanbul, 2008.
- Aysu, A., Erdem, A. E., “Türkiye’de Hidroelektrik Santraller ve Tarım”, **Çiftçi Senikaları Konfederasyonu Broşürü**, 2011.

- Aysu, Abdullah, **Gıda Krizi: Tarım, Ekoloji ve Egemenlik**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- Aysu, Abdullah, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet ve Tarım: Yıkılış, Kuruluş, Çözülüş", **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Der. Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu, Epos Yayınları, Ankara, 2014, s. 535-610.
- Başkaya Fikret, **Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto: Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?**, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.
- Biber, A. E., "Dünya Tarım Ticareti Serbestleşme Sürecinde Neo-Merkantilist Politikalar", **Business and Economics Research Journal**, vol. 2 num. 1, 2011, s. 31-52.
- Biermann, W., Klönne, A., **Kapitalizmin Suç Tarihi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.
- Bor, Özgür, "Yeni Tarım Düzeni", **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Der. Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu, Epos Yayınları, Ankara, 2014, s. 82-121.
- Bor, Özgür, "Neoliberal Politikalar ve Tarımda Dönüşüm: Türkiye Örneği 1980-2006" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/ İktisat Anabilim Dalı, Ankara, 2009.
- Bourdieu, Pierre, **Acts of Resistance: Against the New Myths of Our Time**, Fransızcadan Çev. R. Nice, Cambridge: Polity, 1998.
- Bryceson, D. F., "Güney Sahra Afrikası'nda Yok Olmaya Yüz Tutan Köylü Sınıfı ve Küresel Gıda Krizi", **Ekolojik Felaket ve Meta Olarak Gıda**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2015, s. 211-229.
- Burkett, Paul, **Marksizm ve Ekolojik İktisat: Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politığı Doğru**, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.
- Büke, A., Gökdemir K., "Günümüz Kapitalist Tarımında Küçük Meta Üretimi ve Toprak Mülkiyeti İlişkisi", **Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri**, Yay. Haz. S. Bayramoğlu, Memleket Yayınları, Ankara, 2010.
- Castree, Noel, "Neoliberalising Nature: The Logic of Deregulation and Reregulation", **Environment and Planning A**, Vol. 40, No.1, s. 131-152, 2008.

- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, **Kalıcı Organik Kirleticilere (KOK) İlişkin Stockholm Sözleşmesi İçin Ulusal Uygulama Planı**, Ankara, Ocak 2008.
- Çımrın, Füsün Kökalan, “Kapitalizm, Çevre ve Çok Uluslu Şirketler”, **Elekttronik Sosyal Bilimler Dergisi**, c.13(50) s. 175-187, 2014.
- Çoban, Aykut, “Türkiye’de GDO Düzenlemesi ve Sosyo-Ekolojik Sorunlar”, **Görünmez Elin Ekolojisi: Biyogüvenlik ve GDO**, Ziraat Mühendisleri Odası ve Ekoloji Kolektifi Ortak Yayını, Ankara, 2010, s. 43-65.
- Çoban, Aykut, “Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar”, **Praksis/ Küreselleşme Emperyalizm: Ne Yapmalı, Nasıl Direnmeli?**, Say:7, Ankara, 2002, s. 117-164.
- Çoban, Aykut, “Çok Uluslu Şirketler-Ekolojik Zarar İlişkinin Ekonomi-Politigi”, **Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetmelik Perspektifler**, Beta, Ankara, 2004.
- Çoban, Aykut, Özlüer, Fevzi, Erensü, Sinan, “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler”, A. Çoban (Ed.), **Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji, Can Hamamcı’ya Armağan**, İmge, Ankara, 2015, s. 399-456.
- Çoban, Aykut, Özlüer, Fevzi, Erensü, Sinan, Akdemir, Özer, Üstün, Beyza, “Türkiye’de Neoliberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması, Direniş ve Yeniden İnşa” **TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Mimarlık Semineri Bildirisi**, İstanbul, Mart 2015.
- Demirer, Temel, **Kapitalizmin Ekolojik Sorunları**, Kaldıraç Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Denli, M., **Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2012.
- Doğan, Orkun, “Zeytin Ağacının Gölgesinde: Tarım ve Enerji Alanında 2023 Kalkınma Stratejileri”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, say.138-139, İstanbul, 2016, s. 84-105.
- Döner, Fatma Nil, “Tarımdan Mega Projelere El Değiştiren Topraklar”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, say. 138-139, İstanbul, 2016, s.67-83.
- DSİ, “2022 Faaliyet Raporu”, Tarım ve Orman Bakanlığı Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2023.

- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, **Ortak Geleceğimiz-Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Çev. Bel-kis Çorakçı, 1989.
- Ekzen, Nazif, **Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946'dan 2008'e: İliştirilmiş Ekonomi IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Erhan, Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **SBF Dergisi**, cilt 51, say. 1, Ankara, 1996, s. 275-287.
- Eşiyok, B. Ali, **Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörü: Gelişmeler, Sorunlar, Tespitler ve Tarımsal Politika Önerileri**, cilt II, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.
- ETC Group, "Who Will Control the Green Economy", ETC Group Communiqué No.107, 2011.
- Foster, J., B., Magdoff, F., **Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler**, Patika Kitap, İstanbul, 2014.
- Foster, J. B., "Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations of Environmental Sociology", **American Journal of Sociology**, 105(2), 1999, s. 366-405.
- Foster, J. B., **Marx'ın Ekolojisi**, Epos Yayınları, Ankara, 2001.
- Gedikli, Ayfer, "Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi** (6:1), 2011, s. 96-146.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, "Tohumculuk 2015: İstatistikler, Göstergeler, Çalıştaylar", Ed. H. Çelen, S. Karadeniz, A. Onay, Ankara, 2016.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı-Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, "Ülkemizde Zirai Mücadele Girdilerinin Değerlendirilmesi", Ankara, 2015.
- Girgin, E., "Hidroelektrik Santrallerin Çevresel Etkileri", **Mühendislikte Mimarlıkta ve Planlamada Ölçü**, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, s. 46-48, İstanbul, 2010.
- Gönel, Feride Doğaner, "Görünmeyen Kıta Afrika'nın Sürdürülebilirliği Üzerine", **Birikim Dergisi**, say.175-176, s. 44-52, 2003.

- Günaydın, Gökhan, **Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm: Politika Transferi Süreci/AB ve Türkiye**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Harvey, David, **Postmodernliğin Durumu**, Çev. S. Savran, Metis Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Harvey, David, **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Çev. A. Onacak, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Heinberg, R., Bomford, M., **Tarım ve Gıdanın Dönüşümü**, Çev. Hira Doğrul, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2016.
- ISAAA, **Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2016**, ISAAA Brief No.52, ISAAA: Ithaca, NY, 2016.
- Kanbir, Ö., “Endüstriyel Tarımın Krizi ve Küba Tarımı”, **Praksis Dergisi**, 25: s. 59-68, 2011.
- Kaymakçı, M., **Küresel Kapitalizme Karşı Tarım Yazıları**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2010.
- Keyder, Ç., Yenal, Z., **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kılıç, Mehmet, “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türk Tarım Hukuku: Mevcut Durum, Son Gelişmeler ve Yaklaşımlar”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, cilt 9, no:2, 2010, s. 67-92.
- Koç, M., **Küresel Gıda Düzeni: Kriz Derinleşirken**, Notabene Yayınları, Ankara, 2013.
- Koç, Yıldırım, “Türkiye’de Kırsal Kesimde Mülksüzleşme (Osmanlı’dan Günümüze)”, **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Der. Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu, Epos Yayınları, Ankara, 2014, s. 125-194.
- Kurmuş, O., “Türkiye’de Neoliberalizm”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXXIV, Sayı: 268, 2010, s. 9-41.
- Kurt, Hacı, “İnsanlığın Gıda Sorunu ve Biyolojik Çeşitlilik”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, Aralık 2017, s.13-26.
- Magdoff, F., Tokar, B., “Tarım ve Gıda Krizi”, **Ekolojik Felaket ve Meta Olarak Gıda**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2015, s. 19-38.
- Marx, K., **Kapital I. Cilt**, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

- Marx, K., **1844 Felsefe Yazıları**, Çev. Murat Belge, V Yayınları, Ankara, 1986.
- McMichael, P., "Peasant prospects in the neoliberal age", **New Political Economy**, 11:3, A.B.D., 2006, s. 407-418.
- Memiş, H., Kara, M., Tayfur, L., "Yoksulluk, Yapısal Uyum Programları ve Sahra Altı Afrika Ülkeleri", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 14, 2010, s. 325-346
- Moore, J. W., "Transcending the Metabolic Rift: A Theory of Crises in the Capitalist World-Ecology", **Journal of Peasant Studies** Vol 38(1), 2011, s.1-46.
- Narasaiah, M. Lakshmi, **Economic Growth and Food Security**, Discovery Publishing House Press, New Delhi, 2008.
- Olhan, E., "Modern Biyoteknolojinin Tarımda Kullanımının Politik ve Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi", Doç. Dr. D. Aslan, Dr. Meltem Şengelen (der), **Farklı Boyutlarıyla Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar**, Ankara Tabip Odası, Ankara, 2010.
- Oral, N., Sarıbal, O., Şengül, H., "Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Tarım Politikaları", **Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politigi (1923-2013)**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi& Notabene Yayınları, Ankara, 2015, s. 71-89.
- Oral, Necdet, **Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar**, Tarım Politikaları Yayın Dizisi No.6, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 2006.
- Oral, Necdet, "Tarımda Özelleştirme Uygulamaları", **Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politigi (1923-2013)**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi& Notabene Yayınları, Ankara, 2015, s. 299-308.
- Oral, Necdet, "Tarımda Küresel Sömürgeciliği Kurumlaştırma Aracı: Sözleşmeli Üreticilik", **Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politigi (1923-2013)**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi& Notabene Yayınları, Ankara, 2015, s.337-349.
- Oral, Necdet, "Tarım ve Gıdada Çok Uluslu Şirketlerin Egemenliği", **Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politigi (1923-2013)**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi& Notabene Yayınları, Ankara, 2015, s. 159-200.

- Oral, Necdet, “TEKEL’in Yok Edilişinin Hikâyesi”, **Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politigi (1923-2013)**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi& Notabene Yayınları, Ankara, 2015, s. 309-323.
- Oyan, Oğuz, “Tarımda IMF-DB Gözetiminde 2000’li Yıllar”, **Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politigi: 1923-2013**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi& Notabene Yayınları, Ankara, 2015, s. 111-130.
- Oyan, Oğuz, “Tarımsal Politikalardan Politikasız Bir Tarıma Doğru”, **Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet**, haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 44-67.
- Özbek, Hikmet, “Arılar ve Doğa”, **Uludağ Arıcılık Dergisi**, Ağustos 2002, s. 22-25.
- Özçelik, A., Turan, A., Tanrıvermiş, H., **Türkiye’de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı ile Gelir Üzerine Etkileri**, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1999.
- Özkaya, T., Günaydın G., Bozoğlu, M., Olhan E., Sayın C., “Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıdaki Değişimler”, **Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi**, Ankara, 2010.
- Özkaya, Tayfun “Tohumda Tekelleşme ve Etkileri”, **Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politigi: 1923-2013**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi& Notabene Yayınları, Ankara, 2015, s.351-367.
- Özkaya, Tayfun, “Doğa ve İnsan Dostu Bir Tarım Sistemine Doğru”, **Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politigi: 1923-2013**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi& Notabene Yayınları, Ankara, 2015, s.397-409.
- Öztürk, Ş., Nas, F., İçöz, E., “24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”, **Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1/2, 2008, s. 15-32.
- Reyhan, Hakan, Mutlu, Ahmet, “Türkiye’de Çok Uluslu Şirketlerin Yatırımlarının Geleceği: Çevresel ve Doğal Kaynak Yatırımları Üzerinden Bir Değerlendirme”, **International Conference on Eurasian Economies**, 2012, s. 397-405.

- Ritzer, G., **Küresel Dünya**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sağır, Hayriye, **Su-Enerji-Çevre İlişkileri Bağlamında Hidroelektrik Santrallerin (HES) Ekolojik ve Ekonomik Etkileri: Doğu Karadeniz Bölgesi Hidroelektrik Santralleri Araştırması** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi/Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya, 2012.
- Schneider, M., McMichael, P., "Deepening and Repairing the Metabolic Rift", **Journal of Peasant Studies**, Vol 37(3), 2010, s. 461-484.
- Shiva, V., **Çalınmış Hasat: Küresel Gıda Soygunu**, Çev. A.K. Saysel, bgst Yayınları, İstanbul, 2006.
- Shiva, V., **Petrol Değil Toprak: İklim Krizi Döneminde Çevresel Adalet**, Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Soydal, Filiz Akgün, **Tokluğun İçindeki Açlık: Mor Gıda**, Kum Yayınları, Ankara, 2005.
- Şahinöz, Ahmet, "Küresel Ekonomiden Küresel Tarım Politikalarına Uluslararası Aktörler: IMF, DB ve DTÖ", **Köylülükten Sonra Tarım: Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme**, Der. Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu, Epos Yayınları, Ankara, 2014, s. 411-454.
- Şahinöz, Ahmet, "Yerelden Küresele Gıda Güvencesi", **Türkiye Biyoetik Dergisi**, Vol.3, No.4, 2016, s. 184-197.
- Şen, F., Avşar, Z., Türkiye'de Neoliberal Politikaların Haber Medyasına Yansımaları: Anaakım Medyanın Ekonomi Haberleri Üzerine Bir İnceleme, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, say. 35, 2012, s. 42-60.
- Sengül, M., "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları", **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, c.3(6) s. 67-87, 2008.
- Şentürk, İ., "Pierre Bourdieu'nun Neoliberalizm Eleştirisi Bağlamında Eğitim Yönetimini Yeniden Düşünmek", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(2), 2008.
- Tandırcıoğlu, H., "Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 4 sayı 3, 2002, s. 198-226.
- Tanrıvermiş, H., "Agricultural Land Use Change and Sustainable Use of Land Resources in the Mediterranean Region of Turkey", **Journal of Arid Environments**, 54: s. 553-564, 2003.

- Teoman, Ö., Tartıcı, N. B., “Türkiye Tarımında Sözleşmeli Üreticilik-Kapitalist Dönüşümde Bir Halka Olabilir Mi?” **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 30 Say. 2, 2012, s. 163-184.
- Tür, İpek, **Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Ticaret Hacmi Üzerine Etkileri: Tarım Sektörü Örneği** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi/ Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul, 2016.
- Ulukan, Umut, **Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği**, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2009.
- Ünal, Erhan, **Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspı: Toprak Biterken**, Asi Kitap, İstanbul, 2017.
- Yenal, Z., “Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması”, **Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük**, der. Ç. Keyder, Z. Yenal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.103-136.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://tarim.com.tr/Haber/32368/HES-Tarim-ve-Hayvanciligi-Bitme-Noktasina-Getirdi.aspx>, 2016, (05.06.2023).
- Aysu, A., “Sözleşmeli Üreticilik/ Çiftçilik”, <https://bianet.org/bianet/tarim/12837-sozlesmeli-ureticilik-ciftcilik>, 2002, (02.06.2023).
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <http://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/kok-envanteri-i-5190>, 2018, (25.05.2023).
- Elver, Hilal, “Right to Adequate Food and Malnutrition”, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/71/282&Submit=Search&Lang=E, 2016, (02.06.2023).
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO, “The State of Food Security and Nutrition in the World: Building Resilience for Peace and Food Security” <http://www.fao.org/3/a-I7695e.pdf>, 2017, (12.05.2023).
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Resmi Web Sitesi, “2013-2017 Stratejik Planı”, <https://www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/Stratejik%20Plan%202013-2017.pdf>, 2018, (19.05.2023).

Gürsucu, Yusuf, "Tarım Arazileri Önce Toplulaştırıldı Sonra Şirkete Verildi", <https://www.evrensel.net/haber/351850/tarim-arazileri-once-toplulastirildi-sonra-sirkete-verildi>, 2018, (10.05.2023).

IPCC, Climate Change: Implications for Agriculture: Key Findings from the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) Fifth Assessment Report, https://www.cisl.cam.ac.uk/business-action/low-carbon-transformation/ipcc-climate-science-business-briefings/pdfs/briefings/IPCC_AR5__Implications_for_Agriculture__Briefing__WEB_EN.pdf, Haziran 2014, (12.05.2023).

Kalkınma Bakanlığı Resmî Web Sitesi, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx>, 2017, (01. 06. 2023).

Statista, <https://www.statista.com/statistics/257477/revenue-of-top-seed-and-trait-agribusiness-companies-worldwide-2011/>, 2016, (03.06.2023).

TÜİK, Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2742, 2016, (24.12.2017).

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1587, 2017a, (11.05.2023).

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1561, 2017b, (15.05.2023).

WWF Living Planet Report, http://awsassets.panda.org/downloads/lpr_living_planet_report_2016.pdf, 2016, (16.05.2023).

Yücedağ, A. (2016), "Karedeniz'deki HES'lerin Ekolojik Etkileri", Ekopangea, <http://www.ekopangea.com/karadenizdeki-heslerin-ekolojik-etki-leri/>, Erişim Tarihi: 13.05.2023.

Türkiye’de Tarım Politikaları “Sürdürülebilir” mi?

Aygül Akkuş

1980’li yıllarda neoliberal politikaların yarattığı küresel çaplı etki, birçok alanda olduğu gibi tarım alanında da hissedildi. Kapitalist üretim biçiminin toprak mülkiyetinde yarattığı dönüşümle tarım, geleneksel üretim tarzından uzaklaştı ve doğal varlıklar birer meta olarak görülme eğilimine girdi. Endüstrileşen toplumda tarımsal üretimde makineleşmenin ön plana çıkması, kendi ham maddesi ve emeğiyle üretimini gerçekleştiren toplumların doğaya yabancılaşmalarına neden oldu. Ayrıca insan-doğa ilişkisinin zayıflaması, toplum-doğa metabolizmasında da bir yarılma meydana getirdi. Bu yarılma, doğadan alınan ile doğaya bırakılanın hakkaniyetli olmadığı anlamına gelirken doğal döngünün bozulmasıyla beraber çok yönlü ekolojik tahribata yol açmaya devam etmektedir.

Türkiye’de Tarım Politikaları “Sürdürülebilir” mi? neoliberal politikaların genel olarak tarıma, özel olarak da Türkiye tarımına, doğaya ve ekolojiye yaptığı olumsuz etkilere odaklanmaktadır. Neoliberal tarım politikalarının tarım topraklarında ve tarım uygulamalarında yarattığı dönüşümü, bu dönüşümün ekolojik eksenli etkilerini ve gelişmiş ülkelerin yeni sömürü aracı olan gıda üretimi ile tarımda küreselleşme ve neoliberalleşme politikalarına Türkiye’nin eklemlendirilme çabalarının sosyo-ekolojik sonuçlarını inceler.

Neoliberal politikaların tarımdaki etkileriyle mücadele için yerelleşme, yöreye özgü üretim, kendine yeterlilik ve gıda bağımsızlığına dayanan politikalara dönülmesinin önemine dikkat çeken bu kitap, tarımda endüstriyel üretim yöntemlerinden uzaklaşmak gerektiğini vurgulayarak doğa ve insan gereksinimine yönelik bir tarım tartışması için düşünsel bir izlek sunmaktadır.

Nevşehir Yerleşkeleri:
Mustafapaşa - Uçhisar - Ürgüp
Tel: 0384 353 5009 (pbx) Faks: 0384 353 5125
İstanbul Yerleşkesi:
Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı
Tel: 0216 588 0010 (pbx) Faks: 0216 588 0012
info@kapadokya.edu.tr

